

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

RAZPRAVI: PLANINA IN NJENI PR-
VI GOSPODARJI. — ŠIJANEC FR.,
SLIKAR JANEZ ANDREJ STRAUSS IN
SEZNAM DEL F. M. STRAUSSA TER
J. A. STRAUSSA.

IZVESTJA: GLASER J., DOSLEJ NE-
ZNAN ZAPIS PREŠERNOVEGA SO-
NETA O APELU. — GLASER J., LI-
TERARNE PREDLOGE IN PARALE-
LE. — MRAVLJAK J., IZ VUZENIŠKE
ZGODOVINE.

SLOVSTVO. — DRUŠTVENI GLASNIK.

1932

IZDAJA ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

Vsebina. — Table des matières.

Stran. — Page.

I. Razpravi. — Dissertations.

Wambrechtsamer A. — Kovačič Fr., Planina in njeni prvi gospodarji. — Planina et ses premiers maîtres	65
Šijanec Fr., Slikar Janez Andrej Strauss. Dodatek: Seznam del F. M. in J. A. Straussa. — Le peintre Jean André Strauss. Supplément: Liste des oeuvres de F. M. et J. A. Strauss	81

II. Izvestja. — Rapports.

Glaser J., Doslej neznan zapis Prešernovega soneta o Apelu. — Copie du sonnet d'Apelle par Prešeren — jusqu'à présent inconnue	102
Glaser J., Literarne predloge in paralele. — Parallèles littéraires	104
Mravljak J., Iz vuzeniške zgodovine. — Fragments de l'histoire de Vuzenica	107

III. Slovstvo. — Littérature.

Jovanović Sl., Vlada Aleksandra Obrenovića. Fr. Vatovec.	109
Ramovš Fr., Dialektološka karta slovenskega jezika. Dr. I. Dornik	113
Hribernik Fr., Mesto Šoštanj. F. Baš	115

IV. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Zgodovinsko društvo v Mariboru	115
Muzejsko društvo v Ptuj	118

Priloga — Annexe.

Arhiv za zgodovino in narodopisje	145—192
---	---------

Letna udnina, oziroma naročnina Din 50.—, za inozemstvo Din 60.—.
Knjigotrška cena Din 75.—.

Za uredništvo in Zgodovinsko društvo odgovarja prof. dr. Fr. Kovačič. Za vsebino posameznih člankov so odgovorni pisatelji sami.

Tisk Mariborske tiskarne d. d. v Mariboru; odgovarja ravnatelj Stanko Detela.

Planina in njeni prvi gospodarji.*)

I.

Imena naselbin in gradov v naših krajih so mnogokrat zelo važen ali celo edini kažipot za starost dotičnega kraja. Tu je mogoče dvoje: naselbina (oziroma branišče-gradišče) sega v pradavno dobo in so ji domačini dali domače slovensko ime. Tako ime so pozneje tuji (nemški) fevdalci ali prestavili v svoj jezik, ali pa ga po svoje prikrojili in izopačili. Drug slučaj je pa ta: nemški zajemuik si je postavil svoj grad in v bližini gradu se je razvila naselbina — pozneje trg ali celo mesto. Tak, poprej neposeljen kraj je dobil navadno nemško ime, ki so si ga potem podložni Slovenci po svoje prikrojili. Kjer se je pa naselbina razvila krog s v e t i š č a, je kraj navadno dobil ime po cerkvenem patronu, zlasti, če je zemljiški gospod bil kak samostan, škof ali kapitol.

Z ozirom na to moramo našo Planino (trg in graščino) pri Sevnici šteti med kraje prve vrste. Ime »Planina« in »Planinski grad« je prvotno in prastaro. Nemško ime je deloma polatinjeno, deloma izopačeno iz dveh slovenskih besed — planina in preža. Na Planini so že v predfevdalni dobi imeli kako branišče, od koder se je »prežalo« — opazovalo, če se kje bliža sovražnik. Čez današnjo Planino je šla rimska cesta in za varstvo ceste je gotovo že v rimski dobi na mestu poznejše graščine stal kak kastel. Vse kaže, da se je pri Planini staroslovenska naselbina vcepila na starorimsko postojanko. Planino je tujec polatinil: »Mons-tis«, »prežo« pa si je prikrojil po svoje — paris-preis, tako je prišlo do nemškega imena Montpreis, ki ima v zgodovinskih virih nekoliko različne oblike, v glavnem pa ostane zloženka iz »mons« in »pris-preis«. — Ime nas prvič srečava že l. 1190: Munparis, 1203 Montparis. Obliko Monparis zasledimo l. 1209. in 1328., Muntparis pa 1211. in 1304, 1342 Muntpareis. L. 1321. se imenuje Mum- in Munnparis, 1335 Munparis, 1337 Mumpareys, 1361 zopet Munparis, 1363 Mumpareys pa tudi

*) »Zgodovinsko društvo« je l. 1931. kupilo za svoj arhiv (slovenski pisano) kroniko, ki jo je o Planini spisala gospa Ana Wambrechtsamer, s pravico, da sme v svojem glasilu po svoji uvidevnosti to in ono objaviti. Ker kronika prvotno ni bila namenjena za natisek, je trebalo to in ono spopolniti, tako zlasti navedbo virov. Pisateljica je začela zgodovino Planinskih gospodov z Ortolfom, kar je pred Ortolfom, je dostavil urednik. Naš članek je omejen le na dobo do Celjskih grofov. Gospa pisateljica je oskrbela tudi prepise tozadevnih listin v dež. arhivu v Gradcu, za kar se njej in vodstvu dež. arhiva iskreno zahvaljuje uredništvo.

Montpreiz in -preizz. Iz l. 1424. imamo Mompreys in Monpreys, enako ok. 1490. V sedanji nemški obliki se imenuje »markt Montpreis« 1439, 1476 Mantpreyss, ok. 1490 Mampreys ter Marpreys, končno ok. 1500 Mant- in Montpreys.¹⁾ V 13. stol. se dvakrat omenja tudi slovensko ime »Planinich«, a to ime se ne nanaša na našo Planino, kakor bomo videli pozneje.

Planinski grad s svojim ozemljem je bil začetkom 11. stoletja last blažene Heme Pilštanjске-Selške, potomkinje tistega Valtona, ki mu je kralj Arnolf l. 895. podaril zemljo okoli Rajhenburga. Hema je že pred letom 1015. postala vdova ter l. 1036. izgubila tudi oba sina. Na to je svoja ogromna posestva izročila deloma solnograški cerkvi, deloma pa je z njimi ustanovila in obdarovala ženski samostan v Krki na Koroškem, nekaj pa je dobil tudi njen sorodnik Ažvin (Askuin), ki je postal tudi zavetnik krški cerkvi in samostanu. Po Hemini smrti je krški samostan nagloma propadal, energični nadškof Gebhard (1060—1088) je tedaj malopridne redovnice razgnal ter s samostanskim imetjem obilno obdaril l. 1072. ustanovljeno krško škofijo, ki postane tako višji zemljiški gospod Planine in drugih gospoščin na Spodnjem Štajerskem.

Krški škofje so dali ta obsežna posestva v zajem svojim ministerijalcem, predvsem seveda sorodnikom blažene Heme, oziroma omenjenega Ažvina. Ta Ažvin je imel več sinov, med njimi Starhanda (I.), ki je igral važno vlogo v investiturnem boju kot pristaš cesarjev. Imel je štiri sine: Starhanda (II.), Ulrika, Veriganda in Bernarda. Verigand je imel med drugim nekdanj Ažvinovo zemljo na Radlju v Dravski dolini; njegova last je segala celo v Slovenske gorice, v okoliš Jarenine.²⁾ To ozemlje je moral l. 1184. odstopiti Solnogradu, da je dobil odvezo od izobčenja, ki si ga je bil nakopal z napadom na nadškofa Tiemona. Verigand je imel hčer Hemo in sina Henrika s priimkom »Pris«. Pris je očitno izopačenka slovenske besede »preža«. Nekdanj veliko skupno Hemino ozemlje se bolj in bolj kosa v manjše edinice — graščine in njih imejtelji dobivajo po njih svoja rodbinska imena, ki pa so iz početka dokaj nestalna ter se isti graščak imenuje sedaj po tem, sedaj po onem vlastelinstvu. Henrik, sin Verigandov dobi ime po »preži« na Planini. Henrik ter njegova brata Ditrik (Teodorik) in Meginhalm nosijo tudi ime »de Pux« — ali »Bukes« po gradu Pux blizu Scheuflinga na Gornjem Štajerskem, kjer so imeli istotako obsežna posestva. Prištevati pa moramo Henrika Prisa med velikaše na slovenski zemlji, kjer igra glavno vlogo. V listinah tistega časa se omenja najmanj 23 krat, a le dvakrat v zadevah, ki se ne tičejo slovenskih krajev na Sp. Štajerskem in Kranjskem. On je s svojima bratoma in sestro Hemo ustanovil in obdaroval stiški samostan na Dolenjskem. Teodorik je zgodaj umrl (med ll. 1139—1144) in zapustil vdovo Mar-

¹⁾ Zahn Ortsnamenbuch pod imenom Montpreis.

²⁾ Zahn, Ub. I. št. 178; 219.

jeto, katero je potem vzel Rodbert de Salmanslitten.³⁾ Ali je zapustil kaj otrok, o tem viri nič ne poročajo; če jih je kaj bilo, so bili ob očetovi smrti pač še majhni.

Henrik Pris je pa imel sina Henrika (II.) in hčer neznanega imena, ki je bila poročena z bavarskim plemičem Erchenbertom von Moosbach.⁴⁾ Henrik Pris (I.) se zadnjič omenja l. 1165. v listini, s katero štajerski vojvoda Otokar potrди ustanovitev Ž i č k e k a r t u z i j e. Značilno je, da je Henrik tu naveden kot priča na prvem mestu za Otokarjem, za njim pa njegov zet Erchenbert.

Okoli l. 1180. je bil že mrtev, takrat namreč podari mlajši Henrik Pris s svojo m a t e r j o Liuthirgo ter s sinovoma Gotefridom in Henrikom (III.) cerkvi sv. Justa v Trstu kot podložnike otroke nekega »Detemara«.⁵⁾ Potem je še naveden Henrik Pris (neznano, jeli II. ali III.) v važni Jurjevogorski listini, s katero je štajerski vojvoda Otokar VI. določil za svojega naslednika avstrijskega vojvoda Leopolda V.⁶⁾ Nobeden Henrik Pris se na to v listinah nikjer več ne omenja; misli se, da je rodovina s Henrikom III. izumrla.⁷⁾

II.

Štiri leta pozneje, namreč l. 1190. se pojavi v listinah Ortolf »de Munparis«, ki ga smatrajo za ustanovitelja planinskih gospodov. Tu pa nastaja vprašanje: 1. Kdo je imel Planino v času med smrtjo blažene Heme († ok. 1045) pa do nastopa Ortolfa Planinskega (1190), torej za dobrih sto let? 2. Odkod se je vzel ta Ortolf in kako je prišel do posesti Planine?

Na prvo vprašanje odgovor ni težek. Vsled Hemine oporoke je višji gospod nad Heminimi spodnještajerskimi posestvi postal solnograški nadškof, oziroma krška škofija, ki je pa ta posestva prepustila zajemnikom in tu je prišlo v poštev pred vsem Hemino sorodstvo, oziroma Ažvinovi potomci. Veliki stari zemljiški kompleksi so se v tem času bolj in bolj drobili v manjša lastelinstva, stavili so se novi gradovi, nekaj iz obrambnih (madjarski naval), nekaj iz gospodarskih in upravnih razlogov, po gradovih pa so dobivali ime njih imejtelji. V gospodih s priimkom »Pris« imamo tedaj daljne sorodnike Hemine kot zajemnike planinske graščine.

Kako je pa z Ortolfom? V knjigi »Slovenska Štajerska in Prekmurje« (Ljubljana, 1926) je pisec na str. 160. postavil trditev, da je Henrik (I.) Pris z ženo Liebyro imel sina Ortolfa. Če bi bilo tako, bi bilo nasledstvo v planinskem gospodstvu popolnoma jasno. Pisec se več ne spominja, kaj je dalo povod tej trditvi, iz listinskega gradiva se to ne da posneti. Možnost kajpada

³⁾ Kos, Gradivo, IV. št. 103, 112, 207.

⁴⁾ Kos, n. d. št. 479.

⁵⁾ Kos, Gradivo, IV. št. 637.

⁶⁾ Kos, n. d. št. 725; Zahn, UB. I, str. 651, št. 677.

⁷⁾ Pirchegger, Geschichte v. Steiermark, I., 348.

ni izključena. — Dr. Pirchegger domneva, da je Ortolf Planinski bil Trušnjana. To sklepa iz imena Ortolf in pa iz grba prvih planinskih gospodov, ki da je enak trušnjanskemu.

Dokaz iz osebnega imena samega nima zadostne moči. Res je, da so se v raznih rodovinah rada ponavljala gotova imena, n. pr. Ulrik, Henrik itd., toda ista imena se nahajajo tudi v čisto različnih rodbinah. Ortolfov imamo v 12. stol. v naših listinah kakih 16, med njimi sta samo dva Trušnjana. Ortolf Planinski je imel potomce, a nobeden ne nosi njegovega imena. Enakost grba kaže na kako sorodstveno ali svaštveno zvezo s Trušnjani, ne izključuje pa sorodstva z Ažvinovimi potomci. Vpoštevati je namreč tudi posestne razmere. Kdor je enkrat dobil v zajem ali celo v last neko vlastelinstvo, ni lahko prešlo v tuje roke. Če je dotična linija izumrla v moškem kolenu, so se zanj potegovala ženske in ga navadno dobile, vsaj do svoje smrti. Če je rodbina tudi v ženskem kolenu izumrla, so se oglasili postranski sorodniki. Vlastelinstvo je spremenilo svojega gospodarja le, če ni bilo nobenega sorodstva, ali pa je rodbina prišla radi kakega hudodelstva (upor, izdajstvo in sl.) v nemilost pri višjem zemljiškem gospodu ter je v tem slučaju navadno sodni zbor izrekel razsodbo, da je dotičnik izgubil svoje zajme.

Ortolf Planinski je posedal ne samo Planino, ampak tudi Podsedo ter druge krške zajme okoli Poljčan, Strassburga na Koroškem, v Lungavu in na Kranjskem. Vse to je Hemina dediščina. Kako in kdaj bi bilo to prešlo v tuje roke, ako bi Ortolf ne bil v zvezi s Heminim sorodstvom?

V poštev je jemati tudi stopnjo (rang), ki jo kdo zavzema v plemiški hierarhiji. Kjer ni na razpolago drugih virov, se sklepa stopnja plemstva iz razporedbe, po kateri se vrste navedene priče v kaki listini: cerkveni dostojanstveniki in odličnejši plemiči zavzemajo prva mesta, za njimi se vrste ministerijalci doli do navadnih vitezov. Če v tem oziru primerjamo Henrika Prisa in Ortolfa Planinskega, se na prvi pogled pokaže precejšnja razlika med njima. Pris s svojimi brati se navaja bolj spredaj, navadno na prvem mestu za »grofi« (comites), zlasti stoji dosledno pred Friderikom Ptujskim, dočim Ortolfa nahajamo za njim, bolj med navadno gospodo. Vendar to nikakor ne izključuje sorodstvene zveze med Ortolfom in Henrikom. Slednji namreč se navaja kot priča pogostoma in ob najrazličnejših prilikah, Ortolf pa samo trikrat. Razporedba je bila odvisna od tega, kakšna gospoda je bila navzoča, oziralo se je tudi na starost, osebni ugled in premoženjske razmere; prej visoko plemenite in odlične rodovine so včasih ubožale in padle na nižjo stopnjo. Če se navaja Ortolf za Friderikom Ptujskim, je bil pač ta starejši, ni pa bil Ortolf morda nižjega »ranga«, ko je pa svojo hčerko Herado dal Frideriku Ptujskemu (mlajšemu) za ženo in njegov mlajši brat Ulrik je imel za ženo Adelhajdo, hčerko Friderikovega brata Hartnida. Da je Ortolfova stopnja nižja ko Henrikova, je umljivo. Henrik s svojim bratom Majnhalmom Višnjegorskim predstavlja solastnika velikanskega kompleksa nekdaž Ažvinovih vlastelinstev.

Med tem se je ločitev že izvršila, Višnjegorski predstavljajo svojo linijo in Planinski svojo.

Potemtakem je opravičeno, Ortolfa smatrati kot potomca Heminih sorodnikov. Najbrž je s svojim bratom Ulrikom sin že pred l. 1145. umrlega Teodorika, o katerem je bil zgoraj govor.

Ortolf Planinski (Ortolf von Munpareis) se imenuje prvič kot priča za Konradom Mariborskim in Friderikom Ptujskim v listini solnograškega nadškofa Adalberta l. 1190., s katero je ta obdaroval samostan v Sekovi. Planinski je bil znan in čislán kot bogat in mogočen gospod po vseh dvorih naših dežel, od Solnograda do Ogleja. Tudi l. 1192. nastopa kot priča, in sicer med svetnimi velikaši na šestem mestu, v listini, s katero je nadškof Adalbert potrdil krški cerkvi darilo svojih prednikov⁸⁾. Zopet ga srečamo v Brežah l. 1199., ko je 5. jul. naveden kot priča v listini, s katero je nadškof Adalbert potrdil krški prošnji in kapitolu rudniške pravice⁹⁾.

Kot Ortolfovi uslužbenci (Dienstmannen) in vojniki se med ll. 1208.—1213. omenjajo: Oftrigel, Pernhardus de Prunne (najbrž Studeno pri Raštanju), Pernhardus von Uleznach, Hiltprandus, Rudigerus de Ellen, Ditricus in Ulricus de Saldenheim, potem podsredski vitezi (milites) Hiltprand in njegov sin Volfhard, Rudiger von der Helle, Ekard, Gotfried in oskrbnik podsredski Henrik¹⁰⁾. To so bili svobodni in nesvobodni ljudje okoli Planinskega gradu in drugih gradov, ki so bili dolžni spremljati svojega gospoda na vojnih pohodih.

Ortolf Planinski se je s svojim spremstvom često mudil na dvoru svojega fevdnega gospoda, krškega škofa in je včasih škofa v važnih zadevah zastopal. Tako je l. 1203. bival v Brežah na Koroškem in je kot priča podpisan na raznih listinah.

Njegova soproga je bila Gerberga neznanega rodu in je z njo imel edino hčerko Herado (Herradis). Ker ni imel moških potomcev, je njegov mlajši brat Ulrik, ki je z njim bival na Planinskem gradu, skušal zagotoviti si po njegovi smrti Planinsko graščino, toda Ortolf ga je prehitel in dosegel pri krškem škofu Walterju, da je zagotovil po njegovi smrti njegov del Planine ženi Gerbirgi in hčeri Heradi. Tozadevno listino je izdal krški škof Walter v Brežah 30. maja 1208.¹¹⁾ Ulrik je dobil le mali del planinskega posestva okoli Gračnice ter je tako postal sosed Jurkloštarskih kartuzijancev, ko jim je Leopold VI. Babenberžan l. 1212. dne 9. septembra podaril nova posestva. V darilni listini se določajo meje tako-le: »Na levi strani ceste loči potok Gračnica jurkloštarsko zemljo od vojvodovih posestev do skale, imenova-

⁸⁾ Jaksch, M. C. I. nr. 356.

⁹⁾ Ibid. nr. 374.

¹⁰⁾ Zahn, UB. II. str. 188.

¹¹⁾ Jaksch n. d. I. nr. 418. — Zahn, UB. II., str. 137—138.

ne Cucceranne.¹²⁾ Ob tej skali izvira potok Gotronih, ki loči imenovana posestva od onih Ortolfa Planinskega do Gračnice. Od tam se vleče meja čez dolino in potem gre na goro in tam loči zemljo, ki jo je vojvoda kupil od krškega škofa, od zemljišč Ulrika Planinskega do meje selišča Praprotno (Villa Praproh).

Potem se meja na levi strani obrne zopet na desno in se vleče navkreber na vrh gore, ki jo prebivalci imenujejo »Gratz«. — Ta Gratz je sedanji Gradič ob vznožju Rudnika.

Izven teh mej je vojvoda podelil kartuzijancem neko vas z vinogradi — »villam vinearum nomine Planinich«. Zahn (O. N. B.) in Kos (V. Kazalo) istovetita ta kraj z današnjim trgom Planino, a to je napačno. »Planinich« ne more biti ne današnji trg Planina in ne vzhodno od Planine ležeča Planinska vas, ker to ozemlje ni bilo zajem deželnega vladarja, ampak krške cerkve, torej tudi vojvoda tu ni mogel komu kaj podariti. V listini omenjeni vinogradni kraj »Planinich« bo marveč Planinca zapadno od Svetine, ki je spadala pod vojvodsko gosposčino v Laškem.

Ortolf je imel v zajem tudi grad in graščino P o d s r e d o ter je oboje dal zapisati svoji soprogi Gerbirgi 17. dec. 1213, kar je potrdil tudi solnograški nadškof Eberhard II.¹³⁾ Isti Ortolf se navaja kot priča v listini, s katero sta 1211 vojvoda Leopold VI. in nadškof Eberhard II. poravnala medsebojni spor radi dveh gradov in patronata nad raznimi župnijami, med drugimi tudi Radgone. Ortolf je naveden proti koncu, za njim sledi le še pet prič. Istotako je bil navzočen pri cerkvenih zborih v Solnogradu l. 1203. in 1211.

Ortolf je bil eden izmed prvih zavetnikov nunskega samostana v Studenicah.

Njegov brat Ulrik je bil poročen z Adelheido, hčerko ptujskega gospoda Hartnida. Le-ta je prosil cesarja Friderika II., da bi Adelheida smela postati solnograška fevdnica, kar je cesar meseca februarja 1239 v Padovi dovolil, ker je takratni solnograški nadškof Eberhard II. bil njegov zvest pristaš.

Na planinskem viteškem dvoru so služili tudi tujci, ki so se vdomačili in postali podložniki planinskih gospodov. Tako je omenjen kot priča neki Henrik Bavarec v listini z dne 25. sept. 1244, izdani v Mariboru,¹⁴⁾ s katero je Henrik Ostrovihar s privoljenjem svoje žene Gerberge in tasta Friderika Ptujkega prepustil svojo lastnino z gradom v Lungavu Hartnidu Ptujskemu.

Ortolf in Ulrik Planinski sta oba umrla brez moških potomcev. Ulrik se zadnjič omenja v listini l. 1240. Okoli l. 1250. sta bila že oba mrtva. Pla-

¹²⁾ Gl. o tem Stegenšek, ČZN. VIII (1911), str. 7.

¹³⁾ Kos, Gradivo V. št. 212.

¹⁴⁾ Izvirna listina v drž. arhivu na Dunaju. Gl. Hauthaler Martin, Salz. UB. III. 601, nr. 1054; Kos, Gradivo V., št. 841. — Zahn je to listino prezrl.

nino je po smrti Ortolfovi podedovala njegova hči Heradis, poročena s Friderikom Ptujskim (ml.). Ker je Henrik Ostrovrhar bil svak Friderikov, si je prizadeval, kot bližnji sorodnik hčere zadnjega viteza Planinskega dobiti v svoje roke Planino in Podsredo, toda krški škof Ulrik v to ni privolil. Zato sta Ptujčan in Ostrovrhar krškemu škofu nagajala in kljubovala, kjer sta le mogla, ter plenila posestva krške škofije. Končno se je škof moral pobotati z oblastnima plemičema. Škof Ulrik, Henrik Ostrovrhar in Friderik Ptujski so se sešli 6. julija 1251 na Bizeljskem in tu sklenili pogodbo. Škof je Ostrovrharju in Ptujčanu dal v zajem vsa posestva rajnega Ortolfa Planinskega in prvih še neko zemljo pri Poljčanah, nasprotno sta se Henrik Ostrovrhar in Friderik Ptujski zavezala, da ne bosta več nagajala krškemu škofu, ki ga priznata kot svojega fevdnega gospoda. Tako postane Planina Ostrovrharje v zajem.¹⁵⁾

III.

Krški škof Ulrik je bil zelo naklonjen studeniškim dominikankam ter je 30. novembra 1251 dovolil, da se sme od glavnih krških zajmov darovati samostanu v Studenicah po 20, pri manjših zajmih pa po šest posestev. Hotel je s tem spodbuditi darežljivost svojih zajemnikov, kar je bilo tem lažje, ker je bilo v samostanu več hčera spodnještajerskih plemičev, zlasti krških zajemnikov. Tudi Henrik Ostrovrhar je imel v studeniškem samostanu hčerko Nežo, zato je trinajst let po imenovanem škofovem dovoljenju, 19. febr. 1264 izdal na Planinskem gradu darilno listino, s katero je podaril studeniškemu samostanu pet kmetij okoli Sv. Jurija na Kranjskem in sedem kmetij v Selah pri Planini¹⁶⁾ s tem pogojem, da on ali njegovi potomci lahko odkupijo nazaj te kmetije.

Henrik Ostrovrhar je imel tudi več posestev na Koroškem okoli Brež, ki so bila najbrž iz zapuščine blažene Heme. To posest sta motila deželni glavar Ulrik in Friderik iz Brež, zato se je Ostrovrhar pritožil pri takratnem deželnem vladarju O t o k a r j u Č e š k e m, ki je 1. septembra 1274 iz Prage posvaril deželnega glavarja Ulrika, naj ne nadleguje posestev in podložnikov Ostrovrharjevih in naj ne hujska proti njemu Friderika iz Brež.¹⁷⁾

A tudi Henrik Ostrovrhar se je rad vtikal v tujo posest, zlasti je nadlegoval ravenski samostan nad Gradcem. Radi tega ga je pokaral solnograški nadškof Friderik in mu zagrozil s cerkvenimi kaznimi, če ne neha nadlegovati ravnenskih menihov in njih posesti. Henrik se je udal in se je na sodnem zboru v Sevnici 9. decembra 1277¹⁸⁾ pismeno obvezal, da ho poslej

¹⁵⁾ Orožen, Dekanat Drachenburg, str. 251.

¹⁶⁾ Izvirnik v dež. arhivu v Gradcu šte. 828; kopije v arhivu studeniškega samostana. Orožen, VI. str. 251.

¹⁷⁾ Izvirnik v vatikanskem arhivu, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 1014 c.

¹⁸⁾ Izvirna listina v drž. arhivu na Dunaju št. 1107.

pustil samostan pri miru ter je položil zavarovalnino z ozirom na grajsko sodnijo ravenskega samostana.

L. 1278. je Henrik Ostrovihar-Planinski (Montpreihs) podpisan kot priča v važni listini, s katero je Henrik Rogoški vzel v varstvo studeniški samostan. To listino so potem 10. februarja 1384 potrdili celjski grofje. Istega leta 1278. dne 29. septembra je naveden Henrik Ostrovihar kot zastopnik svojega fevdnega gospoda, krškega škofa Janeza, v listini, s katero je cesar Rudolf Habsburški poravnal neki spor med imenovanim škofom in brati Viljemom, Bertoldom, Nikolajem Lemberškim (de Lewenberg). Dne 22. febr. 1281 je Henrik zopet podpisan kot priča v listini, s katero je njegov »dragi sorodnik in prijatelj« Leopold Ostrovihar daroval studeniškemu samostanu dve marki dohodkov v Podgorju, za obleko svojima sestrama Elizabeti in Sofiji, ki sta postali redovnici¹⁹⁾. Istotako je priča v listini 11. novembra 1282, s katero darujeta studeniškemu samostanu brata Oton in Friderik iz Kraljevca (Chunsperch) 13 mark dohodkov v raznih krajih za svojo sestro Ano, ki je postala studeniška redovnica.²⁰⁾

L. 1284. je nastala razprtija med Henrikom Ostroviharjem in bogatim in drznim Konradom Pišečkim. V neki praski, ki so bile takrat nekaj vsakdanjega med bojevitimi plemiči, je Konrad ujel Henrikovega sina in ga odvedel na svoj grad. Gotovo bi bilo prišlo do krvavega boja med obema plemičema, pa se je k sreči takrat mudil v Brežicah solnograški nadškof Rudolf Hoheneški, ki je 30. septembra 1284 poravnal prepir med obema vitezoma in osvobodil mladega Ostroviharja.²¹⁾

Kmalu po tej poravnavi, koncem l. 1284. ali začetkom 1285. je umrl Henrik Ostrovihar, ustanovitelj planinske linije Ostroviharjev ali Svibenskih (Montpreis-Scharfenberg). Očetove zajme je podedoval njegov najstarejši sin Henrik (II.). Novi gospodar je za zveličanje svoje in za pokoj duše svojega očeta podaril studeniškemu samostanu 27. januarja 1285 neko kmetijo blizu Presičnega (v kozjanskem okraju).²²⁾ Tozadevna listina je bila izdana na planinskem gradu 6. febr. 1285. Kot priči sta navedena dva planinska tržana Majnhard in Perhlin. Henrik (II.) je imel še dva mlajša brata, Volk in Otona. Volk (Ulfingo de Montparis) je naveden kot priča v listini Otona Kozjanskega (von Thrackenburg) z dne 10. jan. 1286.²³⁾

Umrli Henrik Ostrovihar je imel tudi na Gornjem Štajerskem posestava okoli Judenburga. Dne 6. maja 1286 je namreč Oton de Lonke v Judenburgu priznal, da je podložnik planinskih dedičev.²⁴⁾ Istega leta se je še 13. julija

¹⁹⁾ Izvirnik v dež. arhivu v Gradcu št. 1185; kopija v arhivu stud. samostana.

²⁰⁾ Izvirnik v dež. arhivu v Gradcu št. 1215, kopija v studeniškem samostanu.

²¹⁾ Izvirna listina v drž. arhivu na Dunaju, kopija št. 1259 b v dež. arh. v Gradcu.

²²⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 1264; Orožen, VI. str. 251.

²³⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 1278.

²⁴⁾ Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 1279 d.

Henrik II. Planinski mudil v Neumarktu na Gornjem Štajerskem v neki zadevi krškega škofa. Dve leti pozneje, 28. avgusta je pa Volk Planinski kot priča sopedpisal neko listino Seifrida Kranihšberskega. Henrik je bil najbrž brez otrok, ker l. 1297. je podedoval za njim grad in vlastelinstvo Planino mlajši brat O t o n P l a n i n s k i. Tudi Volk Planinski v tem času izgine iz listin.

Oton je z listino, izdano v Smledniku, 10. maja 1299 prepustil Petru Silberbachu neko kmetijo, ki jo je bil kupil pri Sv. Juriju od Petra Rechbergerja.²⁵⁾ Zdi se, da je Oton bil večkrat v denarnih stiskah, ker l. 1299. dne 25. jul. je prodal za 32 oglejskih mark vdovi ljubljanskega meščana Masna tisti most čez Savo, ki so ga Planinski zgradili okoli l. 1190.²⁶⁾ Oton je imel spore z gornjegrajskim samostanom. Ker je namreč pilštanjka pražupnija bila vtelesena gornjegrajskemu samostanu, je samostan imel pravico do desetin in drugih davščin, ki so sicer šle pilštanskemu nadžupniku. Oton je samostanskemu oskrbniku branil pobirati to dohodnino. Opat se je pa pritožil pri fevdnem gospodu, krškem škofu in ta je Otonu zaukazal, naj miruje in naj ne krati pravic samostanu. Moral se je potem z listino, izdano v Ljubljani na dan sv. Ulrika, 4. julija 1297 zavezati, da ne bo samostana nikdar več nadlegoval in mu kratil desetinskih pravic na ozemlju planinske graščine. Dotična listina je izdana v Ljubljani ter so navedene sledeče priče: kranjski vicedom Henrik L i p n a u, Viljem pl. R o t e n b ü h e l, kamniški učitelj Ulrik in župnik v Gorjah.²⁷⁾

Oton Planinski je bil v tesnem prijateljstvu z goriškim grofom H e n r i k o m. Ko je nastal neki spor med Henrikom Goriškim in O r t e n b u r š k i m grofom, se je Oton Planinski (von Muntparis) v Cormonu slovesno obvezal, da ohrani Henriku zvestobo in mu bo na pomoč s svojim gradom in s svojimi ljudmi. Priče: Haug Devinski, Henrik Fulinski, Henrik, komornik (Chamrer) Goriški, Gerold Rauch (Rovch), Rudolf Ostrovhar, Ulrik von Gutemwerde.²⁸⁾

V poznejših letih je Oton odstopil nekaj svojih posestev in del gradu mlajšemu bratu Ulriku, ki je pa še slabše gospodaril. Staro bogastvo Planinskih gospodov je naglo kopnelo. Ulrik je bil lahkoživ in zapravljiv človek. Njegove potrebe so rastle od dne do dne, delal je dolgove na dolgove. Najprej mu je posodil 17 mark srebra solnograški nadškof Konrad. Ulrik je denar osebno dvignil in izdal v Solnogradu 19. junija 1307 dolžno pismo.²⁹⁾ To po-

²⁵⁾ Izvirnik v drž. arh. na Dunaju, kopija v dež. arh. v Gradcu št. 1584.

²⁶⁾ Izvirnik v vseuč. knjižnici v Gradcu, kopija v dež. arhivu št. 1591.

²⁷⁾ Kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 1545. Izvirnik hojda v Gornjem gradu (?).

²⁸⁾ Izvirna listina v drž. arhivu na Dunaju (brez pečata), kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 1625 b.

²⁹⁾ Latinski izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 1703 b.

sojilo je dobil le vsled posredovanja svojega strica Ulrika, solnograškega kanonika. Ta Ulrik Planinski je pozneje postal škof v Chiemsee ter je vladal osem let »v časti in slavi«, kakor pravi neka listina.

Neki mlajši brat Otonov, po imenu Eberhard je umrl l. 1330, kot dvanajsti opat cisterijskega samostana v Stični.³⁰⁾

Planinski gospodje niso bili samo fevdniki krške cerkve, marveč tudi točaji oglejskih patriarhov. Ko si je koroški vojvoda prisvajal patriarhova posestva na Koroškem, je patriarh Ottobonus iz Vidma (Udine) pisal 10. maja 1308 Otonu Planinskemu, naj mu pomaga dobiti ta posestva zopet nazaj. Za nagrado mu je obljubil vse dohodke dotičnih posestev.³¹⁾ Planinski je pač obljubil patriarhu 12 vojnikov, a ostalo je le pri medsebojni obljubi. Kaj bi tudi opravil Oton z 12 vojniki proti mogočnemu koroškemu vojvodu!

V dobrih razmerah je bil Oton Planinski z jurklostersko kartuzijo, kateri je bil zavetnik. Ni sledu, da bi bil zlorabil to svojo častno službo, kakor se je le prepogostoma godilo; nasprotno, prior Bogomir (Gotfrid) ga je v tej časti slovesno potrdil z listino 30. marca 1335 ter mu naklonil delež pri vseh molitvah in dobrih delih kartuzijanskega reda.³²⁾

Oton je bil oženjen z Herbirgo, ki mu je rodila tri otroke, dva sina, Henrika in Ulrika ter hčerko Alheido. Henrik kot najstarejši je bil naslednik Otonov pri njegovem delu planinske graščine. Prvič se imenuje 20. dec. 1324, ko je gornjegrajski cerkvi zapisal dve kmetiji ob Savi.³³⁾

Pri tej prodaji je Henrikova mati Herbirga pečatila listino, ker Henrik ni imel svojega pečata. Učakala je Herbirga visoko starost in je do smrti obdržala nekako oblast nad imetjem Planinskih. Tako je tudi 20. aprila 1325 prodala s sinom Henrikom in njegovo soprogo Ago, s hčerko Alheito in najmlajšim sinom Ulrikom Frideriku Lichtensteinu nekaj posestev okoli Judenburga in Uncmarkta za dve marki srebra dunajskih penězov.³⁴⁾ Vse te prodaje kažejo, da je planinsko gospodarstvo šlo rakovo pot, in bi še hujše, če bi ne bila priletna gosa Herbirga pridržala vajeti v svojih rokah. Umrla je menda v poletju l. 1325.

Po njeni smrti so Henrik, Alheita in Ulrik prodali Rudolfu Lichtensteinu še ostale podložnike na Gornjem Štajerskem, pridržali so si le še slovenske podložnike na ozemlju planinske gospoščine. Pa tudi tu se je polagoma krčila posest. Tako je v terek po sv. Mihelu l. 1325. Henrik Planinski podelil v zajem pet kmetij okoli Planine nekemu Rapotu Švabu.³⁵⁾ To je bil najbrž kak tržan planinski, ki je gotovo storil graščaku kako uslugo v denarnih zadevah.

³⁰⁾ Ehrenspiegel pri Montpreis.

³¹⁾ Izvirnik v drž. arh. na Dunaju, kopija v dež. arh. v Gradcu št. 1715.

³²⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2080 b.

³³⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 1927 a. — Orožen, VI. 253—254.

³⁴⁾ Izvirna listina v dež. arhivu v Gradcu št. 1931.

³⁵⁾ Morda Rapot der Schrawaz. Orožen, VI. 254.

L. 1326. 9. marca je z listino, izdano v Ptuju,³⁶⁾ Henrik Planinski zastavil svojemu »stricu« (Vetter) Hugonu Ostrovrharju in njegovi ženi Herbergi za 80 mark srebra za 10 oglejskih mark gosposčine. Priče te zastave so bili: Herdeg Ptujski, Vulfing Ormoški, Dipolt Katzenstein (Kačjak), Ditmar Pesničar, Ortolf Faiszt.

Ko je Henriku umrla prva žena Aga, se je drugič poročil z Elizabeto, hčerjo Ulrika P f a n n b e r š k e g a. Njena mati je bila rojena grofica W a l l s e e, sestra materina pa je bila D i e m u t a, soproga F r i d e r i k a S o n e š k e g a, ki je l. 1341. postal p r v i c e l j s k i g r o f. Potemtakem je bila grofica celjska Diemuta teta soproge Henrika Planinskega. Vendar te rodbinske vezi s takrat najmogočnejšimi rodovinami niso mogle zaustaviti naglega gospodarskega propada Planinskih, baš nasprotno: te vezi so nadelale pot, da je končno vse imetje Planinskih prišlo v roke Friderika Celjskega in njegovih naslednikov.

Že kmalu po poroki z Elizabeto je prodal Henrik Planinski s privoljenjem svoje sestre Alheite in brata Ulrika 17. aprila 1328 S m l e d n i k na Kranjskem F r i d e r i k u S o n e š k e m u in njegovi soprogi Diemuti za 2000 mark srebra. Kot priče so potrdili kupčijo J a n e z, župnik braslovški in savinjski nad-duhovnik, gospod Martin iz Rogatca, Viljem iz Ostrvice in stari oskrbnik lemberški Rudolf.³⁷⁾

Nekako istočasno je postal Henrikov mlajši brat Ulrik polnoleten in tako solastnik planinskega imetja. Ker je bil kakor brat v vednih denarnih zadregah, je 25. julija 1328 (Ljubljana) tudi on zastavil svoj delež pri smledniškem vlastelinstvu za 2000 mark tehtanega srebra zopet Frideriku Soneškemu. Dotično listino sta kot poroka podpisala gospod Herman Mindorf in Vaclav (Guenzlei) Rajhenburški. Kot priče so še podpisani H e n r i k S i c h e r s t e i n s k i, gospod Peter Rotenbuhelski, Martin Rogaški, Oton Surprant in Tomaž Skvodnik.³⁸⁾

Ker je Henrik gotovo z Elizabeto Pfanberško kaj priženil in povrh dobil lepo vsoto za Smlednik, bi pričakovali, da sta se izkopala iz denarnih stisk. A šlo je vedno bolj navzdol. Na gradu Planina sta živela oba brata Henrik in Ulrik s svojima ženama in sestro Alheito. Po rani smrti svoje prve žene se je Ulrik meseca maja 1334 drugič poročil s Katarino Devinsko. Kot poročni dar ji je zapisal polovico svoje planinske lastnine in 20 mark srebra.³⁹⁾ Da je smel podariti nevesti svojo polovico, ki je bila krški zajem, si je osebno izprosil dovoljenje od škofa Lovrenca, ki se je baš takrat mudil v Mokronogu.⁴⁰⁾

³⁶⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 1945 c.

³⁷⁾ Listina v dež. arhivu v Gradcu št. 1970 c.

³⁸⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 1972 b.

³⁹⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2007 a.

⁴⁰⁾ Izvirnik v arhivu v Strassburgu na Koroškem, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2062 b.

Niti Henrik niti Ulrik nista zapustila zakonitih dedičev. Šlo je tudi v tem oziru s Planinskimi proti koncu. Skupno življenje na razmeroma malem vladstvinstvu in poleg tega lahkomišelna razsipnost, vse to je moralo dovesti do popolnega propada.

Dne 4. junija 1329 se je moral Henrik v Strassburgu na Koroškem odreči vsem pravicam napram krškemu škofu Geroltu. Kmalu potem je prodal Henrik grofu Reutenu štiri kmetije okoli Planine za 30 oglejskih mark.⁴¹⁾ Dotična listina je zanimiva, ker poimenovanje teh kmetij kaže na stare čase, ko je bil svet okoli Planine zelo šumovit in poln zverjadi. Kmetije se namreč imenujejo po *l o v i š č i h*. Prva kmetija je bila v *s p o d n j e m l o v i š č u*, na njej je bil naseljen neki Albreht. Druga, na kateri je bil kmet Tomaž, je bila na *l o v i š č u*, imenovanem Alovaju. Tretja kmetija Hermana je bila v *g o r n j e m l o v i š č u*, četrta v »*K o t a h*«, kjer je bil posestnik tesar Peter.

V opreki s svojimi predniki, ki so bili zaščitniki in dobrotniki jurklosterški kartuziji, sta se Henrik in Ulrik zapletla v dveletno pravdo (1334—1336) s samostanom. Končno je prior *O r t o l f p l. H o r n e c k* (po imenu sodeč Čeh) dosegel poravnavo.⁴²⁾

Slabe gmotne razmere so prisilile Henrika Planinskega, da je iskal posojila pri — židih. Šel je v Gradec in tam se je sešel z nekim židom Heclineom iz Judenburga.⁴³⁾ Žid je bil pripravljen, posoditi mu 800 mark srebra, toda zahteval je zanesljive poroke. Tu je Henrik pomagalo njegovo sorodstvo in svaštvo: poroštvo pri židu sta prevzela Henrik pl. Wallsee in njegov brat Friderik. Prvi je bil takrat deželni glavar štajerski, torej za poroštvo dovolj ugledna oseba. Sestra Alheita se je l. 1334. poročila z Andrejem pl. Aussee.

Med tem je pa tudi Ulrik prišel v denarne stiske in skušal je priti do denarja na ta način, da je zastavil svoj del pri planinski graščini.⁴⁴⁾ Bal se je pa, da krški škof kot fevdni gospod tega ne bo dovolil ali bo celo kaj takega naravnost prepovedal. Uredil je torej celo zadevo popolnoma na tihem, brez vednosti fevdnega gospoda. Petičen gospod, ki je bil voljen vzeti Ulrikov delež pri Planini v zastavo in za to izplačati 700 mark starih graških penzov, je bil glavar kranjske dežele, *F r i d e r i k S o n e š k i*, ki je takrat že bival na celjskem gradu. Posojilo bi se imelo vrniti ob Jurjevem l. 1342. Za slučaj, da Ulrik ne bi mogel vrniti dolga v tem času, je bilo dogovorjeno, da oba, Ulrik in Friderik, skupno imenujeta ceniveca, ki bo precenil zastavljeno posest. Ako bi vrednost bila nižja kakor izposojenih 700 mark, mora Ulrik v teku enega leta Frideriku doplačati primanjkljaj, zastavljeni del graščine pa zapade kajpada Frideriku. Kot Ulrikovi poroki so zastavno listino sopodpisali

⁴¹⁾ Kopija v dež. arh. v Gradcu št. 1980 h.

⁴²⁾ Schmutz, Lexicon.

⁴³⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2087 e.

⁴⁴⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2143 d. Zastavna listina je izdana v Celju 22. sept. 1339.

Viljem Pišečki, pa Jurij in Viljem Ostrovhar, ki pa niso bili v dosti boljših gmotnih razmerah kakor Planinski.

Henriku ta zastava ni bila kaj po godu, a kaj je hotel. Šest dni (28. sept.) po sklenjeni pogodbi je v to privolil,⁴⁵⁾ ker je že itak sam svojo polovico bil zastavil Soneškemu.

Friderik Soneški je kajpada s posebno listino zagotovil,⁴⁶⁾ da Henrik lahko odkupi grad, če bi Ulrik ne mogel vrniti svojega dolga in potem je l. 1341. še enkrat zagotovil Henriku, da lahko kupi nazaj obe polovici planinske graščine. Vse to je pa bilo iluzorično, ker Henrik ni bil tega več zmožen, brat Ulrik pa je l. 1340. umrl, zapustivši vdovi Katarini težke dolgove.

Henrika ni spametovala nobena skušnja. L. 1339. je ob enem s Friderikom Celjskim podpisal poroštvo za Lepolda Reutenberga in Albrehta Hollenburškega. Friderik je vedel, kako stoji z obema; on ni bil nikdar na škodi, ker je potegnil nase posestva svojih dolžnikov. Plačilo je seveda padlo na poroka; ker Henrik ni mogel, je Friderik sam zanj plačal njegov delež 100 goldinarjev in mu tako še bolj zadrnil zanjko krog vratu. Henrik je sicer še l. 1343. v posebnem dolžnem pismu obljubil, da bo ta dolg plačal ob Jurjevem prihodnjega leta.⁴⁷⁾ Ob Jurjevem so namreč podložniki plačevali razne davščine, in tako so tudi graščaki ob tem času poravnavali svoje dolgove. Pri Henriku kajpada ni bilo govora o tem.

Kmalu po smrti Ulrika Planinskega je umrl tudi priletni krški škof Lovrenc, njegov naslednik Konrad je pa kmalu zvohal, kako mešetarijo je napravil Ulrik s planinskim krškim zajmom. Novi škof je tedaj 20. julija 1343 sklical fevdni zbor v V i t a n j e in je tam razložil zbranim svojim zajemnikom, kako je ravnal Ulrik Planinski s krškim zajmom.⁴⁸⁾ Ker je Ulrik že bil mrtev, je škof trikrat zaporedoma pozval njegovo vdovo, naj v šestih tednih pride na njegov dvor. Ženske pa ni bilo blizu. Na to je zbor vitezov in krških zajemnikov, katerim na čelu je bil Herdeg Ptuijski, deželni maršal štajerski in glavar kranjski, razsodil, da ima škof po preteku šestih tednov prosto roko ter lahko polovico Planine odtegne Ulrikovi vdovi in jo pozajmi komu drugemu.

To vprašanje je za pravo bilo že rešeno, ker mogočni Friderik Celjski je kot upnik Ulrikov že bil v dejanski posesti njegovega deleža. Friderik se je pogodil s škofom, prevzel od njega v zajem polovico Planine z obljubo, da o priliki dobi celo Planino v zajem. Dejanski je i to vprašanje že bilo rešeno. Henrik ni mogel vrniti zastavnine in je moral svojo zastavljeno polovico prepisati na Friderika Soneškega. Bilo je pač žalostno potovanje priletnega Henrika Planinskega in njegove soproge Elizabete, ko sta meseca aprila 1345 morala na Dunaj, da sta tam odstopila borne ostanke svoje nekdanje bogate de-

⁴⁵⁾ Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arh. v Gradcu št. 2143 e.

⁴⁶⁾ Dež. arh. v Gradcu št. 2143 f.

⁴⁷⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2232 b.

⁴⁸⁾ Izvirnik v drž. arh. na Dunaju, kopija v dež. arh. v Gradcu št. 2191 b.

diščine srečnejšemu gospodu na Gornjem Celju. Dne 1. maja 1345⁴⁹⁾ sta Henrik in Elizabeta na Dunaju izročila svojo polovico gradu in posestva Frideriku, takrat že grofu celjskemu. V listini stoji sicer klavzula, da izročitev velja le za slučaj, če bi ne zapustila zakonskih potomcev. To je bilo pri priletnih zakoneih izključeno, sicer bi pa morali ti morebitni potomci itak drago odkupiti planinsko graščino. Tako sta zadnji gospod Planinski in žena ostala na stare dni brez strehe. Toda Friderik Celjski je bil dovolj velikodušen in je starcema dovolil na planinskem gradu prevžitek do smrti; zagotovil je celo, da bo svojemu bodočemu gradniku na Planini prepovedal, kakorkoli nadlegovati Henrika in Elizabeto v njenih prevžitnih pravicah.

Henrik Planinski je še moral sam prositi fevdnega gospoda krškega škofa Ulrika II., naj da celo planinsko vlastelinstvo Frideriku v zajem, kar je ta tudi storil v slovesnem zboru zajemnikov v Konjicah 6. julija 1345.⁵⁰⁾

Henrik in Elizabeta sta še naprej živela v tistem delu gradu, ki je bil prej njuna last. A prišla sta zopet v denarne stiske in znovič sta iskala posojila. Našla sta sebi enake bratce: Rudolf Pišečki in Henrik Rinski sta tudi potrebovala denarja. Zopet je za vse tri bil porok Celjan Friderik. Dolžniki so kajpada 18. maja 1346 v Celju obljubili odškodnino, ki je ostala samo na papirju, Friderik pa je postal lastnik njih graščin.⁵¹⁾

Skoraj istočasno je Henrik Planinski odstopil svoje pravice do kmetij v Tempnicah samostanu Ravna (Reun) nad Gradcem. Iz tega je menda proti vsemu pričakovanju prišel do denarja, da je 24. junija 1351 na Dunaju lahko posodil grofu Ulriku Pfannbergu 3500 gl. Za to mu je Pfannberg prepustil grad in graščino *Slovenjgradec*, ki ga je bil dobil v zastavo od vojvoda Albrehta II.

Ta Ulrik Pfannberški je bil svak grofa Friderika Celjskega in Henrika Planinskega, ob enem koroški deželni glavar, mogočen gospod in vpliven na vojvodskem dvoru. Očividno je hotel pomagati Henriku, soprogu svoje sestre, ki sta prišla ob svoj rodni grad, do slovenjgraške graščine. Najbrž tudi tista svota 3500 gl. ni bila izplačana. Toda Henrik in Elizabeta se nista preselila v Slovenjgradec, marveč sta ostala na Planini. Nekaj je to pač pripisovati čuvstveni strani, ker pač sreč ni bilo lahko zapustiti praočetni grad, z druge strani pa že itak zastavljeni Slovenjgradec ni dajal toliko dohodkov, da bi na razkošnost navajena Henrik in Elizabeta lahko izhajala. Pač pa je slovenjgraška graščina bila podlaga za možnost novih posojil. Še istega leta, ko jima je Pfannberški izročil Slovenjgradec, sta si od grofa Friderika Celjskega zopet izposodila 55 mark oglejskih penozov. Obvezala sta se, ta dolg plačati na dan

⁴⁹⁾ Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2258 d.

⁵⁰⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2261 c.

⁵¹⁾ Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2280 b.

sv. Mihaela 1351.⁵²⁾ To se seveda ni zgodilo, ker Henrik in Elizabeta sta spadala v tisto vrsto ljudi, ki čutijo potrebo, delati dolgove, ne pa dolžnosti, dolgove poplačati. Nasprotno, dolg se je še povečal.

Dne 31. maja 1352 je bilo izdano novo dolžno pismo.⁵³⁾ Friderik Celjski in grof Ortenburški sta posodila Henriku in Elizabeti na Planini 140 mark oglejskih penězov. Dolžnika sta postavila za poroka Henrika pl. Waasen in nekega žida Mendtlein. Židu sta morala obljubiti, da ga rešita poročne dolžnosti ob Martinovem i. l. Ali se je to zgodilo, ni znano. Pač pa je znano, da je Henrik kot prevžitkar lezel vedno bolj v dolgove. V svoji stiski se je spomnil svojih starih prijateljev Majnharda in Henrika Goriškega, katerima je nekoč pomagal v neki vojni. Zahteval je torej od njih vojno odškodnino. A upanje je šlo po vodi. Prijatelja nista o tem hotela ničesar slišati in ubogi Henrik Planinski je moral 26. junija 1352 v Gorici slovesno izjaviti, da ne bo v tej zadevi od goriških ali tirolskih grofov ničesar več zahteval.⁵⁴⁾

Ko je Henrik čisto obubožal, se ga je usmilil gornjegrajski opat ter mu dovolil, da je smel porabiti do svoje smrti za sebe desetino, ki so jo dajali kmetje samostanu na planinskem ozemlju. Tako je moral zadnji gospod Planinski sprejeti kot miloščino, kar so nekdanj njegovi predniki v svoji oblastnosti odtegovali samostanu. Henrik je v posebni listini priznal⁵⁵⁾ to kot znamenje posebne naklonjenosti in kot »miloščino«. V znak te odvisnosti je moral vsako leto ob Jurjevem plačati v Gornji grad 10 mark gradeških (?) penězov, če bi tega ne storil, bi ga imel soditi na njegovem imetju štajerski deželni glavar. Listino je podpisal kot priča sam Friderik Celjski. Kako je Henrik izpolnjeval to svojo dolžnost, ni znano, ostal je pa v dobrem razmerju z gornjegrajskim samostanom, ker mu je ta v poznejših letih dal celo v zajem neki dvorec v Golobinjeku. Takoj so planili nanj njegovi številni upniki, misleči, da je to sedaj njegov pravi zajem. Moralo se je pismeno ugotoviti, da je ta dvorec le prevžitek in preide po njegovi smrti zopet v last samostana kakor poprej.

Še ena zvezda veselega upanja je zasvetila Henriku Planinskemu. Spomnil se je, da je nekoč spremljal Habsburžana v Švico na vojni pohod s 30 strelci in 30 konjiki. Prosil je tedaj vojvoda Albrehta, naj mu izplača vojno odškodnino v znesku 2520 gl. Vojvoda Albreht ni odbil prošnje, marveč je Henriku zagotovil, da bo dobil dotični denar, med tem pa se naj do poravnave te zadeve drži dohodkov vojvodove graščine K o s t a n j e v i c a.⁵⁶⁾

⁵²⁾ Izvirna listina z dne 31. avgusta 1351 v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2430 b.

⁵³⁾ Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2447 h.

⁵⁴⁾ Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju, kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2449 b.

⁵⁵⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2533 z dne 1. maja 1355 in št. 2574 b z dne 12. junija 1356.

⁵⁶⁾ Izvirna listina v drž. arhivu na Dunaju, kopija v Gradcu št. 2551 b.

Kljub vsemu temu Henrik ni prišel iz denarnih zadreg. Dne 2. okt. 1357 je zastavil svojih zadnjih pet kmetij v Hrušovju pri Planini bratom Luki, Viljemu in Henriku R a j h e n b u r š k i m, ki so mu posodili nekaj denarja.

Čez leto dni denarja zopet ni bilo več. Tokrat se je obrnil celo na patrijarha Nikolaja v Ogleju. In res je dosegel, da mu je patriarh 12. febr. 1358 prepustil nekaj kmetij okoli Slovenjgradca, ki mu jih je potem Sv. Pavelski opat Henrik izročil.⁵⁷⁾

Med tem je umrl prvi celjski grof Friderik in naprej sta gospodarila nad celjskimi vlastelinosti njegova sinova H e r m a n in U l r i k. Med mladima Celjanoma in Viljemom Ostrovhrarjem je nastal neki prepir. Da bi se poravnal ta prepir, so se izvolili kot razsodniki Friderik Wallsee, Friderik Lipniški, Janez Kraljevski (Kunšberg) in Henrik Planinski.

Dve leti pozneje, l. 1363. je Ulrik Celjski zahteval odškodnino od Henrika, ker je kot porok plačal zanj 100 gl. pri nekem židu. Henrik je sicer 6. febr. 1363⁵⁸⁾ obljubil, da bo ta dolg do prihodnjega februarja poravnal, če ne, pa ima Celjan pravico, vzeti v zastavo njegova posestva pri Slovenjgradcu. Dolga mu tokrat ni bilo treba plačati, ker je nekaj tednov pozneje umrl v popolni revščini. Omenjena listina je zadnja, kjer se imenuje njegovo ime. Z njim je izumrla starodavna linija planinskih Ostrovhrarjev, v katerih se je vsaj v ženski liniji nadaljevala še starejša panoga Planinskih. Ob grobu Henrikovem je bil zlomljen njih grb in veljalo je i tu, kar se je blizu sto let pozneje ponovilo pri Celjanih: Planinski danes in nikdar več!

Usoda zadnjih planinskih gospodov je uprav tipična za takratno propadajoče plemstvo naše zemlje.

Planino so sedaj posedali do svojega izumrtja Celjski. Vdovi Elizabeti sta Herman in Ulrik dala neko odškodnino, ona se je pa z listino 27. aprila 1363 (Planina) odpovedala vsem pravicam do Planine.⁶⁰⁾ Smela je pa priletna gospa še nadalje prebivati na planinskem gradu kot prevžitkarica in gradnik Celjskih jo je moral ščititi, toda brez oškodovanja svojih gospodarjev. V poletju 1363 je še Elizabeta živela; kdaj je umrla, ni znano. Celjanom je Planina služila le kot lovski grad. Pač pa se je predzadnji Celjan Friderik II. bolj zanimal za Planino in je s svojo nesrečno Veroniko Deseniško večkrat bival tukaj.

Za Celjani je Planina postala last cesarjeva, ki jo je dajal v zajem raznim plemičem.

⁵⁷⁾ Dež. arh. v Gradcu št. 2639 c. (kopija).

⁵⁸⁾ Dež. arhiv v Gradcu št. 2856 b.

⁶⁰⁾ Kopija v dež. arhivu v Gradcu št. 2866 b. — Izvirnik v drž. arhivu na Dunaju.

Slikar Janez Andrej Strauss.

Stilna analiza.*)

Dr. Franjo Šijanec.

Kakor ni bilo mogoče dognati šole in neposrednih mojstrov, v katerih bližini in delavnici bi se starejši Strauss osebno gibal in učil, tako vrednotimo tudi dela Janeza Andreja Straussa le s pomočjo analize tipičnih in splošno veljavnih stilnih prvin. J. A. Strauss, ki je zapustil nedvomno več kakor znanih nam 30 do 35 del, ni mogel biti — po njegovi kvaliteti sodeč — učenec znamenitejših inozemskih mojstrov. Gibal se je le v krogu domačega, ljudskega cerkvenega slikarstva, ki se je tudi v 18. stol. razvijalo le počasi in določeno po konservativni tradiciji starejših baročnih slikarjev. V tem ozko odmerjenem okviru, ki ga je mogel na pr. Mencinger premagati s pomočjo svoje umetniške ambicije in plodovitosti, moremo zaslediti pri mlajšem Straussu le v najširjih potezah in le od slučaja do slučaja točneje opredeljive sestavine razvojne važnosti. Najverjetneje je, da se je učil slikarstva v očetovi delavnici in podedoval po njem obrt cerkvenega slikarja. Nič manj pa ni videti že na prvi pogled, da zaostaja po kvaliteti za očetovim delom celo do najbolj povprečne šablone.

Najzgodnejša slika, ki je čitljivo signirana, predstavlja oba sv. Valentina, škofa in duhovnika, kot priprošnjika proti kugi (1747 sign.). Nahaja se v romarski cerkvi Sv. Petra na Kronske gori pri Slovenjgradcu. Že to prvo delo nas seznanja s Straussovimi značilnostmi, ki jih lahko zasledujemo skoraj na vsaki njegovi sliki in ki tvorijo glavne spoznavne znake za ugotovitev njegove roke. Slika predstavlja v svojem spodnjem delu na levi starca in klečečo ženo z otrokom, pomoči potrebne, po nesreči prizadete zemljane, ki se zatekajo v molitvi k svetniku, na desni pa leže na prostem pred antično arhitekturo v ozadju okužena trupla mrtvecev ter kleče obupanci, ki objokujejo umrle svoje. Na levi zgoraj plove angel s škofovo palico, višje nad njim pa oba sv. Valentina. Snovno je scenerija na zemlji izredno bogata, fabulistično pestra ter prinaša epičnih, žanrskih in drugih slikovitih prizorov vse polno, v stilu, kakor ga ljudska umetnost vedno ljubi, še posebej v snovno tako bogati dobi, kakor je čas poznega baroka ali pozne gotike, v dobah naraščajočega naturalizma in naturalizacije oblikovnih sredstev. J. A. Strauss se je z vidno naslado ukvarjal s pripovedovanjem grozovitih in pretresujočih dogodkov, ki se naj odigravajo čim najbolj vidno, drastično in pobožnemu ljudstvu v senzacijo. Na pr. mož na desni s temnorjavim obrazom in belino v očeh, ki grabi pred seboj napol razgaljeno ženo za prsa, ali v ozadju razgaljena moška in

*) Glej predhodno razpravo v ČZN XXVII, 1932, str. 1—13.

ženska telesa, številna trupelca pomrlih otrok itd. V ozadju se razteza za figuralno tako polno sliko dovolj široka pokrajina s cesto in pašniki, na katerih se pase govedo. Še bolj na horicontu z očitnim zanimanjem popisane zemlje leži mesto. Žanrsko naturalistično je predvsem zamišljena na levi skupina prosečega ljudstva, ki naj predstavlja kmečko družino, kakršna je živela in trpela v resnični Straussovi okolici. Mati z otrokom je oblečena v preprosto ljudsko nošo: nosi zeleno krilo, bel jopič, rdečo kamizolo ter ruto na glavi. Kmet, njen mož, ima suknjič s pasom in težko nagubane hlače. Tudi obrazi skušajo biti resnični, vendar so kljub realizmu idealistično tipizirani. Prave diagonalne kompozicije zato tudi v spodnjem delu slike ni več, ohranila se je še edino v višini in pelje od žene spodaj na levi do desnega svetnika, opravljenega v duhovniško obleko in rahlo nazven kontrapostiranega, skoraj frontalno plavajočega na oblakih. Svetnik kakor angel s palico prekinjata samo po smeri teles glavno diagonalo z nasprotnima, krajšima in že linearni cikcak rokokojske kompozicije označujočima diagonalama. Na tej sliki tudi ni več starobaročne figuralne prenatrpanosti v smislu absolutnega poudarka človeške figure, oblaki se redkeje kopičijo, so tudi manjši ter v barvi in luči svetlejši, prozornejši. Kljub idealističnim prostornim mašilom se je horror vacui zelo omejil. Na sliki je v celoti več prostora, ki je poglobljen horicontalno in vertikalno, figure v njem so lokalno in enakomerno osvetljene, baročno slikoviti kontrasti so se umaknili tudi v koloritu lažnejšim in tonsko enotnejšim barvam.

Iste znake napovedujočega se rokokojskega pojmovanja opazujemo tudi na enako komponirani sliki sv. Frančiška Ksaverja (sl. 4) v Starem trgu pri Slovenjgradu. Razdelitev prostora je tukaj ista: spodaj ožji kos zemlje, polne umirajočih okužencev, na levi gruča stoječih in ležečih figur ospredja, zgoraj pa največji del prostora s plavajočim svetnikom in s putti. Ta slika je morala nastati v prilično istem času kakor oba sv. Valentina na Kronski gori. Kakor prva, tako kaže tudi ta slika tipične Straussove značilnosti v kompoziciji in figurah, a v popolnejši, kvalitativno spretnejši obdelavi, dočim se zdi prva v tem oziru začetniška in neuglajena. Povsem eklektična figura je na pr. mož na desni, ki si zapira nos pred kužnim smradom, eklektična je mrtva žena na tleh z otrokom. Moški na tleh v ospredju se obrača proti nebu in je isti kakor na prejšnji Straussovi sliki sv. Valentinov. Na levi pa se naslanja ob klasično arhitekturo antično oblečen mlad mož, po obrazu, obleki in stoji eklektična kopija, ki je na tem mestu samo radi svoje snovne historične vrednosti, s katero bi naj slika pridobila pravi značaj zgodovinskega dogodka. Zraven mladeniča stoji eksotično oblečen Indijanec, ki spominja na Frančiškovo misijonarstvo. Nekateri akti umirajočih v ozadju, tako na pr. na hrbtu ležeči mož s skrčenimi in v kolenih razprostrtimi nogami, so naravnost povzeti po M. Pretijevi alegoriji o kugi (Museo Nazionale, Napoli). Kakor na prejšnji sliki, tako se tudi tukaj razprostira široka pokrajina, ki na robu iluzijonistično prehaja

v atmosfero neba ter je tako njena razsežnost še prav posebej karakterizirana. Prejšnja slikarska obdelava *chiaroscuro* je skoraj popolnoma izginila, ostanki so vidni le še v sprednjih aktih in figurah, sv. Frančišek pa, ki plava, oziroma sedi sedaj mirno in frontalno kot popolnoma ločen del slike, ki nima več nobene druge aktivne vsebinske zveze z dogodki na zemlji, kakor samo še kos formalne po cikcak kompoziciji, je vsestransko enakomerno osvetljen ter kot svetloben pojav nasproti slikam Franca Mihaela Straussa v kompoziciji zelo prost, barvno lokaliziran in neslikovit. V smislu racionalističnega klasicističnega upodabljanja je izolirana nebeška figura.

Še čisto baročno zamišljena pa je poznejša slika sv. Magdalene (sl. 2) iz Sv. Petra na Kronske gori. Signirana je 1758. l., nastala je torej približno deset let po sliki sv. Valentinov v isti cerkvi. Figura sv. Magdalene, ki kleči sredi slike v kontrapostu frontalno obrnjena nazven s sklenjenimi rokami, se z desnim komolcem naslanja na kamenit kvader, glavo ima nagnjeno na desno in je še v vseh posameznostih izraz patetično razgibanih čustev, religiozne erotične ekstaze, milobnega sentimenta, mističnega senzualizma in lascivne čutnosti, kakršne so pač bile običajne Magdalene sredi visokega baroka. Osladno in sanjavo zamaknjen izraz njenega polzasenčenega obraza in gosti lasje, ki se odražajo na ramenih in prsih od bleščečega in mehkega mesa, označujejo to delo kot dovolj nasprotno onim rokokojskim težnjam, ki smo jih opazili na prvih J. A. Straussovih slikah. Slikovitost v tem starem smislu tudi na ostalih Straussovih delih ne pojenja naenkrat. Gosta množica angelov v zgornjem pasu in sivkasto medli, rožnato navdahnjeni kolorit, — poslednji je za J. A. Straussove barve najznačilnejši, — pomeni še vedno močno idealistično komponento, posredovano v prvi vrsti po benečanskem slikarstvu prejšnje dobe in stalno spremljajočo stilni razvoj Straussovega dela do 80tih let.

Iz istega leta (1758) izvira sv. Dizma (sl. 3), tudi v isti cerkvi na Kronske gori. Kompozicijsko kaže svobodnejšo gradnjo rokokojskega cikcaka, ki v tej reducirani shemi najenotnejše in najplodovitejše preoblikuje prvotno baročno kompozicijo ter šele na podlagi rokokojske sproščenosti ustvari določen in razvojno že zaključen tip ljudske nabožne podobe. Spet je upodobljena družina (na levi spodaj) kakor na prvi sliki. Pač pa je tukaj tudi molitev še baročno goreča in burna, zlasti moževa v slikovitem antično baročnem plašču. Žena je oblečena v ljudski noši ter je po fiziognomiji obraza tipična za Straussove ženske obraze; oči bi naj bile strastno zamaknjene, živahne po kontrastu črne zenice in očesne beline, — to je ostanek heroičnega patosa in sentimenta, ko je bilo baročno slikarstvo na višku svoje sile. Nos je močno zavilhan, koničast in v resnici spačen, grd. Usta so velika, črta preko čela do konca nosu je izredno nizka. To je obraz, ki je po svoji strukturni formi pol grobo realističen, pol rokokojsko idealiziran in v celoti rustificiran. Stereotipni figuri, ki se neštetokrat ponavljata na svetih podobah, sta tudi sv. Dizma

s križem in Kristus (tudi s križem), oba v žarki vizionarni luči, ki slikovito in kontrastno odseva na težkem masivnem oblaku s svetnikom.

Brez dvoma so ta prva dela, zlasti sv. Valentina in sv. Andrej sam, ki je nastal vendar že deset let po prvi znani sliki, še zelo začetniška, rokodelska in na zelo nizki umetniški stopnji. Ali stil sam, v katerem se javljajo prvi dispartatni elementi baročno idealističnega in rokokojsko naturalističnega značaja, ni mogel neposredno navezati na izrazito poznobaročno in več ali manj še enotno slikarsko pojmovanje, to ni več stil v smislu nadaljevanja očetovih tradicij in njegovih komaj proti koncu se javljajočih teženj po slikovitosti, barvi in luči. Pričakovali bi pri mlajšem Straussu tudi že prej kaj temu sličnega kakor pa šele na posameznih poznejših delih, ko se znova približuje, kakor smo to že opazili na sv. Magdaleni, baročno idealistični, še temnosvetlo kontrastirajoči luči. V današnjem pregledu slikarstva 18. stol. v upoštevanju pokrajini še ni mogoče najti neposredno vplivajočega razmerja ostalega slikarstva do Straussovega, pač pa kaže primera z Mencingerjevimi deli teh let, da je Mencingerjevo stremljenje po rokokojski obliki in kompoziciji napram Straussu enotnejše, močnejše in razvojno določnejše.

Po zgodnejših, še malo izrazitih delih nastajajo sčasoma v slikoviti obdelavi enotnejša, značilna za večino Straussovih del. Zastarelo osvetljena, čeprav barvno dovolj živa, sta še na pr. sv. Simon in Luka v Viču pri Dravogradu. Na levi stoji sv. Simon z žago, z desno roko opira glavo, v levi drži odprto knjigo. Gornji del telesa, prsa in večji del obraza z brado so v močni temi, iz katere se ostro odražajo svetlobni refleksi na čelu in licu, še bolj shematično na draperiji okrog trebuha in na levem kolenu. Sv. Luka, na katerega se nanaša v ozadju Kristusova slika s sovo, je prav tako obrnjen proti sredini kakor na nasprotni strani sv. Simon. V desni roki drži odprto knjigo, naslonjeno na desno višje koleno. Njegova leva roka je pol dvignjena, v prazni, brezpomembni gesti obrnjena z dlanjo tako, da zbuja — po nerodnosti ali namenoma — vtis, kakor bi držala Kristusovo podobo za njen vogal. Svetnikov obraz je značilno Straussov: nizko čelo, shematično slikane obrvi (Kristus), srepe oči, upognjen nos, velika usta itd. V ozadju na levi nad Lukeževo glavo je še prav tesno stisnjena angelska glavicica, tako da je vsa slikarska ploskev izpolnjena po pomembni svetniški figuri.

Na sliki sv. Katarine iz stare cerkve pri Sv. Barbari v Halozah (1763 sign.) je figura svetnice že toliko manjša, da more klečati v ospredju pokrajine, ka predstavlja na levi v ozadju mesto s klasično arhitekturo, na desni pa prizor obglavljenja sv. Katarine in še globlje gručo nagih ljudi. Njena leva roka še drži s sentimentom težko nagubano ruto na prsih, njen pogled je obrnjen navzgor, glava je čustveno nagnjena. Tudi plašč historičnega kostuma je še trdo zgubančen in široko razgrnjen na tleh. Cikcak linija je obrisana v prostoru od leve noge do kolena, od kolena do levega boka, od boka do desne rame in od rame do desno nagnjene glave.

Straussovi sliki iz istega časa in v isti cerkvi sta še sv. Jakob starejši in Brezmadežna. Obe kažeta znake Straussove roke, čeprav sta močno preslikani. Angelske glavice in zlasti Marijin obraz, ki je samo shematično povečana glava kakšnega izmed angelcev okrog, z močno zbočenim čelom, visokimi obrvmi, upognjenim nosom in slikovitimi jamicami v ustnih kotih, v nasmeh razširjenih, — vse to je zelo rustificirano in rokodelsko izvršeno. Tudi na obrazu sv. Jakoba so ostro in visoko začrtane obrvi, nos ter oba angela znaki grobe rustifikacije, prav tako mučeniški prizor obglavljenja pred žrtvenikom Dijane na isti sliki.

Slika sv. Alojzija v cerkvi na Gradu pri Slovenjgradu, po signaturi še delo 60tih let, predstavlja na stopnicah klečečega svetnika s križem v roki, na tleh žezlo, na prvi stopnici vznak obrnjeno krono — simbola posvetne časti, ki jo je sv. Alojzij zavrgel —, na drugi stopnici višje pred njim dva angela. Prvi sedi prekrizanih nog in vzhličeno razprostira svoje roke, drugi se stoje nagiba proti svetniku z odprto knjigo v roki. V oblakih pa plavata še dva večja, eden z lilijo, drugi z vencem, oba močno slikovito razgibana, z golimi kolena, in okrog teh dveh še pari angelskih glav. Obraz sv. Alojzija, njegova srajca in telesi obeh angelov spodaj so v močni osprednji luči osvetljeni, ozadje pa je v slikovitem nasprotju popolnoma v temi in senci. Slikar je sicer pridobil s širokimi stopnicami velik in globok prostor, postavil je za svetnika pravi oder, ki ga je moral prostorno naznačiti in oživiti z žezlom ter krono za vsak plan posebej, a ta prostor je s pomočjo ostre luči spet idealistično zakril, ga v resnici stemnil in še v ozadju napolnil z oblaki. Isti način tenebroznega razdeljevanja svetlobe je najti tudi na slično zamišljeni podobi sv. Antona v Selah pri Slovenjgradu. Tukaj objema klečeči svetnik z desno roko malega Jezusa. Ta skupina je čisto v ospredju okrog mize s knjigo in lilijo na tleh, več prostora ni in vse drugo je v temi in oblakih. Svetniški soj okrog svetlih glav razliva sicer svetlobo, a angel na levi n. pr. je prav od spredaj, kamor bi morala pasti luč, osenčen ter v senci motiviran z oblakom, ki naj slikovito kontrastira z lučjo. Figuralno sta Jezus in angel na levi enako zamišljena kakor na prejšnji sliki spodnji angel s knjigo.

Slika, ki iznenadi in presega po svoji velikopoteznejši snovi in kompoziciji vso vrsto Straussovih običajnih oltarnih svetniških podob, je Žalostna Mati Božja (Objokovanje Kristusovo, sl. 1) v Vuzenici, kjer visi na levi steni prezbiterija. Format slike je za Straussa izredno velik (237×330). Signirana je 1766. leta ter je dobro ohranjena. Na sliki v vzdolžnem formatu je postavljena sedeča Marija z oprtim Jezusovim truplom v sredino, okrog obeh pa ostale osebe; levo ozadje izpolnjuje mogočen sarkofag s tremi figurami na vrhu v sredi in še vidna Kalvarija s tremi križi, desno pa hiše mesta Jeruzalema s pokrajino. Mati Božja se je patetično nagnila nazaj, glavo je sklonila na levo, roke pa je široko razprostrla. Od obeh strani jo podpirata dve ženi. Kristus je pod desno pazduho podprt z desnim stegnom Marijinim, tako da

sedi in mu visi desna roka nizdol ob Marijini nogi (levo je vzela pred njim klečeča Magdalena v roke). Prekrižane noge ima stegnjene na mrtvaškem prtu. V sredi spredaj leže na tleh trnjeva krona, žreblji in tablica z napisom I. N. R. I. Z Marijino skupino z ženama na levi polovici slike je postavljen sporedno s ploskvijo slike ogromen sarkofag v višini stoječih žena, na levem robu zakrit z grčavim drevesom. Kamenita plošča je pomaknjena čez rob sarkofaga le z enim voglom, v njem samem pa stojita žena s stegnjeno desnico in bradat mož s turbanom na glavi. Zraven njih se je zunaj naslonil na zadnji vogel sarkofaga starec, bradat in plešast mož, ki je sklenil roke in opazuje Kristusovo skupino pred seboj. Za sarkofagom na levi se razprostira skalovje z visečim deblom, še dalje na horicontu je videti zaokrožen obris Kalvarije s tremi križi. Na desni polovici slike v ozadju stoje z listnatim drevjem okrašeni griči s klasično zidanimi stolpi in jeruzalemskimi hišami.

Na tej sliki lahko zasledimo posamezne kompozicijske motive po Carracciju Ag., Tintoretu in Van Dycku na več ali manj prvotnih likih in predelavah pozno baročnih mojstrov. Primera z Mencingerjevo Pietà (Ljubljana, Frančiškanski samostan) bi pokazala medsebojno neodvisnost, pač pa skupne podlage v eni kakor drugi obravnavi. Kristusovo telo je po Carraccijevem vzoru obrnjeno močno nazven, proti ospredju in gledalcu, kar je pridržal tudi Mencinger, tukaj pa je upodobljena redkejša poza, v kateri je vidno Kristusovo telo skoraj popolnoma od strani. Tudi noge so tukaj močno stegnjene, kar je v pozji sedenja docela naravno. Značilna za nadaljnjo razliko je desna Kristusova roka, ki visi oprta pod pazduho ob Marijini nogi. Kristusova glava je nagnjena naprej, torej v ploskvi na desno, zato da se v nasprotju nagiba Marijino telo in glava na levo. Pri Mencingerju obratno. Straussova Pietà ni samo radi večjega in vzdolžnega formata dosti bolj razgibana in v patosu glasnejša, marveč že sama po sebi, po figurah, po diagonalno nagnjeni Mariji, ki ima glavo povešeno kar najbolj nazaj in na stran široko razprostrte roke, po draperiji in kretnjah vseh ostalih oseb, Magdalene, žena in obeh mož. Heroični patos in dramatična čustva so tukaj močnejša, čeprav le zunanje, v eklektičnih gestah idealizirana in v tej obliki okostenela. Motiv pomagajoče desne mlade žene z lasno zaponko je posnet po isti sceni na Tintoretovem Krížanju v S. Maria del Rosario v Benetkah. Žena na levi, z ruto na glavi, je pač okornejša in gotovo Straussov dodatek, da uravnovesi kompozicijo še z leve strani. Na isti Tintorettovi sliki bi mogli najti tudi starca z obsijano plešo in celo moža s turbanom, dasi je tam kompozicija povsem druga ter predstavlja Kristusa na križu. Važna sestavina slike je tukaj sarkofag s krajino v ozadju, s Kalvarijo in Jeruzalemom. Kakor so figure zasnovane še v starem eklektično idealističnem načinu ter so tudi v najvažnejših osebah, Mariji in Kristusu, diagonalno nakazane iz desnega spodnjega kota proti levemu navzgor, tako je tudi krajina še idealizirana. Nebo je še temno oblačno in le nad Jeruzalemom je osvetljeno v večerni zarji, ki je radi svoje lastne subjektivne poetične vred-

nosti postala tako pomembna, da se v nameravani slikovitosti odražajo z neba košata drevesa s tankimi debli in mestni stolpi Jeruzalema. V sliki prevladuje razpoloženje, ki se formalno izraža v efektno slikoviti luči in senci, a ta izolira še vendar le figure same, jih idealistično poudarja in jih ne veže v pokrajino, v celoto prostora, kakor je v resnici nakazan. Prostor je radi te dvojne razsvetljave še vedno neenoten, po svetlobi ločen del zase v ospredju in zase v ozadju. Pokrajinsko ozadje je v tem pogledu še samo kulisa, kos panorame. Ta slika, gotovo višek Straussovih ambicij na platnu, pomeni časovno in formalno razvojno nekako sredino slikarjevega dela.

Dve leti po tej (1768) je nastala slika sv. Martina v Šmartnem pri Velenju. Svetnik v škofovski opremi in z gosjo na tleh stoji na vrhu stopnic, obdan od spremstva na levi in od ljudstva na desni. Pred njim leži berač in očitno razburjeno prosi pomoči. Na desni v ospredju stoje proseče žene iz ljudstva. Zgoraj v oblakih plavajo putti in na levi na stopnicah je še viden del arhitekture. V ozadju na desni vodi pogled na mesto, okroglo renesančno arhitekturo in cerkev. Svetnik se nahaja sredi ljudstva in čeprav se še sam v idealistično vezani pozi ozira v nebo in ni moment njegove človeške socialne akcije razložen drugače kakor s simbolom iztegnjene darežljive in blagoslavljajoče roke ter z gosjo na strani, je vendar okolica okrog njega zgovornejša v pripovedovanju legendarne snovi. Tako je beračeva obleka slikovito raztrgana, berač sam pa je po obrazu in roki z razpostrtimi prsti značilen za Straussove ljudske figure, ki so pogosto posnete po starcih in beračih F. M. Straussa (n. pr. sv. Elizabeta v Slovenjgradu).

Slika sv. Blaža iz cerkve Sv. Jožefa pri Slov. Bistrici je datirana 1769. leta. Svetnik je upodobljen s svečo v škofovskem oblačilu kakor na prejšnji sliki in tudi po obrazu ter slikoviti draperiji je sv. Martinu povsem podoben. Tudi tukaj stoji na zemlji, na isti ravnini, kjer kleče in stoje proseče matere z deco. Stremljenje po rokokojsko realističnem upodabljanju ljudi in dogodkov, v katerih se gibljejo popularni svetniki kakor drugi ljudje, le da so še za silo po atributih označeni kot svetniške osebe, je na tej sliki od vseh prejšnjih še najvidnejše. Na levi se pogloblja pokrajina do prizorišča, kjer je posajena gosta množica ljudi okrog klečččega svetnika, ki mu rabelj odsekuje glavo. Še dalje v ozadju se razprostira mesto. Dvodelnost kompozicije, drug princip rokokojskega upodabljanja, je pa dovolj jasna na slikah, kakor so Marija Pomagaj v Trobljah pri Slovenjgradu, Marija na Holmcu pri Slovenjgradu in Škapulirska Mati Božja v Velenju. Te slike so nastale gotovo po predlogah, ki so jih tedaj v obilni meri rabili za osnutke. Na sliki v Trobljah je predstavljena na tleh pokrajinskega ozadja ljudska množica, zbirka beračev, hromcev in žena, prosečih kleče in stoje božje pomoči. Oblečeni so v preproste kmečke obleke, kakor so jih taki ljudje v resnici nosili za časa J. A. Straussa. Obračajo se z živahnimi kretnjami proti nebu, ki zavzema z Marijo v ceremonijelnem ornatu, z angeli na obeh straneh in s slikovitimi oblaki največji del slike.

Mati Božja na Holmcu (sl. 6) je pravtako odeta v bogato ornamentiran plašč. V njegovem trikotniškem polju se dekorativno vijejo realistične rože, prave, kakor so v naravi, a s simetrično stilizacijo idealizirane. Jezusov plašč je na obeh slikah le miniatura Marijinega, kakor imata tudi oba, Jezus in Marija, na glavi belo alonge peruko. Povsem naturalistično stremljenje pa kaže na tej sliki v Holmcu pokrajina, ki je posneta po resničnem gričku s cerkvijo, po Holmcu samem, kakor še danes stoji in kakor je viden severno iz slovenje-graške strani. Ta pogled na resničen objekt iz nature je postal za slikarja tako važen, da je pomaknil bolnike v ospredju na stran, hromca z ženo proti levemu robu, ženo z obvezano roko in starca proti desnemu.

Če na tej sliki, ki pozna le še kos idealističnega tektonskega reda, o baročnih kompozicijskih načelih ni več izrazitejše sledi, razen v obeh angelih ob voglih Marijinega plašča, je nebeška skupina Škapulirske Matere Božje (sl. 7) v Velenju v nasprotju s prejšnjo močnejše zamišljena v diagonalnem gibanju, bolj dinamično občutena, dasi tudi v duhu iste rokokojske dvodelne kompozicije predstavlja prizor izročitve škapulirja v nebeških oblakih in ne več na zemlji ali v njeni bližini. Spodaj na tleh je tudi tukaj le človeška figura, v svoji zemeljski stiski in bedi izražena po bolni ženi na blazini, pred katero stoji še skrbno naslikan predmet vsakdanje potrebe in koristi, skodelica z žlico. Angel, ki izliva iz keliha tolažbo, pa je postal na tej sliki vidno zleknjen, ožji in tanjši, njegove vitke noge plavajo mirno in elegantno.

Zadnje tri Marijine slike so morale nastati, po razmeroma krepko javljenih rokokojskih sestavinah sodeč, nedvomno po vuzeniški Pietà iz l. 1766., torej že v onem času, ko je dosegel J. A. Strauss višek svojega umetniškega prizadevanja. V to dobo lahko štejemo tudi sliki sv. Lucije in sv. Florijana (sl. 8, 9) v Trobljah pri Slovenjgradcu. Od obeh je za spremembo stila in oblikovanje novega umetnostnega nazora značilna sv. Lucija. Svetnica sedi sredi slike na gostih, slikovito osvetljenih oblakih, noge in goruji del telesa ima pomaknjene nekoliko na levo, glava je zasukana nazven frontalno in je nagnjena. Stari kontrapost v slikovitih pregibih je zginil popolnoma, figura se v prostoru giblje po cikeaku, od leve noge navzgor proti kolenu, od kolena do levega boka, od boka do desnih ramen in od tod s kretnjo glave spet na desno stran. V desni roki drži na stegnu leve noge krožnik, na katerem leže oči, levo roko s palmo pa steguje na desno stran. Stremljenje po rokokojsko elegantni in vitki liniji je poleg telesa še opaziti v načinu, kako je preko desne noge v smeri njenega podaljška potegnjen konec plašča, namenoma, da je tanjšina figure še bolj naznačena. Kroj njene obleke, čipke na rokavih, zarez za okrog pasu, slikovita ruta okrog vratu in biserne verižice izdajajo pravo meščanko, če ne bi izpovedovalo tega že lice samo. Ideal rokokojsko lepega obraza se tudi na tej majhni okrogli glavici živo izraža v sanjavo, a nazven proti gledalcu oprtih očeh, — dočim so prej gledale v nebo ali v tla. To je realističen kompromis, ki je že plod rokokojskega prosvitljenstva in pomeni začasno

spravo med idejo in naravo, fantazijo in resničnostjo. Nadalje se odkrivajo v kotu spodaj oblaki liki zastor, da se prikaže kos zemlje, mestni trg s hišami in s prizorom Lucijinega mučeništva: snov, kakor je potrebna, da vzbuja zanimanje tudi za življenjske dogodke svetnice, za njeno smrtno usodo na zemlji, njeno mučeništvo. Na drugi strani pa se naj pokaže kos resnične krajine radi krajine same.

Na drugi sliki, pendantu sv. Lucije, je sv. Florijan še stegnjen v odločni, strogi diagonali. Slikovito je oblečen v opremo Rubensovih vojakov, katerim je tudi po licu podoben. Z našopirjeno čelado in vihrajočo zastavo, s svetlobnimi kontrasti med lučnimi refleksi in senco je še močno baročno pojmovan, medtem ko so se angeli v višavi že bolj počlovečili in naravneje razživel; postali so lažji in plavajo ko slikovite bežne sence na oblakih. Nad sv. Florijanom v Laškem iz 1767. l. še plove tik nad svetnikom velik angel s palmo.

Za močno naturalistično pojmovanje v Straussovih delih v 70tih let je zlasti značilna slika sv. Antona iz Laškega, ki je nastala 1774. Svetnik je upodobljen kleče in v molitvi pred svojim puščavniškim bivališčem, vidna so zadaj odprta vrata izbe, vzdane v skalovje. Pred njim na tleh so razpostavljeni njegovi atributi: svinja, zvonec, knjiga. Narava je popisana s pravim romantično realističnim interesom. Drevje in grmovje, skale, lesena vrata, plot v ozadju, rastline itd., vse to je resnično, a idealistično podano, zlasti listje. Subjektivizirana je po svojem pomenu odlomljena veja na sprednjem deblu na desni. Obraz svetnika je zadobil izredno realistične poteze, kakor jih prej še ni kazal noben Straussov obraz. Zginili so v tej pokrajini, ki sicer še ni poljuben izrezek iz sveta in narave, angeli in putti. Kakor je tudi na robu odrezano na levi drevo in na desni prašič, še vendar raste drevo v sporedni diagonali s poševnim skalovjem v ozadju in štrli veja na drevesu v sporedni smeri s figuro svetnika in s križem, vtaknjenim na levi v zemljo. Slikar se je potrudil, da je osvetlil skalovje, drevo z listjem in figuro enotno po enem svetlobnem viru od leve zadaj, označil je to še s senco zvonca in prašiča. Svetloba je po sliki dovolj enakomerno razdeljena, ne išče preslikovitih burnih kontrastov kakor na prejšnjih slikah, tako da tudi svetnikov plašč, čigar gube so sedaj preprostejše in drobnejše, enakomerno tone v mehkejši in toplejši senci.

Na sliki sv. Valentina v Zavodnem pri Šoštanju tvori pokrajino hribovska planota, zložno padajoča, da je slikar mogel v ospredju razpostaviti figure, saj bi jo sicer naslikal v močnejših strminah, kakor je resnična okolica šoštanjskih hribov. Na svetniški podobi pa je hribovski značaj kraja dovolj vidno poudaril s strmo konturo proti nebu, z upognjenim drevesom, ki se v močnem vetru krivi pritlikavo in skoraj brez listja, z dvema kravama na paši, ki sta nenavadno blizu, veliki in važni, da segata celo v nebo, in s plotom, kakor je na hribovskih pašnikih običajen. Oblaki sami pod svetnikom, priprošnjikom za živino, se zde del nature in resničnega neba in zato tudi niso

plastično kopičeni, marveč slikovito razredčeni, kakor se vidijo pred nevihto iz daljave, ter šele ob svetniku prehajajo v idealistično poudarjeno sfero. V skrbni brigi za vsakdanji dobrobit je zbrana kmečka družina v ospredju. Na levi stoji starec, ki se opira ob palico, drugi za njim pripoveduje s široko gesto. V sredi je omahnila kakor trudna od dela in potrebna počitka ženska na snop slame, na desni je upodobljena ista skrbna mati z otrokom kakor na sliki sv. Blaža iz Sv. Jožefa pri Slovenski Bistrici (1769). Figure eklekticističnega stila so tukaj odete v realistično obleko, v kmečko nošo, njih žanrski pomen in snovna realitika imata isto vrednost kakor svetnik v nebesih na drugi polovici slike. Spēča žena na tleh je na sliki izraz najindividualnejšega čustva, ki nima z religijozno snovjo nobene idealistične zveze več, čeprav je postavljena kot prostorno mašilo v ospredje.

Napram taki sliki je n. pr. Marija sredi apostolov na sliki prihoda sv. Duha (1777 sign., sl. 5) iz špitalske cerkve v Slovenjgradcu še formalno zaostala. Zbrani klečeči apostoli se v gneči še vedejo kot pravi heroični patetični starci, so eklektični vseskozi (Reni, Vnebovzetje Marijino v S. Ambrogio v Genovi) po kompoziciji, pozi in po tenebrozni obdelavi, ki osvetljuje okorno težko draperijo in v nebo zamaknjene obraze, brade, čela ter lica v slikovitih kontrastnih refleksih. Obrazi apostolov so rjavo zagoreli, temni, so slikani kakor tudi roke ter draperija grobo gubanih plaščev s širokimi impresijonističnimi potezami.

Slika sv. Pankracija iz grajske cerkve pri Slovenjgradcu upodablja svetnika na tleh, na stopnici frontalno stoječega, vitkega in mladeniško gracilnega. V desni roki drži zastavo, levo roko z rahlo odprtimi in tankimi prsti ima dvignjeno na stran. S čipkami obrobljeni rokavi vise gracijozno in lahko kakor pri sv. Luciji. Tudi majhna okrogla glava z otroškim obrazom in sentimentalno zastrtimi očmi je pol ženska. Mehkobo in belino obraza obrobljajo gosti in kodrasti črni lasje ter še povečajo vtis femininega rokokojskega kavalirja. Oba rimska vojaka na levi, Rubensova in še patetično slikovita, vsebujeta s Straussovimi slikami sv. Florijana vred skupne sorodne elemente poznobaročnega realizma, ki se v tem moškem tipu rokokojsko še ne obnavlja, marveč ga preoblikujejo izraziteje šele klasicistične smeri poznejšega časa. Za sprednjimi osebami se v ozadju na desni prikazuje mučeništvo sv. Domitile pred rimsko palačo, v oblakih pa še prava angelska glorijska z donašalcem mučeniškega venca. Angel je še vedno kontrapostno zasukan, je skoraj tako velik, kakor so figure ospredja. Čez pas in noge je zavrt v komplicirano zguban plašč — težnja po slikovitosti je ob vsaki priložnosti vidna.

Zadnji znani Straussovimi sliki se nahajata v Slovenjgradcu ter sta signirani: sv. Janez Evang. in sv. Nikolaj iz 1780. l. in sv. Ana iz 1781. l. Na prvi sliki (sl. 10) sta oba svetnika postavljena frontalno drug poleg drugega, na levi stoji Janez Evang. kot lep, v nebo zroč mladenič s peresom v desni in

knjigo v levi, sv. Nikolaj pa je upodobljen v škofovskem ornatu s palico, knjigo in jabolki. Na tleh pri sv. Janezu je še naslikan orel, posoda z obročem, za apostolom je videti razvalino, prevrnjen kapitel s kosom dorsko kancelirane stebra. V Janezovem obrazu je izražen lepotni tip, kakor je nastal v drugi polovici Straussovega delovanja, torej že pod vplivom čisto rokokojskih tendenc, in kakršnega je izražal in izoblikoval predvsem ženski obraz in ta še izrazito samo na figurah svetnic, dočim so kazale preproste žene iz ljudstva bolj realistične fiziognomije. Primerjava Mater božjih in sv. Lucije na eni in prosečih žena ter človeških mater na drugi strani jasno kaže razliko in hkrati realistično ambivalenco rokokojsko idealističnih in rokokojsko naturalističnih prvin. Moški obrazi, ki streme po mladostni karakterizaciji in svetniški idealizaciji, kakor deloma že sv. Alojzij, sv. Valentin, sv. Pankracij ter angeli, se močno naslanjajo na odgovarjajoči ženski tip. Ti pridobe v duhu časa kakor v individualnem specifično Straussovem načinu ustvarjanja in prevzemanja rokokojsko feminine poteze, izražanje, kakor je najočitneje na Janezu Evangelistu. Nemir, ki je prevladoval do sedaj na vseh svetniških figurah, zlasti jasno še na sliki sv. Simona in Luke na Viču, se je polegel in pokojno umerjena, klasicistično navdahnjena poza mirne stoje obeh le nekoliko zasukanih svetnikov očituje novo umetniško naziranje. Figure so na pr. napram viškim svetnikom manjše, drobnejše, še puščajo dovolj prostora za svetniške simbole v ospredju, a so v poedinih partijah še toliko idealistično osvetljene in slikovite, na pr. sv. Janez na obrazu in prsih, ali sv. Nikolaj na bradi, da o bolj naturalističnem pojmovanju svetlobe niti na tako pozni Straussovi sliki ni sledu. Oblaki v gornjem delu slike so sicer svetlejši in bolj redki, saj so se tudi angelci umaknili bolj v globino in celo v simetričen red, a končno je stari princip osvetljave še v celotni obdelavi obveljal, dasi je ves kolorit napram starejšemu lazurnejši, prostorno čistejši, kljub umazano sivim barvam, ki obče karakterizirajo dela J. A. Straussa od prvega do zadnjega.

Zadnja Straussova slika, nastala 2 leti pred smrtjo, predstavlja sv. Ano z malo Marijo (1781 sign., sl. 11) v ospredju in zadaj pri mizi sv. Joahima. Slika, ki kot poslednje delo lahko velja kot končna formulacija v razvoju tako neenakomernih umetniških teženj, je najglasnejša izpoved za realizem, kakor se je razvijal koncem stoletja sporedno s klasicističnim tokom. Snov, ki jo je upodobil Murillo v tej stilni koncepciji tako odločilno, da je postala vzor vsem sledečim te dobe, je realistično prikazana od figure do podrobnih razpok talnih kvadrov. Anin obraz je sicer označen kot konkretna naturalistična tvorba narave, je mehkega, udirajočega se mesa, gube in sence so sicer nalašč prikazane v vseh značilnostih gotove fiziognomije, a lepotni izraz, ki ga je ustvaril Rubens, idealizira vso ljubko nagnjeno glavo z značilnim podbradkom vred v smislu realističnega združevanja gole nature in gole ideje, ki je slednja posredovana po sveti snovi sami, po nadčloveški pomembnosti nauka

sv. Ane in Marije. Tako je prostor označen kot poljuben del notranjosti sobe, odrezan je na levi in desni ter še spodaj po globini stopnic, a obe najvažnejši osebi sta »pravilno« v ospredju in v sredi slike. Naslikane so škarje na tleh, na stolu platno in vtaknjene igle, predmeti, s katerimi se je še pravkar ukvarjala sv. Ana. Ozadje pa je še tudi tokrat ostalo v nerazločni temi, poglobljeno je le s sv. Joahimom, ki se je pri mizi zatopil v branje knjige. In razumljivo je še, da na taki, za nas zgodnjerealistični sliki ne smejo manjkati angeli, čeprav so le še zelo majhni ali pa so samo še vidne glavice puttov.

Na sv. stopnicah na gradu pri Slovenjgradcu, ki so prizidane k ondotni cerkvi sv. Pankracija, se nahajajo dobro ohranjene freske (sl. 12, 13), ki sicer niso signirane, niti ni o njih postanku ohranjeno kako sporočilo, a jih na podlagi stilnih znakov J. A. Straussovega oljnega slikarstva smatram za njegovo delo, če domnevam z ozirom na očitno podobnost stila pravilno. Po datirani listini v starotrškem arhivu, ki se nanaša na zidavo stopnic, bi mogle freske nastati okrog 1760. l. Poslikan je strop, banjasti svod nad stopnicami in kupola kapelice, h kateri vodijo stopnice. Freske na stranskih stenah stopnic, predstavljajoč Kristusov pasijon, so mogoče bile kedaj preslikane, tako da danes prvotne roke na njih ni spoznati. So pa zelo rokodelsko delo napram stropnim freskam. Predstavljena je alegorija križa s Kristusom, na skali pod križem slonečim, izmučenim v krvavem znoju. Tolažilna angela plavata nad njim. Pod prečnim hlodom križa pribijata dva angela razvit list, na katerem sta upodobljena Adam in Eva pod drevesom spoznanja, nad križem pa plove na oblakih, ki jih držita druga dva angela, Bog Oče s kroglo in s putti. Nad pravim venčnim zidcem je na robu svoda okrog in okrog v obliki četverokota slikan iluzionistični okvir, v katerem je zamišljena podoba križa in figur kot slika zase, v bistvu gledana horicontalno od gledalca in ne višinsko od spodaj. Izpolnitev svodnega polja, ki ima sicer za ozadje nebo in oblake, je torej zelo dekorativnega značaja in tudi že nižina stropa bi mogla v večji meri le ovirati iluzionistične poglede od spodaj, težko bi prodirali resnično arhitekturo in razširjevali nad njo prostor s slikarskimi sredstvi. Vendar pa je opaziti stremljenje po negaciji resnične arhitekture in po pogledih od spodaj na vsaki figuri zase, ker enotnega skupnega pogleda iz ene centralne točke v nizkem pravokotnem prostoru, ki je povrh še poševen, ni mogoče doseči brez najskrajnejših okrajšav. Najznačilnejše, kar bi v načinu obdelave figur odločevalo za J. A. Straussa, je ono Straussu svojstveno izražanje slikovitosti, ki še v močnih kontrastih osvetljuje meso in draperijo figur, baročno dinamično gibanje udov v eklektičnih kontrapostih. Bog Oče ter angel so slikani z očitnim poudarkom robustnih nuditet, nabreklih mišic, robato okornih rok in nog, kar slikarja često zapeljuje do pretiravanja in z njim do zarisanih detajlov ter do anatomskih in perspektivčnih pogršk. Poslednje smo mogli opaziti že na oljnih slikah, tukaj pa se to zlasti opaža na Kristusovi skupini

z angelom. Značilna je zlasti gotova shematičnost v risbi detajlov, n. pr. desnega kolena desnega angela pod Očetom ali Adama in Eve, kjer je zlasti Adamov akt tako slikovito zmazan, da učinkuje kot telo onemoglega starca. Eva je tako zarisana, da bi mogli misliti n. pr. na Cranachovo Venero. Slikar je ves svoj slikarski temperament in smisel za fa presto slikovitost najbolje dokazal na freskah, kjer je mogel risbo svobodneje zanemarjati ter se docela predati optično kolorističnim težnjam, ki bi jih v oljnih delih gotovo tudi uveljavljal in usiljeval s tenebrazno razsvetljavo: način, ki bi docela odgo-varjal J. A. Straussu. Tudi obrazni tipi na freskah so povsem isti kakor na oljnih, če mislimo na Straussa: n. pr. Kristusov obraz (nos, oči, usta), obraz kateregakoli izmed angelov, putti itd. Freska v kupoli, ki predstavlja figuralno poosebljeno Vero s križem in kelihom, pred njo klečečega angela z odprto knjigo in mogočnimi krili, v višavi okrog pa putte, zbor angelov in oblake, je mirnejša, manj vihrava v slikovityh nasprotjih, nežneje uglašena in že rokokojsko občutena v celoti. Tudi komponirana je v tektonskem občutju za pravo in odmerjeno težo figure. Osebe so tukaj v trikotniški skupini pomaknjene na rob nebes, na naslikani arhitekturni zidec, čez katerega še plavajo edino noge angela s knjigo. Ni izključeno, da je bila kupola preozka, da bi mogel slikar spraviti angela še nad slikano arhitekturo, saj sedeža Veri ne bi smel več zvišati, drugače bi jo v tej negibni frontalni pozi neorganično skrivil na arhitekturno najbolj vzbočenem mestu kupole. Brez dvoma pa se Straussovemu baročnemu stilnemu čutu ne bi upiralo, če bi pustil plavati angela v iluzionističnem, slikarsko fiktivnem arhitekturnem prostoru.

Če bi še bile tudi nesignirane, a podobne, če že ne isto roko in isti stil razodevajoče freske v Slovenski Bistrici, Novem Celju, Petrovčah, Olimju pri Podčetrtku i. dr., tudi delo J. A. Straussa, potem je treba Straussove freske raziskati še posebej, na podlagi drugih osnov in posebnega primerjalnega okvira. Vprašanje slovenještajerskega baročnega freskantstva bi bilo za dober del rešeno z ugotovitvijo, da-li so prvič slovenjgraške freske nedvomno iste provenience kakor Straussova oljna dela, drugič, da so slovenjgraške freske delo iste roke, ki je še slikala neštete in danes tudi že drugod znane freske v drugih krajih. Oblikovanje Tiepolovega rokokojskega iluzionizma in njegova slikarska kompozicija, kakor se izraža v dekoraciji arhitekture, je podlaga, na kateri bi spoznali drugo silo razvoja v 18. stol. Oljno slikarstvo slikarjev Straussov, njih izključno cerkvene podobe, pa so dale priliko zaslediti zraven splošnih stremljenj, ki vodijo umetnost 18. stol., počenši od pozno baročnega idealizma do rokokojskega realizma in romantičnega subjektivizma, močno lokalno in osebno koloristično slikarsko pojmovanje, v katerem se Franc Mihael in Janez Andrej Strauss izživljata v prvi vrsti.

Dodatek.¹⁾

Seznam del Franca Mihaela Straussa.

Signirana dela.

Marijino vnebovzetje, o. pl., ca 250 × 180. Mekinje pri Kamniku, žup. cerk., gl. olt. — Sign. l. sp.: F. M. STRAUS IN. ET PINXIT A: 1719. Močno preslikana po restavratorju-slikarju Juriju Tavčarju iz Idrije 1875. l. — Spodaj na stopnicah simetrično okrog sarkofaga v sredini apostoli, na levi 7, na desni 5. Apostoli gledajo z živahnimi kretnjami in obrati proti nebu, kjer plava na zgornjem delu slike v sredini Marija z razprostrtimi rokami. Okrog oblaki in angeli, vidni do pasu in večinoma frontalni, na levi 3, na desni 3.

Kamenjanje sv. Štefana, o. pl., 138 × 70. Vuzenica, žup. cerk., str. olt. v Križevski kapeli. — Sign. d. sp.: F. M. STRAUS / PINXIT: 1731. Restavriral prof. Alojzij Möstl 1901/02. l. glasom vuzeniške kronike, str. 317. — Na sredi kleči na tleh razprostrti rok sv. Štefan v diakonskem oblačilu, gleda v obratu na desno proti nebu. Za njim na levi rabelj, ki je dvignil z obema rokama nad glavo kamen, na desni na robu drugi, ki drži z levo roko svetnikovo levo roko, v desni nad glavo pa kamen. Pred svetnikom na desni pobira kamen tretji rabelj, sklonjen in vpognjen v levem kolenu, oblečen samo okrog pasu. Kamen na tleh pobira z desno roko, levo ima z laktom oprto na vpognjeno levo koleno. V ozadju v daljši razdalji ljudstvo, v osredju pred njim na levi stoji rimski vojak s ščitom pri desni nogi. Dalje v ozadju na desni hiše ter okrogel stolp. V zgornjem delu slike sv. Trojica v oblakih. V levem kotu spodaj na kamnu naslikan nadduhovniški klobuk s trakovi z grhom monograma: S. I. (Štefan Jamnik, l. 1731. župnik v Vuzenici).

Sv. Elizabeta, o. pl., 328 × 176. Slovenjgradec, žup. cerk., gl. olt. — Sign. na stopnicah v sredi: F. M. STRAUS / PINXIT / 1. 7. 32. Restavrirana 1913. l. V d. kotu sp.: Rest. i. A. d. K. K. Z. K. Sternenn. — Na stopnicah stopa z leve strani sv. Elizabeta s spremstvom iz notranjosti obokane arhitekture. Razdeljuje revežem in beračem, na stopnicah na levi in desni razpostavljenim, miloščino. Oblečena v hermelinast plašč, s krono in ruto na temenu glave, se nagiba naprej na desno, da podari s stegnjeno levico kruh, z desnico pa cekin. Za njenim hrbtom sta dve služabnici, sprednja z mošnjo cekinov, zraven zadnje je duhovnik z baretom. Na levi stoji deček kodrastih svetlih las, na desni deklica s košaro, ki jo opira na koleno. Na levi v ospredju kleči berač s palico ter gleda navzgor proti nebu, na desni v ospredju leži na tleh žena, obrnjena

¹⁾ Okrajšave: o. = olje, pl. = platno, žup. cerk. = župna cerkev, podr. = podružnica, gl. (str.) olt. = glavni (stranski) oltar, d. (l.) sp. (zg.) = desno (levo) spodaj (zgoraj), sign. = signirano, signatura. — Mere so v cm.

z glavo v profilu na levo nazaj, telo ima frontalno, z levim komolcem se opira. Za njo leži na tleh nag berač, nagnjen globoko nazaj na desno, z desnim komolcem se opira, levo roko drži nazaj čez glavo dvignjeno. Tik nad laktom leve roke je prikazana glava kleččega in roke sklepajočega berača. Dalje za njim je hroma deklica na bergljah in z belo ruto okrog glave. Za deklico je proti ozadju skupina peterih starčevih glav, trije starci so v medsebojnem pomenku. Za njimi, še pred dorsko kaneliranim stebrom s privito zaveso, je v profilu na levo prikazana glava mladeniča, ki se opira z roko ob brado lica. Levo od njega proti sredini in v ozadju sta dva frontalno stoječa moška, sprednji starejši in z brado je oblečen v suknjo z našivi na prsih, na glavi pa nosi kučmo. Najbrže je deželni grof turinški, soprog Elizabete same. Za njim obraz frontalno gledajočega moškega s kučmo in peresnim šopom. Iz arhitekturnega vhoda padajo v diagonali od leve zgoraj žarki na figurino skupino sv. Elizabete.

Nesignirana dela.

Smrt
sv. Jožefa,

o. pl., 200 × 90. Ruše, žup. cerk., d. str. olt. — Sv. Jožef leži na smrtni postelji, ki je postavljena sporedno s slikarsko ploskvijo od leve proti desni. Na razgaljenih prsih počiva njegova desna roka, levo je prijel Kristus, za posteljo stoječ in dvigajoč svojo levo roko proti nebu. Zraven njega stoji Marija, ki je sklenila roke in se nagnila nad posteljo. Spredaj pri Jožefovih nogah na desni kleči angel s svečo v desnici, zadaj na desni dva druga, eden ki kaže na prizor v ospredju, drugi z roko na prsih. Na tleh v levem kotu sekira in tesarsko orodje. — V atiki F. M. Straussova slika: Sv. Luka kot slikar s podobo Matere Božje z Detetom.

Smrt
sv. Ane,

o. pl., 200 × 90. Ruše, žup. cerk., l. str. olt. — Sv. Ana na smrtni postelji, postavljeni sredi slike pravokotno na slikarsko ploskev, se nagnjena na desno z desno roko poslavlja od Marije na levi. Pred Marijo stoji mali Jezus s knjigo v roki. Na odru, na katerem je postelja, stoje na levi še Joahim s svetilko, angel ter dva druga moška. V višavi oblaki s putti. Na levi zadaj kaneliran steber. — V atiki F. M. Straussova slika: Sv. Frančišek (Ksaver?).

V ruški kroniki se nanaša notica na obe sliki, str. 168: sub Parocho Josepho Urner... Anno praeterito (t. j. 1735. l.)... Item bina lateralia Altaria per eundem, statuariu(m) facta (namreč: Christophus Rudolph, statuari(us) Clagenfurtensis), Icones 4 depinxit Joannes Michael Strauss Pictor Sclavo Gracensis, qua omnia ex munificentia Rdssmi D. Archiparochi Saldenhoffensis (ki je bil Štefan Jamnik, omenjeni vuzeniški župnik 1731. l. pri sliki sv. Štefana) soluta fuerunt ut pote pro throno 500 fl: tot itidem pro Lateral(ibus): pro Iconib(us) (— nečitljivo) 90 fl. — Franc Mihael Strauss je torej dobil za obe sliki 90 goldinarjev. Sliki sta nastali 1735. l., kakor je posneti po sporočilu, ki ga je zapisal kronist Marianus.

Seznam del Janeza Andreja Straussa.

Signirana dela.

- Sv. Valentin o. pl., ca 260/80 × 167. Sv. Peter na Kronske gori, žup. škofin cerk., d. 2. str. olt. — Sign. d. sp.: JOAN (ANDREAS) V: sv. Valentin STRAUS FECIT 1747. — L. sp.: restaur. po nar. c. kr. kom. duhovnik, *Sternen* 1910. — V spodnjem delu slike na tleh: Na desni trupla od kuge umrlih. Bolj v ospredju mož, ki grabi polrazgaljeno ženo za prsa. Pred njima vznak na hrbtu ležeč starec. Obrazi umirajočih izražajo obup in grozo, usta so jim odprta, oči izbuljene. V ospredju v sredi leži mož, opirajoč se z rokami na zemljo gleda v nebo. Na levi v ospredju klečeča žena z otrokom, upodobljena od strani v profilu. Zraven nje starec s palico, ki se obrača proti njej. Za starcem kmet, ki dviga roke proti nebu. V ozadju na desni še naprej do pokrajine leže gola trupla umrlih. Na desni stebrišče antičnega templja, čisto v ozadju pokrajina z govedom na paši, cesto in mestnimi hišami. V zgornjem delu slike sedita v oblakih sporedno in frontalno, z nogami na desno zasukana sv. Valentin škof na levi, sv. Valentin duhovnik na desni. Pod škofom plava angel s škofovsko palico v levici. Po oblakih so posejani putti in angelske glavice. — Slika je preslikana s firnežem.
- Sv. Dizma, o. pl., ca. 250 × 172. Sv. Peter na Kronske gori, žup. cerk., d. 1. str. olt. — Sign. d. sp.: I. A. STRAUS PINXIT A(NNO) 1758. L. sp.: rest. p. nar. c. kr. c. kom. 1910 *Sternen*. — Na tleh v levem ospredju stoji kmetica, ki se od strani obrača napram svetniku, zraven nje proti ospredju kleči moški, močno nagnjen naprej in viden od strani. Vmes med obema je videti glavo otroka, obrnjenega v nasprotno smer proti levi in gledajočega navzgor. V sredi slike na oblaku, pol kleče na levo nogo, plava sv. Dizma s križem, ki ga prijema z obema rokama in drži čez levo ramo naslonjenega. Prepasan okrog ledij gleda obrnjen na levo navzgor proti Kristusu, ki sedi levo zgoraj s križem v desnici in z dvignjeno levico. Okrog oblaki, močno razsvetljeni. Oblak, na katerem kleči svetnik, je osvetljen od zgoraj. V oblakih zgoraj so angelske glavice, dve po dve skupaj. V ozadju pokrajina: v sredi Kalvarija s križi, na levi hiše in cerkveni stolpi.
- Sv. Magdalena, o. pl., ca. 250 × 172. Sv. Peter na Kronske gori, žup. cerk., l. 1. str. olt. — Sign. d. od srede na kamnu sp.: I. A. STRAUS PINXIT A(NNO): 1758. V l. kotu sp.: restaur. po nar. c. kr. c. kom. *Sternen* 1910. — Pred razvalinami v ozadju kleči sredi slike zasukana frontalno nazven sv. Magdalena, odeta v močno guban plašč, golih ramen ter golih rok. Glava je nagnjena na desno nazaj, lasje padajo na obeh straneh okoli vratu na prsa. Roke so sklenjene, desni komolec z laktom se opira na kamenit kvader na levi. Na kamnu leže križ, knjiga in bič. Na levi na tleh korenje, knjiga, mrtvaška glava. Višje je posoda z mazilom. Svetnica kleči na pleteni preprogi, ki je desno od nje še zvit. Na desni preraščeno skalovje, v ozadju na sredi med razpadlim slopom in skalovjem odprtina s pogledom na prosto. V višavi zgoraj

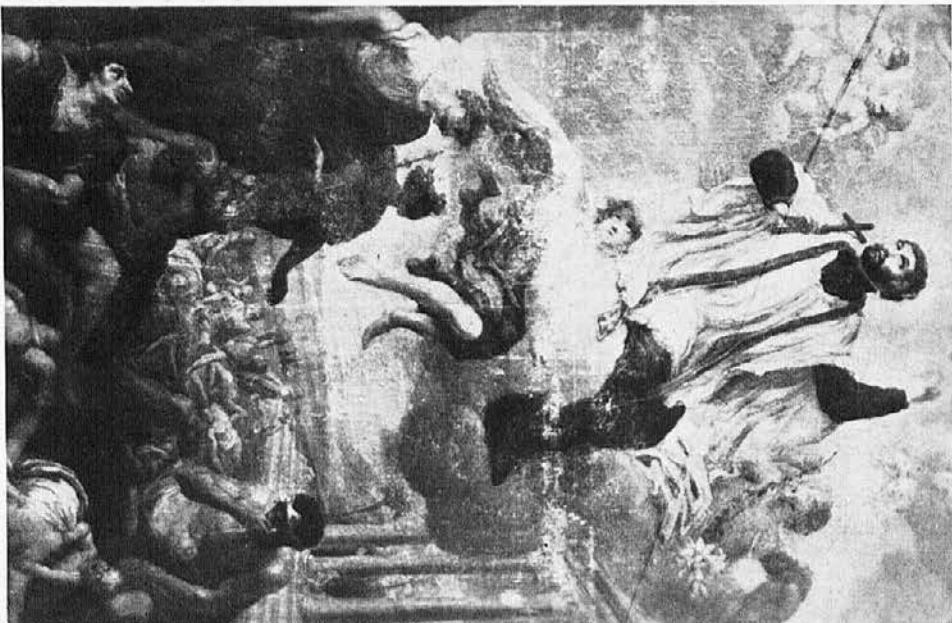
Sl. 1. — J. A. Strauss, Žalostna Mati božja. (Vuzenica.)

Sl. 2. — J. A. Strauss, Sv. Magdalena. (Sv. Peter na Kronski gori pri Slovenjgradu.)

Sl. 3. — J. A. Strauss, Sv. Dizma. (Sv. Peter na Kronski gori pri Slovenjgradu.)

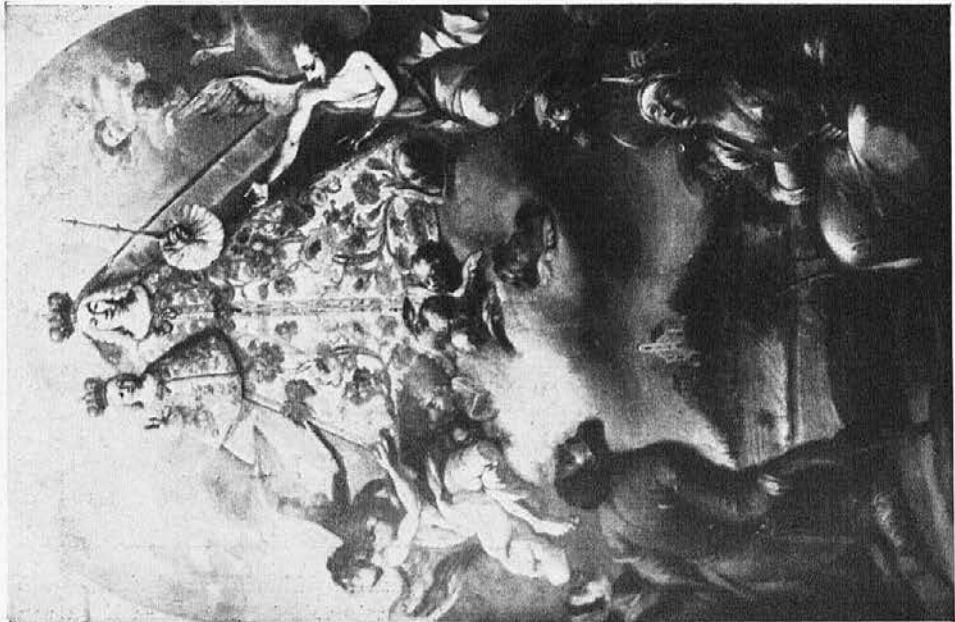
Sl. 4. — J. A. Strauss, Sv. Francišek Ksaver.
(Stari trg pri Slovenjgradcu.)

Sl. 5. — J. A. Strauss, Prihod Sv. Duha. (Slovenjgradec.)

Sl. 7. — J. A. Strauss, Marija. (Velenje.)

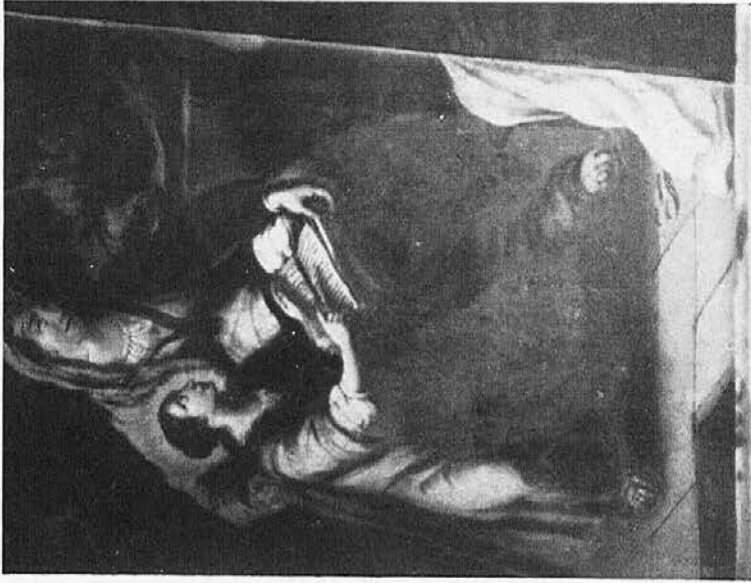
Sl. 6. — J. A. Strauss, Marija. (Holmec pri Slovenjgradcu.)

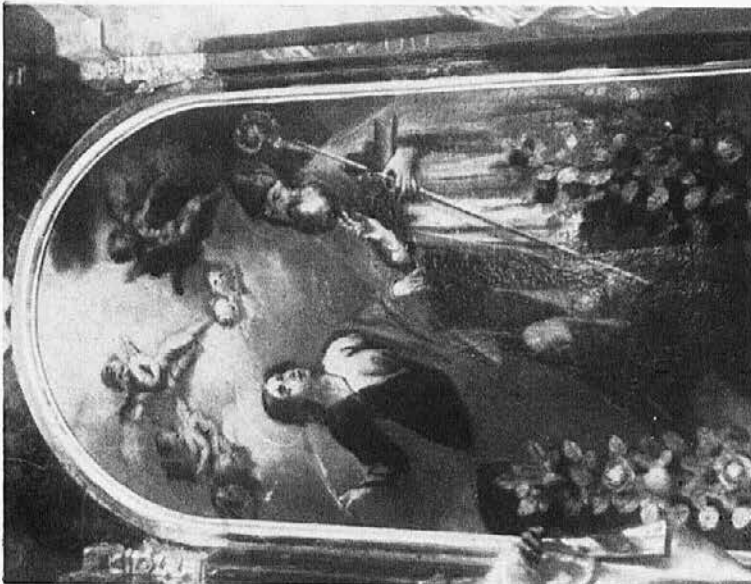
Sl. 8. — J. A. Strauss, Sv. Lucija.
(Trobilje pri Slovenjgradenu.)

Sl. 9. — J. A. Strauss, Sv. Florijan.
(Trobilje pri Slovenjgradenu.)

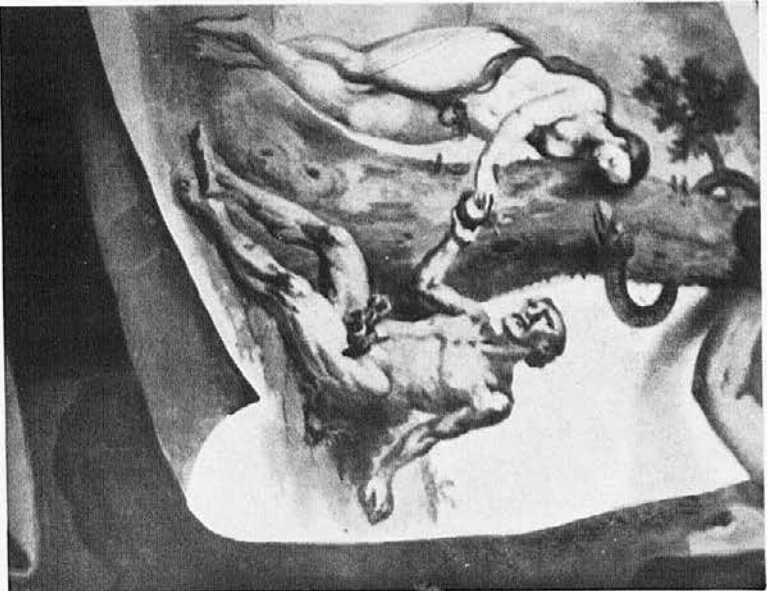
Sl. 11. — J. A. Strauss, Sv. Ana.
(Slovenjgradec.)

Sl. 10. — J. A. Strauss, Sv. Janez Evangelist
in sv. Nikolaj. (Slovenjgradec.)

Sl. 12. — J. A. Strauss (?), Bog oče, freske sv. stopnic cerkve sv. Pankracija na Gradu pri Slovenjgradcu.

Sl. 13. — J. A. Strauss (?), Adam in Eva, freske sv. stopnic cerkve sv. Pankracija na Gradu pri Slovenjgradcu.

oblaki z množico večjih in manjših angelov. Desni na robu je največji in gleda nizdol, kleče na desni nogi.

- Sv. Katarina**, o. pl., 135 × 88. Sv. Barbara v Halozah, stara kapela, gl. olt. — Sign. d. sp.: JOHAN ANDREAS STRAUS PINXIT A(NNO): 1763. (Desetica »6« ni razločna, le še »5« možno.) — V sredi slike v ospredju kleči frontalno sv. Katarina z mečem v levi, desno roko ima na prsih. Na desno zasukana glava gleda v nebo. V ozadju na levi mestne hiše, na desni mučeniški prizor odsekavanja glave. Zraven vešala, v katera je udaril blisk. Še globlje v ozadju je množica golih ljudi. Nad svetnico putti, eden izmed njih prinaša vence in palmo.
- Sv. Alojzij**, o. pl., ca. 280 × 168. Cerk. sv. Pankracija na Gradu pri Slovenjgradcu, d. str. olt. — Sign. l. sp.: J. ANDREAS V: STRAUS PINXIT A(NNO) 176. (Enica ni čitljiva.) — Sv. Alojzij kleči v sredi slike visoko na stopnicah, obrnjen na levo nazven, v rokah drži križ ter nagnjene glave gleda navzgor. Pred njim na stopnicah dva putta, gorenji drži knjigo, drugi sedi na stopnici zraven biča prekrižanih nog. Nižje na stopnici krona, na tlaku še nižje žezlo. V oblakih zgoraj je upodobljen levi angel z lilijo, desni z vencem. Vmes posejani pari angelskih glav.
- Pietà**, (Objokovanje Kristusovo), o. pl., 237 × 330. Vuzenica, žup. cerk., visi na levi steni prezbiterija. — Sign. l. sp. na kamnu: JOANES ANDREAS V: STRAUS PINXIT A(NNO) 1766. Restaviral prof. Alojzij Möstl 1901/02 l. glasom vuzeniške kronike, str. 317. — V ospredju na sredi slike sedi Mati Božja obrnjena desno nazven, razprostrtih rok in na levo nazaj nagnjene glave. Pred njo se opira v sedeči pozi in z desno roko čez Marijino stegno nizdol telo Kristusovo, tako da sedi Kristus med Marijinimi kolena in da ima noge pol stegnjene naprej in prekrižane. Truplo je položeno na mrtvaško rjuho. Levo Kristusovo roko je vzela pred njim klečeča Magdalena v svoje roke ter se sklanja nad njo. Zraven Marije stojita na levi in desni ženi, ki podpirata njeno nagnjeno telo. Pred skupino na tleh na sredi leže trnjeva krona, žebli in napis I. N. R. I. Ozadje na levi izpolnjuje sarkofag, postavljen s svojo vzdolžno stranjo sporedno s slikarsko ploskvijo sega do srede slike in do višine stoječih ženskih figur. Čezenj na vogal je pomaknjena kamenita plošča. Zraven stojita ženska in s turbanom pokrit moški. Na zadnjem vogalu na isti strani se naslanja starejša moška oseba s sklenjenimi rokami na sarkofag in gleda na Kristusovo skupino pred seboj. Na levem robu obrašče-no skalovje, drevje, zakrivajoče del sarkofaga, v ozadju Kalvarija s križi in v desnem delu ozadja pogled na Jeruzalem, hiše, stolpe in drevje v večerni zarji.
- Sv. Florijan**, o. pl., 205 × 101, Laško, žup. cerk., d. str. olt. v kapeli sv. Frančiška. — Sign. v sredi na robu mlinskega kamna: J. A. V: STRAUS PINXIT A(NNO) 1767. — Sv. Florijan plava v sredi slike v opremi rimskega vojaka frontalno in v diagonali od levega spodnjega kota proti vrhnjemu desnemu. Desna noga je stegnjena, leva pritegnjena, v levi roki drži zastavo, z desno izliva v škafo

vodo nad gorečo cerkev spodaj na levi. Desno spodaj z vrhvo zvezan mlinski kamen. Ostalo ploskev pokrivajo oblaki. Zgoraj na levi frontalno plavajoč velik angel s palmovo vejo v levici nad Florijanovo glavo. Zasukano in skrčeno levo nogo drži kakor oprto na svetnikovo desno ramo. Okrog putti.

- Sv. Martin,** o. pl., ca. 220/30 × 150. Šmartno pri Velenju, žup. cerk., gl. olt. — Sign. v sredi na stopnici: JO: A: ST: PINXIT A(NNO) 1768. — Sv. Martin stoji frontalno na stopnicah v škofovski opremi, v levi palico, desno dviga v blagoslov. Na levi od njega spremstvo. Mož s turbanom na glavi kaže na siromaka, drugi v ozadju ima odprto knjigo. Na levi stopnici nižje leži siromak odprtih ust in z dvignjeno levo roko. Na desni v ospredju stoji žena, obrnjena k svetniku, zraven katerega je na tleh upodobljena gos. Dalje v ozadju na levi arhitektura, zgoraj zakrita v oblakih s putti, na desni ljudstvo in mesto s cerkvijo ter okroglo stavbo.
- Sv. Blaž,** o. pl., 250 × 170. Sv. Jožef pri Slovenski Bistrici, podr., d. str. olt. — Sign.: »J O. A N D R. V. S T R A U S P I N X I T A(NNO) 1769« po slovenjebistriški žup. kroniki (1860, str. 29), ki pomotoma imenuje sliko: »das schöne Öhlgemählde des h. Vincentius Ferrerius«. — Sv. Blaž stoji v škofovski opremi na sredi na tleh frontalno, se obrača s svečo v levi na desno, kjer ga prosijo pomoči žene z otroki. Spredaj na desni kleči mati z dečkom, ki se obrača stran, izven slike, medtem ko mati gleda z glavo v profilu navzgor. V ozadju na levi mučeniški prizor obglavljenja sv. Blaža z ljudstvom in dvema jezdecema, še dalje mesto. Zgoraj oblaki z angeli.
- Sv. Elizabeta, Marijino kronanje,** cerkvena bandera v špitalski cerkvi sv. Duha v Slovenjgradcu. O. pl., 75 × 54. Napis: »S: Elisabetha Ora pro nobis. 1772«. — Sv. Elizabeta prihaja z desne strani proti levi in podaja ženi z otročičem na desni cekin, beraču na levi kruh. Na obratni strani: Sv. Trojica, Bog Oče in Kristus, ki kronata Marijo, klečečo na polmeseču.
- Sv. Anton puščavnik,** o. pl., 136 × 75. Laško, žup. cerk., 1. str. olt. v kapeli. — Sign. d. sp.: I: A: V: S T R A U S S / P I N X I T A(NNO) 1774. — Sv. Anton kleči sredi slike, obrnjen na levo in pol nazven, glavo ima rahlo dvignjeno na desno nazaj, oči uprte v nebo, roke v višini prs sklenjene k molitvi. Oblečen je v puščavniški plašč. Na tleh: spredaj od leve svinja, zvonec in odprta knjiga. V ozadju na desni deblo drevesa z vejo, štrlečo proti sredi, na levi v zemljo zataknjen križ. Še globlje plot, drevje, skalovje hriba, v katerega je vseka na votlini v obliki pravokotne odprtine, ki jo kažejo odprta lesena vrata.
- Sv. Pankracij,** o. pl., cerkev na gradu pri Slovenjgradcu, za gl. oltarjem brez okvirja. — Sign. d. sp.: J O A N E S A N D R E A S S T R A U S S P I N X I T A(NNO) 1776. Pod svetnikom napis: S. PONCRATIVS. — Na odru mučeniškega prizora sv. Domitile na desni v ozadju napis: S. Domitilla. Sv. Pankracij stoji frontalno v opremi rimskega vojaka, z zastavo v desni, sredi slike na stopnicah. Pri nogah na tleh leži meč. Na levi dva rimska vojaka, sprednji kleči, zadnji stoji. Zgoraj plava angel z vencem, v oblakih putti.

- Na desni zadaj pred antično arhitekturo mučijo rablji sv. Domitilo z razbeljenimi železi. Na tleh leži prevrnjen kip. — Slika je močno preslikana na nekaterih mestih.
- Prihod sv. Duha,** o. pl., ca. 220 × 140. Slovenjgradec, špitalska cerk. sv. Duha, gl. olt. — Sign. d. sp.: JO.: A: STRAUSS/PINXIT A(NNO) 1777. — Marija kleči sredi apostolov, sredi slike na stopnicah. Roke ima sklenjene v molitvi. Odeta je v širok plašč, ki globoko zakriva glavo. Na levi kleči 5 apostolov, na desni 7, gledajo z živahnimi gestami goloba v všiavi. Nad njihovimi glavami gore plameni sv. Duha.
- Sv. Florijan, sv. Sebastijan,** cerkvena bandera v špitalski cerkvi sv. Duha v Slovenjgradcu. O. pl., 78 × 55. Napis: S. Floriane ora pro nobis 1778. — Sv. Florijan plava v diagonali od levega spodnjega kota proti desnemu vrhnjemu v istem pregibu kakor na sliki v Laškem (1767) ter v Trobljah. — Sv. Sebastijan je privezan na drevo in se obrača z desne proti levi. Levo roko ima privezano z vejo nad glavo. Na levi v ozadju cerkev s hišami in zobčastim mestnim obzidjem, na desni drevesa.
- Sv. Nikolaj,** o. pl., 195 × 126, Konjice, žup. cerk., str. olt. v desni kapeli. — Sign. l. sp. na koncu: JOH. AND. / V.: STRAUSS/PXIT 17.75(?). — Sv. Nikolaj plava sredi oblakov v škofovskem oblačilu, s knjigo in jabolki v desni roki, obdan od puttov, ki mu nosijo njegovo palico. Spodaj je prikazan obširen pogled na morje z ladjo in v ozadju na obrežno mesto. V ospredju kos kamenitega obrežja. Na ladji je videti med ljudmi sv. Nikolaja.
- Sv. Nikolaj in Janez Evangelist,** o. pl., 180 × 95., Slovenjgradec, župn. cerk., l. str. olt. — Sign. d. sp.: J.: A.: STRAUSS/PINXIT 1780. — Oba svetnika stojita frontalno, rahlo proti sredi na znotraj zasukana. Na tleh posoda z obročem, orel, ter v ozadju še kos odlomljenega kapitela. V oblakih putti.
- Sv. Ana,** o. pl., 150 × 78, Slovenjgradec, žup. cerk., l. str. olt. v kapeli. — Sign. d. sp.: JO. ANDRE STRAUSS/PINXIT A(NNO) 1781. — Sv. Ana sedi sredi sobe, obrnjena pošev na desno, in objema malo Marijo z desno roko, z levo pa drži odprto knjigo, pred katero stoji mala Marija. V ospredju proti desnemu robu stoji stol, na njem leži platno, škatlja, na tleh škarje. Kameniti tlak prehaja na levi v stopnico, ki je tudi odrezana. V ozadju na levi here pri mizi iz knjige Joahim. Višje naokrog posamezni putti. Ozadje je zatemnelo in potopljeno zgoraj v oblacke. — Edini računi, ki se nanašajo na kako ohranjeno delo slikarjev Straussov, obstoje za sliko sv. Ane, za katero je dobil J. A. Strauss 20 goldinarjev. (Glej Zbornik za umetnostno zgodovino, IX., str. 134. op. 50.)

Nesignirana dela:

- Sv. Barbara v Halozah,** stara kapela; visi na steni: Brezma dežna M. B., o. pl., 99 × 59, močno preslikana. — Marija stoji frontalno sredi slike na polumeseču in zemeljski obli, oviti s kačo. V levi roki drži lilijo, desnico ima na prsih, glava je nagnjena na desno, oči so povešene.

Okrog glave venec zvezd in angelskih glavice v polkrogu. Na levi tri večje glavice. Vse ozadje je zastrto z oblaki. — Na steni: Sv. Jakob st., o. pl. 99×59 , močno preslikan. Svetnik stoji na tleh v ospredju s palico, knjigo in popotno torbico. Na levi v ozadju mesto s cerkvijo, na desni mučeniški prizor obglavljenja pred žrtvenikom in kipom Diane.

- Holmec pri Slovenjgradcu,** podr., gl. olt.: **Mati Božja**, o. pl., 210×134 . — Zgoraj v oblakih je prikazana v ornamentiranem plašču s peruti in krono na glavi Marija z detetom v desni, z žezlom v levi. Na levi in desni ob robu trikotniškega plašča plavata dva večja angela. Po oblakih posejane angelske glavice. Spodaj na zemlji: Na levi hromec z ženo, na desni žena z obvezano roko in drug mož, vsi se ozirajo v nebo. Na sredi prost pogled na polje in griček s cerkvijo, ki je Holmec sam.
- Konjice,** župn. cerk., str. olt. v desni kapeli: **Sv. Frančišek Ksaver**, o. pl., 195×196 . — Slika je J. A. Straussova kopija po Rainwaldovi sliki pri Sv. Frančišku v Savinjski dolini. Svetnik leži na hrbtu poševno od desne proti levi na preprogi in spi. Na prsih drži križ, nad njim je streha z oblaki in angeli. V ozadju se odpira pogled na viharo morje z ladjo in na obrežno mesto.
- Sele,** žup. cerk., d. str. olt.: **Sv. Anton Pad.**, o. pl. 122×70 . — Svetnik kleči na levo obrnjen pred mizo s knjigo ter objema malega Jezusa, ki prijema za svetnikovo brado. Spodaj na levi lilije, zgoraj putti v oblakih.
- Štari trg,** žup. cerk., d. str. olt.: **Sv. Frančišek Ksaver**, o. pl., brez okvirja (za oltarjem), 190×120 . Svetnik sedi frontalno, nekoliko zasukan na levo z nogami na desni strani na oblaku, ki ga nosi na levi angel. Zraven njega na desni angel z lilijo, višje v oblakih putti. V spodnjem delu slike so v ospredju in v ozadju pomrla in še s smrtjo se boreča trupla okužencev. Na desni v ospredju leži vznak na prsih razgaljena žena z otrokom, nad obema se sklanja mlad črnolas mož, držeč se za nos. Na levi v ospredju dve ležeči moški figuri, prednja se obrača proti nebu, zadnja opira glavo s komolcem na tleh. Na levi je viden rob arhitekture, ob katero se naslanja mlad in v rimsko nošo oblečen mož. Zraven njega stoji eksot, temne polti, s peresi na glavi in žezlom v roki. Vsa planota ozadja je pokrita s trupli pomrlih. Na desni stebrišče antičnega templja s stopnicami. Najdalje v ozadju se razteza krajina, ki prehaja v nebo.
- Šalek pri Velenju,** podr., d. str. olt.: **Sv. Erazem**, o. pl. 129×65 . — Svetnik kleči v škofovski opremi na levo nazven, v levi roki drži vretence, oči ima obrnjene kvišku v nebo, odkoder mu angel prinaša venec. Pred njim leži od leve proti desni bolnik, za bolnikom stoji na levi žena z dojenčkom. Zraven svetnika na desni stoji putto, ki drži škofovsko palico.
- Troblje pri Slovenjgradcu,** podr., l. str. olt.: **Sv. Florijan**, o. pl. 155×78 . Svetnik diagonalno plava z zastavo in škafom, v podobni opremi in v skoraj enakem pregibu kakor sv. Florijan v Laškem in na banderi špitalske cerkve v Slovenjgradcu. Na levi gori hiša v vasi s cerkvijo, na desni

je pokrajina z mostom in hišami. V oblakih putti, ki se igrajo s palmo in vencem. — Sv. Lucija, istotam, pendant na desnem str. olt., o. pl., 155 × 78. — Svetnica sedi z nogami proti levi nazven, z gornjim telesom se obrača kontrapostno na desno. Na krožniku drži z desnico oči, v stegnjeni levi roki pa palmo. Oblečena je kot meščanka v kroj z ozkim pasom in širokimi, s čipkami obrobjenimi rokavi. V frizuri, okrog vratu in zapestij ima biserne verižice. Nad njo v oblakih putti. V desnem, od oblakov nezakritem kotu, mestna ulica s prizorom izbadanja Lucijinih oči.

Velenje, podr.: Škapulirska Mati Božja, o. pl., 177 × 122, brez okvirja. — Na oblakih zgoraj sedi obrnjena na desno nazven Mati Božja, ki podaja klečečemu Simonu Štoki škapulir okrog glave. Spodaj na desni sporedno z robom slike leži od desne proti levi bolna ženska na vzglavniku. Pred njo je skodelica z žlico. Levi del zavzemajo vice, kamor izliva angel s široko razprostrtimi krili iz keliha kaplje krvi.

Vič pri Dravogradu, podr., d. str. olt.: Sv. Simon in Luka, o. pl., 150 × 198. — Oba svetnika stojita drug proti drugemu obrnjena, zavzemajoča vso ploskev slike, oba s knjigami. Sv. Simon na levi drži v desnici žago. V ozadju na desni, za Lukeževo glavo, sloni Kristusova portretna podoba, na kateri sedi sova.

Zavodno pri Šoštanju, žup. cerk., visi na korni steni: Sv. Valentin, o. pl., 141 × 106. — Svetnik kleči zgoraj v oblakih frontalno, razprostira roke ter gleda na levo navzgor. Okrog njega putti, eden teh je s palmovo vejo posebno blizu pred njim. Spodaj na zemlji, na hriboviti planoti, kjer se v ozadju paseta dve kravi, je zbrana kmečka družina. Na levi dva starejša kmeta, ki se obračata v nebo. Sprednji se opira na palico. V sredini počiva kmetica na kupu slame (ali na snopu), z levo roko si opira glavo. Druga žena, mati s sinčkom, drži kleče dečka za roko in gleda pravtako proti nebu.

Freske.

Sv. Pankra- Svete stopnice. — Nad 28 stopnicami, ki se naslanjajo na zid
cij na gradu sporedno ležeče glavne ladje in so na drugi vzdolžni strani ob-
pri Slovenj- zidane ter tukaj poredte s 3 okni, tvori streho nizek, banjast
gradu, svod v dolžini 9 metrov ter v višini 3 m. Za vhod od zunaj slu-
žijo železna mrežasta vrata. Stopnice vodijo h kapelici z oltar-
jem. Kapelica je okroglo obzidana ter krita z elipsasto kupolo
v dolžini 3.30 m ter širini 2.80 m. — Stopnice: Svobodno polje je
obrobjeno z naslikanim baročnim okvirjem, ki se v vogalih po-
enkrat na vsako stran prelomi. Slika v okvirju začenja (stoji) pri
vohdu ter predstavlja vzdolž svoda stoječ križ, ob katerem leži
(najnižje proti vohdu) Kristus na skali. Levo roko ima položeno na
skalo. Na roki počiva glava, s katere padajo kaplje krvi. Nad
Kristusom na desni sedi angel frontalno in si briše solze. Na levi
strani križa prinaša drug angel kelih. Še višje zgoraj plavata dva
angela na levi in desni lista, ki je razgrnjen in pritrjen na križu
pod prečnim hlodom. Levi angel, ki je od strani viden, drži žre-
belj z listom h križu ter ga zabija s kladivom v desnici. Desni

angel drži s kamnom v levici list h križu. Na listu, zgoraj in spodaj nekoliko zavitem, sta naslikana Adam in Eva pod drevesom, ovitim s kačo. Na levi se naslanja gola Eva z levo ramo ob deblo v sredi slike ter daje Adamu na drugi strani jabolko. Eva je prekrižala levo nogo čez desno. Prameni dolgih las ji padajo čez hrbet ter se nad stegnom privijejo v ospredje. Adam na desni sedi na tleh, obrnjen je na levo proti Evi nazven ter se opira z levo roko ob tla. Z desno sprejema jabolko. Adam je bradat ter po obrazu in telesu karakteriziran kot starejši moški. Eva je visoka in vitka, ima močna stegna ter polna prsa. Njena glava je majhna, okrogla ter ima visoko zbočeno čelo. Na drevesu je na levi še vidna veja z jabolki. Okrog križa se ovija prt, ki visi na prečnem hlotu na desni. Nad križem v sredi se prikaže Bog Oče v oblakih, v kontrapostu se nagiba na levo. Z desno roko drži brado, levo steguje na stran, oz. navzgor. Oblake nosita pod Očetom na levi in desni po en angel. Imata gola kolena ter viharno drapirane plašče. Okrog so posejane krilate glavice puttov, po dve in tri skupaj. Nad Očetom vihra njegov plašč, zraven njega plavata na desni zemeljska obla ter angel. — **Kapelica:** Nad prvim arhitekturnim zidcem je naslikan dvojni zidec, ki je spodaj pod figuralno skupino Vere (v spodnjem pasu) polžasto zvit. Nad oltarjem v osi stopnic je na robu svoda postavljen tron oblakov, na katerem sedi v belih oblačilih in frontalno Vera s križem v levi in s kelihom v desni. Pod njo na desni plava kleče angel, ki drži odprto knjigo pred Vero, tako da sega z nogami še v naslikan prostor pod venčnim zidcem. Na levi kleči na zidcu putto, prav tako so posejane skupine puttov in angelskih glavice ter večji angeli po vsem nebesnem svodu kupole.

Izvestja.

Doslej neznan zapis Prešernovega soneta o Apelu.

Janko Glaser.

Kakor znano, je Prešernov sonet o Apelu bil namenjen za 3. snopič »Kranjske Čbelice«, ki je izšel 12. aprila 1832, torej ravno pred sto leti. Zaradi »gromovnika«
Kopitarja pa je na Čopovo željo pesnik sonet umaknil; vendar ga je žrtvoval — kakor piše sam v pismu 7. marca 1832 — le z nevoljo, »gleich einer geliebten Briseis«, kajti posvetil mu je bil »zelo mnogo truda«. Da mu je bilo satire »de formulario«
žal, se da sklepati tudi iz pisma, v katerem jo je približno eno leto pozneje poslal Čelakovskemu. To je bil doslej najstarejši znani zapis soneta.¹⁾

Še starejši zapis pa hrani Študijska knjižnica v Mariboru. Med knjigami, ki jih je prejela iz Slomšekove ostaline, so tudi prvi štirje snopiči »Kranjske Čbelice«
— in na notranji strani zadnje platnice 3. snopiča se nahaja eliminirani sonet, napisan lastnoročno od Prešerna v sledeči obliki:

¹⁾ Prešeren, Zbrano delo 252 in 257.

Sonét.

Apél podobo na ogléd poftavi,
 De bi refnizo flifhal ne le hvalo,
 Sad lkrit polflufha kaj sijalo
 Neumno, kaj uméten od nje pravi.

Pred njó l' kopiti zhevlar fe uftavi,
 Ker ogleduje dretar obuvalo,
 Jermanov [mifli] meni²⁾ de imá premalo;
 Kar on ozhita koj Apél popravi.

Ko pride drugi dan moj³⁾ mosh kopitni,
 Nameft' iti naprej po tvoji poti,
 Ker zhevli fo pogódi mézh fe loti;

Saverne ga obrasnik imenitni,
 In tebe s' njim, kdor nap'zhan li ozhitar
 Rekózh: le zhevle fódi naj Kopitar!

Dr. Prefhérn m. p.

Od oblike, v kateri sonet danes poznamo, se ta inačica na več mestih razlikuje; skoraj popolnoma pa se krije z inačico, ki jo je poslal Prešeren Čelakovskemu. Poleg nekaterih ločil in naglasov, označbe polglasnika v besedi »nap'čen« ter nedoločne oblike »umeten« namesto »umetni« sta bistveni razliki samo v 3. vrsti, kjer manjka beseda »zvesto« (oziroma »vse vprek« končne izdaje), ter v 10. vrsti, kjer stoji namesto poznejšega »deb' šel« nedoločnik »iti«; »kdor« v predzadnji vrsti se od zapisa Čelakovskemu, ki ima na tem mestu »ki«, sicer tudi razlikuje, krije pa se s končno izdajo. Zanimiva je od teh razlik prva: ako ni nastala samo slučajno, na ta način, da je pesnik izpustil besedo pomotoma med pisanjem, bi imeli tu drugi primer, da enajstercu Prešernovega soneta manjka en jamb.

Izvod, v katerem se pesem nahaja, ima na notranji strani prednje platnice še sledeče Prešernovo posvetilo: »Golpodu Slomh'ku v' spominj prijasnosti Dr Prefhérn m. p.« Datuma ni niti pod posvetilom niti pod pesmijo. Ni pa dvoma, da je poklonil pesnik knjižico kmalu po izidu, in sicer osebno: ko je 3. snopič »Čbelice« izšel, je bil Prešeren v Celoveu in že koncem marca 1832 je prosil od tam Čopa, naj mu Kastelic takoj po izidu pošlje štiri izvode, »um sie an hiesige Bekannte zu verteilen.«⁴⁾ Eden od teh štirih izvodov je nedvomno ta, ki ga je prejel Slomšek, takrat spiritual v Celoveu. Da je opremil Prešeren poklonjeni izvod še posebej s pesmijo, in sicer ravno s sonetom o Apelu, v tem nam kakega posebnega namena pač ne bo iskati; saj je bil sonet prvotno sestavni del knjižice in kakor že omenjeno, ga je pesnik le nerad žrtvoval. Ni izključeno, da je Slomšek, kateremu je Prešeren o stvari gotovo pripovedoval, sam izrazil željo, naj mu eliminirano pesem pripiše ter na ta način izvod izpopolni.

Od ostalih snopičev »Čbelice«, ki so se ohranili v Slomšekovi ostalini, nobeden ni bil poklonjen — vsaj posvetila nima nobeden —, zanimiv pa je četrti: je eden izmed tistih redkih izvodov, ki imajo Bürgerjevo balado »Cesar in opat« tiskano v metelčici.

²⁾ Nad prvotnim, a prečrtanim »mifli«.

³⁾ Vstavljeno nad vrsto.

⁴⁾ Prešeren, Zbrano delo 254.

Literarne predloge in paralele.

Janko Glaser.

XI. Maier — Slomšek (Lipold).

O nastanku znane Slomšekove pesmi »Veselja dom« je prvi poročal Fr. Kosar, in sicer sledeče: »Enkrat v god sv. Martina so obhajali bogoslovci IV. razreda godovno sošolca, in med pesmimi je nemška »od veselja« posebno dopadla. Bogoslovci bi jo radi zapeli po slovensko; urno hiti eden k špiritvalu (Slomšku) in prosi za slovensko prestavo, in glej! preden dve uri pretečete, jim jo prinesejo lepo poslovenjeno nazaj¹⁾. Opozorila sta na to poročilo pozneje Lendovšek²⁾ in Ilešič³⁾, sklepajoč iz njega, da je pesem prevedena iz nemščine, niti prvi niti drugi pa ni dognal o stvari ničesar novega in določnega.

Nekoliko gradiva nudi o tem rokopis, ki ga pod št. 934 hrani v svoji zbirki Zgodovinsko društvo v Mariboru. To je (nepopolno ohranjen) zvezek male osmerke z naslovom: »Svoljene pełmi is krajułke zhibelize sbrane od Franz Sorzhizha.⁴⁾ V' Duhovfhnizi Zelovfki v' leti 837. Beg. am 15/2 37.« V tem zvezku se med raznimi prepisi (od katerih jih je pet iz 2. snopiča »Čbelice«) nahaja tudi naša pesem s sledečim naslovom: »V e f e l j e p e l e m s' n e m f h k i g a p r e f t a v l e n a o d G. S l o m f h e k a«. Prepis se — izvzemši par malenkosti — strinja z obliko, v kateri je pesem kot »Veselja dom« izšla eno leto pozneje v 2. natisu Ahačlove zbirke. Na koncu je dostavil Sorčič še sledeči začetek napeva, obenem s pripadajočim nemškim in slovenskim besedilom:

Nemško besedilo se glasi: »Ich suchte die Freude bald hier und bald dort«. To je nov dokaz, da je pesem res prevedena iz nemščine, razen tega nam je v tem zapisu ohranjen prvi stih nemškega izvirnika in začetek njegovega napeva.⁵⁾ Nekaj opore daje ta zapis tudi za datiranje prevoda. Tik pod njim, na mestu, ki je prvotno bilo namenjeno za nadaljevanje napeva, je namreč Sorčič zapisal: »Prüfung am 11. May 837 aus dem Windischen«. Tisto »Martinovo«, ki ga Kosar omenja kot povod za nastanek prevoda, torej ni moglo biti pozneje ko l. 1836. Možno pa je, da je bilo prav v tem letu; v šolskem letu 1836/37 sta med bogoslovci IV. letnika bila kar dva Martina, Martin Sevnik in Martin Mihelin, in zlasti za prvega, ki je bil takrat že posvečen, je verjetno, da so praznovali njegov god na slovesnejši način. Nedvomno pa je tudi, da prevod ni nastal pred l. 1832., ker bi ga bil drugače Slomšek gotovo objavil že v 1. izdaji Ahačlove zbirke.

¹⁾ Kosar Fr., Beseda v slavni spomin... Antona Martina Slomškega, 11.

²⁾ Slovenec 1876, št. 98. — Na istem mestu je tudi omenjeno, da je elegija »Tužne solze na groblji samostana Zajčkega« posneta po Seidlu; ko sem pisal o tem v ČZN 1930, 211, mi to še ni bilo znano.

³⁾ Popotnik 1903, 276.

⁴⁾ Franc Sorčič je bil takrat bogoslovec 1. letnika. — Življenjepis o njem gl. v Cerkv. prilogi Slov. gospodarja 1883, str. 401.

⁵⁾ V kakem razmerju je s tem prvotnim nemškim napevom Slomškova predelava, o tem naj sodijo glasbeniki.

Po naključju mi je pred kratkim prišel v roke tudi nemški izvirnik pesmi sam. Med knjigami, ki jih je poklonil l. 1931. Zgodovinskemu društvu upravnik N. Vrabl, se nahaja zbirka deklamacij, ki jo je 1818 ali 1819 izdal Theodor v. Sydow (naslovni list izvodu manjka!) — in v tej zbirki čitamo na str. 95—96 sledečo pesem:

D i e F r e u d e .

Ich suchte die Freude bald da und bald hier;
 Wo find' ich ihr strahlenumkränzt's Panier?
 Ich suchte sie lange auf Bergen und Höh'n!
 Hat keiner ihr freundliches Auge gesehn?

Ich suchte sie einsam im einsamen Thal,
 Es sprangen die Quellen im sonnigen Strahl;
 Sie strömten so lieblich, sie rauschten so licht —
 Doch immer erblickt' ich die Freundliche nicht.

Sie sucht' ich beim Spiele, beim glänzenden Mahl,
 Vergebens im kerzenerleuchteten Saal;
 Sie scheute des Glanzes betrüglichen Schein;
 Wo werd' ich sie finden, wo mag sie wohl sein?

Drauf sucht' ich sie emsig im friedlichen Hain,
 Es schauten die Sterne durch's Dickicht herein,
 Im dunklen Gebüsch die Nachtigall sang:
 Doch sang sie nicht Freude — mir wurde so bang.

Nun endlich erhascht' ich der Flüchtigen Spur,
 Am Ende des Dorfes auf blumigter Flur,
 Da trieb sie mit Kindern ihr fröhliches Spiel,
 Und hatte des Scherzens und Lachens gar viel.

O kehret ihr Tage der Kindheit zurück!
 So rief ich mit Thränen befeuchtetem Blick —
 Vergebens! — sie liess mich Verzweifelnden steh'n!
 Und nie hab' ich wieder ihr Auge geseh'n.

M a i e r .

Ali je podpisani Maier Georg Wilhelm Maier,⁶⁾ rojen 1759 v Nürnbergu, po poklicu župnik, umrl 17. maja 1802, s sredstvi, ki so mi na razpolago v Mariboru in Gradcu, nisem mogel ugotoviti. Končno je to tudi brez posebnega pomena: Slomšek je pesem gotovo zajel iz kake pesmarice⁷⁾ in za avtorja morda ni niti vedel; glavna mu je bila melodija.

Metrično je Slomšekova pesem posneta točno po izvirniku, kar je naravno in umljivo: saj je nastal prevod zaradi napeva, torej je moral ohraniti isto kitico. Tudi otožno občutje je v glavnem ohranjeno. V podrobnostih pa je predelal Slomšek predlogo popolnoma svobodno in po svoje. Iz prve kitice je razen osnovne misli same

⁶⁾ Goedeke, Grundriss V, 415.

⁷⁾ Ali se je Sorčič, ko je zapisal: »... bald hier und bald dort«, zmotil, ali pa je imel na razpolago kako drugo inačico?

pridržal iz izvirnika edino »po hribih, dolinah«. Njegova druga kitica odgovarja vsebinsko Maierjevi tretji, vendar je zopet znatno izpremenjena, in sicer prav značilno: prenesena je, bi rekel, iz mesta, iz »dvorane, s svečami razsvetljene«, v naše kmetske razmere:

Te iščem za mizo, kjer dobro jedo,
Na plesu pri godcih, kjer sladko pojo.

V tretjo kitico je strnil Slomšek dve misli (polje, log), ki sta v izvirniku nakazani v drugi in četrti kitici. Dočim pa je opremil Maier oboje nekam na široko z romantičnimi rekviziti (žuboreči vrelci, zvezde, zročé skozi gosto šumo, slavec v mračnem grmovju!), se izraža Slomšek v preprostem in enostavnem tonu narodne pesmi:

Te iščem na polju, kjer rož'ce cveto,
Po logu zelenem, kjer ptičke pojo.

Najtočneje od vseh je posneta po izvirniku četrta kitica, ki odgovarja Maierjevi peti. Iz šeste (zadnje) kitice izvirnika je porabil Slomšek za svojo peto kitico misel o »letih otrok« in o solzah, podal pa jo je zopet docela po svoje. Čisto nanovo pa je dostavil svojo šesto kitico:

Le eno veselje še čaka na me,
V presrečni deželi, kjer mlado je vse;
Trpljenje v taisto deželo ne zna,
Le tamkaj je pravo veselje doma.

S to značilno, v »presrečno deželo« onostranstva uprto, pri Slomškemu mnogokrat se ponavljajočo mislijo je pesem, ki v izvirniku izzveni elegično, dobila tolažec in pomirljiv zaključek.

Če primerjamo vzporedne kitice med seboj glede izvedbe, moramo reči, da gre prednost Slomšku. Njegov izraz je vseskozi naraven in stvaren, niti na enem mestu ne najdemo kaj takega, kakor je n. pr. Maierjev »strahlenumkränztes Pannier«. Obe sestavini začetnih kitice (pesnik išče veselje, a veselja ni) je Slomšek z adverzativnim »ali« in »pa« močno poudaril, obenem pa je spretno ustvaril med njima formalno ravnovesje s tem, da je vsaki misli posvetil isto število verzov. V tem oziru je Maier daleč za njim, v drugi kitici n. pr. naravnost začetniško neroden. Prav tako pa je nadkrilil Slomšek svojega vzornika tudi glede celotne zasnove pesmi. Dočim se vrsté pri Maierju misli tako brez načrta in brez uotranje zveze, da je med drugo in četrto kitico, ki spadata vsebinsko skupaj, neorgansko vrinjena kitica s čisto drugačno vsebino, je Slomšek razvrstil misli vseskozi logično in naravno.

»Veselja dom« je značilen primer za način, kako je Slomšek tuje predloge oblikoval po svoje: dobil je od njih pobudo in vzel iz njih to, kar mu je prijalo, vse drugo pa je izpustil in nadomestil z lastnim; v našem slučaju je storil to v toliki meri, da je njegova prepesnitev bolj strnjena, bolj iz enega kova ter v večji meri vzbuja vtis resničnega in neposrednega doživetja ko izvornik sam.

*

Zanimivo je, da je isto pesem prevedel in predelal tudi savinjski pesnik J o ž e f L i p o l d. Ohranila se je v njegovi rokopisni ostalini, in sicer v dveh zapisih; iz prvega je razvidno, da je nastala pesem l. 1849.

Njen začetek je posnet v glavnem po Maierju, konec po Slomšku, vmes pa je vpletenih tudi par misli, ki so prav osebno Lipoldove. Kot bivši vojni kurat išče pesnik veselje med vojaki:

Sim šou med voišake, sim videl dost ran,
 Ressablane žlake, ga ni, je šlo v stran —

kot vnet lovec pa poje:

Grem k strelco na stajo, Jelenčka greši,
 Od dima imam smrajo, veselja pa ni.

Za Lipolda kot župnika, pa tudi za drastični način njegovega izražanja je značilna sledeča kitica:

U cirkvi pri maši, med pridgi ga ni,
 Ko farmani naši, tud ptuic, dremle, spi,
 Al pa na ošese, de mot, šepeta,
 Drug spol inu plese u misleh ima.

V celoti je pesem razblinjena (šteje 10 kitic!), mestoma prozaična in se nikakor ne more meriti s Slomšekovim »Veselja domom«.

Iz vuzeniške zgodovine.¹⁾

J o s i p M r a v l j a k.

3. Ceh usnjarjev.

V 18. letniku graških »Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen« čitamo v Zahnovem članku o cehih na str. 106., da se omenja v neki vlogi marenberških usnjarjev leta 1660., da so njihovi statuti zgoreli; leta 1678. so na novo zaprosili pri vladi za potrditev skupnih statotov za usnjarje trgov Marenberga, Mute, Vuzenice in Ivnika. Kaj je bil vzrok, da se stvar potem ni premaknila z mesta, ni znano, najbrž pomanjkljivosti v besedilu statotov, morda tudi formalne napake.

S to zadevo se je bavil na svoji seji dne 24. februarja 1692 tudi magistratni svet v Vuzenici. Tozadevni zapisnik (U III. stran 55) se glasi v izvirniku:

»An Heut hat gemainer Markht denen Lederer Maistern zu Marnberg ain Attestation zur erhebung Neuer Khay. Freyheiten hinaus erthailt, wie dan von solcher ain Abschrift in der Ladt behalten worden. Mit disen austrikhlichen Vorbehalt, das sich Herr Bartlme Poschauko in Namen der Samentlichen Maistern zu Marnberg obligiert, andermall Niemals alhero mit Ihren Leder zukhumen, als an denen Frey-Kirchtagen.

Zeugen: Herr Richter, (sc. Hans Aman), Jacob Grass, Lederer, Blasy Galler, Hans Eysakh, Lederer, und Lienhart Teitschman, Gmainer.«

Iz navedenega zapisnika sklepamo (omenjene kopije izdanega atesta dane» sveda ni več najti), da je pač bilo treba za pridobitev novih statotov tudi magistratnega dovoljenja prizadetih trgov; in da je bilo usnjarstvo tudi pri nas dobro razvito, o tem najboljšo priča dejstvo, da sta bila v takratnem vuzeniškem trškem svetu kar dva zastopnika usnjarjev.

Ko je bilo vsem predpisom ustrezno, je končno vlada potrdila nove cehovske statute na Dunaju dne 30. novembra 1695; podpisan je cesar Leopold I. Novi statuti imajo napis »Handwerksordnung der Ledrer in Marenberg, Saldenhofen, Mauth und Eybeswald« in se nahajajo danes v posesti obrtnega društva v Lipnici.

¹⁾ Gl. ČZN XXVI, str. 110—114.

ki jih čuva tako skrbno, da ne dovoli niti vpogleda ali prepisa, dasiravno se listina, ki baje obsega 16 listov, Lipnice niti ne tiče.

4. Nekaj o vuzeniškem sodstvu.

Kako kompliciran je bil kriminalni postopek še koncem 17. stoletja, nam lepo priča naslednji primer.

Elizabeta Grihen je bila za hišno pri tržanu Primožu Rihtarcu. Nekoč, ko je pospravljala (bilo je prve dni novembra), sta z gospodarjem grešila. »Erstlich etwas gewaigert, wie aber er gesagt, wollen uns disser Sindt schon entledigen. worauf mit Einander gesindiget, und öffter beschehen, wie dan er zu dissen Khindt, so todt an die Welt khumen, auch wirkhlicher Vatter ist.«

Otrok se je porodil, kakor sklepamo iz zapisnika z dne 3. junija 1695, mrtev, in sicer najbrž proti koncu meseca maja. Trški sodnik je pozval, ko je za stvar zvedel, mater pred se in jo zaslišal, ker je sumil, da se je hotela plodu iznebiti in je bila sama kriva otrokove smrti.

Na tozadevna vprašanja je mati odgovorila, da je sicer vzela še okoli pusta (v februarju) neko sredstvo (»ain Purgation eingenomben«), vendar je čutila, da je bil otrok še na cvetno nedeljo (27. marca) živ, da je le med porodom umrl. Pozvan je bil nato pred sodnika tudi Primož Rihtarc, ki je vse prav tako priznal.

Ali je potem sodnik oba zaradi suma odprave ploda ali zadušitve otroka zapri ali jo je spustil na dom, o tem v zapisniku ni omembe; pač pa zvemo, da ju je tretji dan oba oddal grajskemu upravitelju »in das Gschloss Saldenhoffen«. Nekam čudno se nam zdi, zakaj v vuzeniški grad? Deželna sodnija, v katere kompetenco je tak slučaj spadal, je bila že od leta 1621. na Puhenštajnu;²⁾ pač pa vemo, da se je takrat izločilo iz deželnega sodstva vuzeniško grajsko obmirje, ki so mu bile meje na severu Drava, proti jugu, zapadu in vzhodu pa ozemlje za $\frac{1}{4}$ milje hoda (ca. 2 km), torej nekako do Grašinskega lesa (nasproti Sv. Petru) na zapadu, do Menika in Kanopa proti jugu in do vasi Sekožni, oziroma broda proti vzhodu. To ozemlje je torej uživalo na deželno-sodnem teritoriju neke svoboščine, katere, žal nikjer ni povedano. Ko je 1663 marenberški samostan kupil vuzeniško graščino, je v oni kupni pogodbi izrecno tudi omenjeno, da se proda z graščino tudi »obrigkheitliche Jurisdiction über den Markht Undter-Saldhoffen«. Kako daleč se je raztezala ta gosposka jurisdikcija, o tem zvemo iz zapiskov le malo; da je trg moral plačevati deželni davek v Gradec in razen tega tudi nekaj marenberškemu samostanu; to je razvidno iz še ohranjenih pobotnic, tudi, da so morali tržani za roboto hoditi v grad pomagat pri lovu, prav iz gornjega slučaja pa zvemo, da je bil grajski gospod tudi še v kriminalni jurisdikciji neka vmesna postaja. Soditi seveda tudi grajski upravnik takega slučaja ni smel, ker je bila kompetentna le deželna sodnija, zato moramo smatrati tudi to oddajo zločincev v grad (in tamkajšnje zopetno zaslišanje) namesto neposredne oddaje na Puhenštajn kot znak nekakega sodnega nadzorstva nad trškim magistratnim poslovanjem, ki si ga je vuzeniška graščina v zmanjšanem obmirju pridržala.

Zapisnik nam pove o zadevi le še, da sta bila Elizabeta Grihen in Primož Rihtarc pridržana tudi v gradu dva dni, tretji dan pa oddana deželski sodniji na Puhenštajn (»sodan nachgehendts widerumb den driten Tag durch des Markhts und Herrschafft Saldenhoffen Purkhfridt bis zu den drey Peimen in das Puchensteinerische Landtgericht übergeben worden«).

²⁾ Glej Mravljak, Vuzenica II, 53.

O nadaljnem razvoju zadeve ne zvemo nič več.

*

Da je pa vendar vuzeniški trški magistrat imel tudi popolne nižje sodne pravice kakor druge trške sodnije, o tem nam priča naslednji slučaj, ohranjen v zapisniku z dne 20. januarja 1695.

Neka Eva Hafler je pokradla pri Krašovcu v Slovenjgradcu precej stvari, in sicer novo rdeče krilo, 1 par poletnih nogavic, 6 predpasnikov. »ain weiss Fesier (?) mit Spitzen, ain Pertl mit grien Corallen, 7 Maschen mit Pentern«, nadalje škatljico (»ain sgattl«!) z rdečimi in belimi koraldami, lepo ruto za vrat ter en tolar denarja. Tatico je prijel »Herr Aschauer, als Inhaber des Guetts Thumersfelden« in jo je predal trškemu sodniku. »Hieriber hat sie Eva mit Vorlegung und Bedrohung der Daumbstekh bekhent«; — priznala je, ko so ji zažugali z lisico, skoraj vse, česar je bila obdolžena, le denarja je rekla, da je bilo samo 14 kr 3 š, in še to da je s časom porabila.

Kar se je ukradenih predmetov zopet našlo, se je vročilo Krašovcu proti plačilu najdenine (»fierfang«) 72 š, ki je šla v trško blagajno.

Slovstvo.

Jovanović Slobodan: Vlada Aleksandra Obrenovića. Prva knjiga (1889—1896). Druga knjiga (1887—1903). Beograd 1929—1931. Str. 420 in 437. — Vštric z Ž. Živanovićevo izčrpano obdelavo te dobe in pa na podlagi še neizrabljenih izročil odstira avtor, odlični srbski zgodovinar, pogled v ozadja in razvitek ene najpotresnejših obdobij novejšje zgodovine srbskega naroda. V osmerih obširnih poglavjih razklada obsežno gradivo in razpreja tok dogodkov najprej do leta 1897. ob nekaterih prelomnih zgodovinskih dejstvih, kakor na primer razpor Milana in Natilije, 9. avgust 1892, 1. april 1893 itd. Iz prvega poglavja »Radikalni režim« izhajajo osnovne politične linije zakonodajnega, prosvetnega, cerkveno političnega, gospodarskega, vojaško- ter zunanjepolitičnega programa radikalnega vladstva. V zakonodajnem pogledu uveljavlja to vladstvo radikalne stranke po odstopu kralja Milana koncepcijo popolne nadvlade zakonodajne oblasti nad upravo in poudarek upravne decentralizacije, ki ima v občini kot osnovni državni in družabni celici svoje težišče; ta doba radikalnega vladstva pa pospešuje tudi prehod iz dotedanje izrazito policijsko birokratične državne oblikovine v tip državnega organizma, ki je docela ukrojen po strankarsko političnih vidikih. Na gospodarsko finančnem torišču izvaja radikalno vladstvo program, ki gre za podpiranjem domače industrije proti penetraciji tujega industrializma, za gospodarsko osvoboditvijo zemlje od tujstva in za uravnoveženjem državnih financ, kar se naj doseže predvsem z navijanjem posrednih davščin. Zunanjepolitično pa znači ta doba radikalnega vladstva prelomen okret Milanove avstrofilije na eni ter Ristićevega nihanja med ruskim in avstrijskim magnetnim poljem na drugi strani k odločni rusofiliji ter sočasno bolgarofobiji na tleh balkanske politike.

Vendar je politično jasnotirnost tega radikalnega vladstva, kakor izhaja iz Sl. Jovanovićevega prikaza, ter nizanje dogodkov motilo predvsem troje okolnosti: predvsem vezanost vsode srbskega naroda na Avstrijo, ki je temeljila v tajnah Milanove politike leta 1882. in ki je avtomatično delovala ter se javljala tudi po Milanovem odhodu — radikalnim voditeljem ni liberal Ristić, član gerentskega sveta, o tajnih obvezah iz svojih političnih računov niti črhnil! — potem vedni konflikti med Milanom in Natalijo, ob katerih se je vodja radikalne stranke Nikola Pašić iz razlogov momentane poli-

tične konjunktore znašel na Milanovi strani in ki so od Natalijinega povratka v Srbijo dne 17. septembra 1889 pa do njenega nasilnega izгона dne 6., oziroma 7. maja 1891, ohromevali delo vlade, ter končno dogodki dne 9. avgusta 1892. ko pride radi Pašić-Ristićevega nesoglasja glede zasedbe izpraznjenega mesta tretjega člana namestništva do vpostavitve homogene liberalne vlade, ki je pred in po izvršenih volitvah 25. februarja 1893 naskakovala radikalno strankarske postojanke ter razburkala zemljo do tolike mere, da so se na obzorju srbske politike jeli zbirati nevarni temni oblaki, ki jih je razgnal mladoletni Aleksander 1. aprila 1893 s skrbno pripravljenim državnim udarom in pa s tem, da je vodstvo državnih poslov prevzel v svoje roke. Na čelo vlade je postavil še mladoletni Aleksander svojega nekdanjega odgojitelja dr. Lazarja Dokića. V Aleksandru so bile politične sposobnosti; vendar je bila usodna v njegovem vodstvu državnopolitičnih poslov stalnost nekega nihanja in kolebanja, ki se odraža v nekaterih značilnih potezih njegovega značaja: v prvem letu svoje vlade je stal pod vplivom L. Dokića; v času od konca 1893 do pomladi 1895 prevlada očetov vpliv, odtlej pa do jeseni 1897 vpliv matere Natalije, dokler ne pride ponovno pod Milanov vpliv. Refleksi tega nihanja in omahovanja pobilskavajo tudi na političnem obzorju, kajti Milan je predstavljal dvoje programov: v zunanjepolitičnem oziru avstrofilstvo, notranjepolitično pa protiradikalizem, dočim je Natalija utirala pot rusofilstvu v pogledu zunanjepolitične usmerjenosti ter spravi z radikali na notranjepolitični fronti.

Politični odsevi teh številnih Aleksandrovih preobratov in preokretov se očrtavajo v času do jeseni 1897 v številnih spremembah notranje- in zunanjepolitičnega kurza. Stranka za stranko se vrsti v vodstvu države. Do septembra 1893 veže Aleksander svojo usodo z radikalno stranko, da se prilepi nanj naznačba »radikalnega kralja«. Ob razgovorih na opatijskem sestanku z očetom Milanom se porodi Simićeva nevtralna vlada, ki razganja radikale ter ukine ustavo iz leta 1888., nadomeščujoč jo z ono iz 1869. Ob heterogenosti naprednjaško-liberalnih strankarskih interesov, ki so po izločitvi radikalov iz politične arene trčili takoj skupaj, se naenkrat lomi Aleksandrova in Milanova momentana istost notranjepolitičnega gledanja; ta razklanost, ki je zavezala sredi dveh strank in dveh »kraljev«, je pogoltnila drugo Nikolajevičevo nevtralno vlado, kateri sledi Hristićeva, ki je pri volitvah 7. aprila 1895 liberalne mladane čisto zmlela ter tako pripravila teren za sestavo homogene naprednjaške vlade s S. Novakovičem na čelu. V ozadju tega zopetnega notranjepolitičnega preokreta je ponoven razhod Aleksandrov in Milanov ter približanje materi Nataliji, s katero se je bil sestal v Biaritzu januarja 1895. Natalijinemu povratku v zemljo decembra 1895 sledi zopet radikalna vlada s Simićem na čelu, ki naj izvrši predvsem dvoje nalog: da izmiri kralja in radikale ter da izvrši potrebne priprave za spremembo ustave. Od začetka se je zdelo, da bo Simić z množtvom kompromisov izvedel svojo nalogo z uspehom do kraja. Oblika državnega ustroja je bila tedaj nekaj med tipom policijsko uradniške ter strankarsko ljudske države; sestava vlade ni bila stoo odstotno radikalna, pač pa je bila politika, ki se je izvajala, pretežno v skladu s programom narodno radikalne stranke; v sferi odločevanja se je bilo ustvarilo posrečeno ravnotežje sil — na eni strani »poradikaljeni« Simić, ki načeluje vladi, na drugi strani pa najtipičnejši predstavnik radikalne stranke Nikola Pašić, ki je predsednik parlamenta.

Toda sredi tega snovanja Simićeve vlade je zopet zarezala cezura — Aleksander se je iz malenkostno osebnih razlogov, ker ni Natalija privolila v njegovo poroko z Natalijino dvorjanko Drago Mašinovo, nagnil zopet na Milanovo stran. Oktobra 1895 se je zopet pojavil v Beogradu, v političnih Aleksandrovih tirih so prevladale zopet druge smeri. V tem trenutku je bilo konec Simićeve spretne politične ekvilibraže.

V drugem delu nadaljuje Jovanović s tolmačenjem Aleksandrovih dni do njegovega tragičnega konca maja meseca 1903. V tej knjigi je avtor izpopolnil dosedanje izsledke o

Aleksandrovi vladi, ki jih je izkazala številna zgodovinska literatura, ki jo Jovanović uvodoma navaja, z različnimi ustnimi sporočili, ki jih je bil zbral, pripravljajoč izdajo te pomembne zgodovinske knjige. V svojih izvajanjih je pisec objektivno tako napram Aleksandru kakor vsem tistim smerem, strujam in poedincem, ki niso soglašali z načinom njegovega vladstva.

Aleksander je namreč smatral čas po padcu Simićeve vlade za ugoden, da pristopi k uresničenju svojega političnega programa. Kaj je pravzaprav Aleksander hotel in nameraval, je bilo videti takoj že v sestavi nove vlade z dne 11. oktobra 1897, ki ji načeluje Vladan Gjordjević. V vladi so sicer zastopniki starih strank, ki so pa bolj udani kralju in dvoru nego voditeljem posameznih strank. Niti te politike so otipljive po izvršenih volitvah 23. maja 1898 ter ob rezultatih teh volitev: v skupščino pride 112 liberalov, 62 naprednjakov, 19 nevtralecev ter 1 radikal. Po sestavi parlamenta sklepajoč je bila na dlani izločitev radikalne stranke iz političnega življenja, ki sta jo Aleksander in Milan enako sovražila, ter razvoj liberalne in naprednjaške stranke, zlasti pa liberalne, kajti v parlament so prišli liberalni ljudje, ki so bili veliko poslušnejši dvoru in vladi nego vodilnim liberalnim politikom.

Politična smer kralja Aleksandra se je uveljavila po dejanskem razkroju starih strank tudi na zakonodajnem polju. Udarci proti sistemu strank je predstavljal zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonu o zborih in združenjih, v smislu katerega niso mogle biti osebe, ki so prejemale pomoč iz državne blagajne, včlanjene v kateremkoli političnem združenju. Ta določba naj bi državno uradništvo osvobodila strankarske pripadnosti, istočasno pa ga tem tesneje priklenila na vlado in dvor.

Vendar se je Aleksandru kmalu nudila prilika, da gre do zadnjega in da skuša popolnoma uničiti tisto stranko, ki jo je z Milanom vred najbolj sovražil, Narodno radikalno stranko. Na Ivanovo leta 1899. je namreč počil strel, namenjen Milanu, ki je bil vrhovni poveljnik armade. Aleksander je priliko spretno izrabil proti radikalni stranki, da jo popolnoma uniči, dolžeč njene voditelje krivde za atentat, dasiravno so se sledovi vsebolj zgoščevali okoli ruske tajne policije na Balkanu, ki ji je poveljeval polkovnik Grabov.

Toda v tem trenutku se začne rahljati in majati Aleksandrov vladarski prestiž, kajti za radikali je bila Rusija, ki je umela povzročiti, da ni bil nikdo od osumljenih ter zaprtih radikalnih voditeljev kaznovan. V zunanji politiki se vrstijo neuspehi, ki se ob usodnih Aleksandrovih napakah kopičijo v pretečo nevarnost proti obstoječemu političnemu redu. Najusodnejša njegova napaka pa je bila, ko se je odločil, da se poroči z Drago Mašिनovo, žensko, ki ni bila v Beogradu na najboljšem glasu. V tem hipu je imel proti sebi vse, ki bi z njo še mogel računati: vodilne politike je imel že zdavna proti sebi; sedaj se loči od sina še Milan, častniki od svojega kralja, ministri od svojega vladarja. Bogve, da se ni bila že nekoliko preje zapečatila Aleksandrova usoda, da mu ni v tej težki situaciji priskočila na pomoč Rusija, ki je s to potezo menila, da za trajno priklene Aleksandra in Srbijo na svojo stran s tem, da je ruski car prevzel kumovanje pri poroki. Aleksander se je predal svojemu elementu: sin največjega avstrofila na srbskem prestolu se v hipu afekta orientira rusofilsko.

Ta zunanjepolitična sprememba je imela tudi svoj notranjepolitični korelat. V ospredju so zopet radikali, ki jim ruska diplomacija največ zaupa. Ta notranjepolitični preokret je prišel do praktičnega izraza ob uvedbi takozvane aprilске ustave dne 6. aprila 1901 ter v sestavi Vujićeve vlade, ki so jo tvorili radikali, deloma pa naprednjaki. Aleksander je bil na višku svoje izigravalne politične spretnosti. Sedaj si je mogel biti v svesti, da je razbil vse stranke, kajti obstoj Vujićeve vlade je vezal na sporazum med radikali in naprednjaki. S tem je dosegel razhajanje radikalne in naprednjaške stranke, kajti del radikalov je bil proti sodelovanju z naprednjaško stranko in proti vsakršnim razgovorom z Aleksandrom, tako, da se je ocepila neka skupina od

radikalne stranke in osnovala stranko samostojnih radikalov; na naprednjaški strani pa je bila zopet skupina, ki je bila udana Aleksandru, toda proti vsakemu sporazumu z radikali. Liberale pa je itak razbil z režimom z dne 11. oktobra, ko je Andonovičeva skupina bila za dvorski režim, Avakumović-Ribarčeva pa proti. Sedaj pa je z Vujičevim režimom razkrojil radikale in naprednjake, ki so se razhajali pod vidikom sporazuma, oziroma sodelovanja. Izrazito narodno stranko radikalov pa je kanil izigrati še z nedemokracijskim bistvom aprilske ustave, ki je predvidevala uvedbo senata, ki naj užugava radikalno skupščino, in ki je odstranila politično odgovornost vlade pred parlamentom ter onemogočila narodnim poslancem, da bi istočasno zavzeli ministrska mesta. Aprilska ustava je bila najočitnejši sedek Aleksandrovih samodržstvenih teženj. Ti uspehi so bili samo navidezni, kajti na dnu se je pripravljaj prevrat. Dogodki so se vrstili z nepričakovano naglico, ki jim samodržec ni bil kos.

Že itak omajani ugled kraljeve rodbine se zruši ob neuspelem Draginem poizkusu lažnega poroda; vsepovsod vre. V strankah, ki so še držale Vujičev režim, ki mu pa v splošni zmešnjavi sledi najprej režim Pere Belimarkovića, potem pa zopet samodržstvo in vlada generala Cincarja Markovića; vre v vrstah kraljevih ljudi, kajti Markovičev režim podpirajo še samo desnokrilni liberali, desnokrilni naprednjaki in dvorski radikali; vujičevci, pašičevci, samostojni radikali pod vodstvom Ljubomirja Živkovića, levokrilni naprednjaki in levokrilni liberali so se na mah znašli v najhujši opoziciji; vre v množicah; to kipenje je udarilo na dan v takozvanih marčnih dogodkih dne 23. marca 1903, ki so zahtevali 21 človeških žrtev; v Makedoniji se pripravljaja bolgarski upor; Aleksander se je ponudil Bolgarom in Turkom, pa so ga na obeh straneh zavrnili, ker mu nikdo ne zupa; vre v častniškem zboru, ki ne more mirno gledati, kakšnih nezakonitih protekcij so deležni Dragini bratje v vojski in pri raznih svečanostih. V častniškem zboru se pripravljajo odločilni načrti, ki pridejo Aleksandru na ušesa. V tej zbezanosti je napravil Aleksander med svojimi napakami največjo: zopet se obrne od Rusije in ponuja Avstriji ustvaritev novih odnosov med Srbijo in Avstrijo, ki naj bi bili slični kakor državopravni odnosi med Saksonsko in nemškim cesarstvom; in končno se odloči celo proti Dragi, radi katere si je nakopal nesmrtno sovraštvo pri najbližjih, zbere okoli sebe ravno tiste častnike, ki so bili najodločnejše proti Aleksandrovim poroki z Drago Mašinovo, in začne dopisovati z Natalijo, Dragino najneizprosnejšo sovražnico. V tej neverjetni blodnji od ekstrema v ekstrem ter sredi najraznovrstnejših načrtov o državnem udaru, vojni ter ločitvi zakona, ga prebiti častniška zarota; v noči od 28. na 29. maj 1903 ga doleti z Drago vred in njegovimi maloštevilnimi najbližjimi maščevanje zarotnikov. Pod površino srbske kraljevine je dolgo hobnelo, kar je sedaj bruhnilo z vso močjo na dan. Režima Obrenovičev je bilo konec. Ni bilo bitja Aleksandrove krvi, ki bi moglo objokovati očetovo in svojo usodo. Srbska kraljevina je zaplula v nove smeri.

Živahno, izčrpno ter podrobno razkopava Jovanović v obeh zvezkih svojega znamenitega dela na mnogih mestih še neraziskano ter neobdelano ledino. Bodoči zgodovinar bo mogel ob teh Jovanovičevih in drugih izsledkih o tej dobi v genetičnem in geopolitičnem oziru še marsikaj osvetliti ter pravilno označiti tiste gonilne sile, ki so diktirale razvoj kraljevine Srbije in ki so bile v nujno sovzročni zvezi ter posledice sočasnih svetovno- in balkanskopolitičnih trenj. Napram tem je Aleksander Obrenović zares mogel biti samo slabič ter brez moči in odpora. Toda to, kar se je zgodilo v noči 29. maja 1903, je bilo brez dvoma v odločilni meri rezultat Aleksandrove politične kratkovidnosti ter njegovega neumestnega samodržstva, ki ni bilo niti najmanj v skladu z njegovimi političnimi sposobnostmi. Obrenoviči so bili vsi samodržci; toda Aleksander je bil med njimi najmanj sposoben, da postane največji samodržec. Nikdo si pred njim ni drznil izvršiti v desetih letih štirikratni državni udar. Bilo je sicer v Aleksandru nekaj političnega čuta in smisla; toda vse to je priklilo na dan ter se v poslednjem izmed Obrenovičev izmalčilo v bolešt

malenkostnega izigravanja, političnega kovarstva in spletkarstva, ki se je moralo nekega dne pri vseh onemogočiti. Njegovo izigravanje se je pričelo pri najsovražnejši mu politični skupini radikalov in se ni nehalo niti pri najožjih političnih prijateljih in niti pri materi, očetu in Dragi, radi katere je bil vse riskiral. Ta metoda je bila temu manj primerna, da vodi Aleksandra do uspehov v borbi s strankami in zlasti z radikalno stranko. Morda se je Aleksander podzavestno vendarle zavedal, da je radikalna stranka glasnica smeri in programa, ki je bil z njegovim neformuliranim in morda samo podzavestnim v popolnem nasprotju. Tukaj je šlo za neizprosno borbo, za despotizem in samodržstvo na eni ter demointerese na eni in ljudske koristi na drugi strani. Aleksander Obrenović je bil v usodni zmoti, kracijo na drugi strani, za centralizem na eni in samoupravo na drugi strani; za dvorske če je menil, da so stranke škodljive za razvoj in napredek države; s tem, da je stranko za stranko razkrajal in lomil, je odvrnil vse od sebe. V usodnem trenutku, ko bi se bil lahko oprl na močno stranko, ki bi mu bila vračala za zvestobo za zvestobo, so bili okoli njega samo drobci; najmočnejše politične osebnosti je pognal v vrste nasprotnikov, ker se je počutil najsrečnejšega sredi političnih mediokritet. Morda pa ga je obvladala boleš, sebi v zabavo izigravati sedaj tega in onega, sedaj to stranko, potem drugo, sedaj se opreti na Milana in kmalu potem na Natalijo ter končno izigrati vse skupaj s poroko z Drago Mašinovo. Toda takšna zabava je bila vsekakor predraga. Morda je bila njemu ta metoda hkrati cilj; v tem slučaju pa je bila ta metoda absolutno pogrešena in če je bila ta metoda višek njegovih političnih sposobnosti in vrlin, potem so bile te vrline odmerjene po tako pičlih merah, da so bili dogodki v noči od 28. na 29. maj 1903 brez škode za nadaljnji razvoj srbske kraljevine.

Fran Vatovec.

Ramovš Fran: Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana. Založila rektorat univerze Kralja Aleksandra in J. Blasnika nasl. univerzitetna tiskarna. 1931. 4°. 72 str. + ena priloga.

Na koncu tega odličnega dela avtor v njem podano klasifikacijo slovenskih dialektov skromno imenuje »le začetno skico, nekaj koncept«. V glavnih obrisih, pravi, je hotel zarisati različnost slovenske dialektizacije in razbistriti nejasne pojme, ki jih ima današnja slavistična znanost o slovenskem jeziku in njegovih dialektih.

In koliko stvari je bilo treba razjasniti, razbistriti! Ker je dialektična slika slovenskega jezika tako pisana, so bili dosedaj nazori o slovenskih dialektih v slavistični znanosti tako megleni. Prej je vsak raziskovalec stremel za tem, da določi dve dialektični skupini, ki sta se potem dalje razcepili v posamezna narečja. Pri delitvi slovenskih dialektov so upoštevali zdaj ta, zdaj oni pojav, ne da bi ž njim mogli opravičiti način delitve, ali pa so se morali omejiti na golo naštevanje nekaterih izoglos in na površno, približno lokalizacijo. Tako Kopitar, Miklošič, Oblak, Glaser, Bauduin de Courtenay. Po svoji zamisli pravilno in tudi pri izsledku in pregledu temeljito študijo je napisal le Izmail Sreznjevski l. 1841.

Kljub temu, pravi Ramovš, moremo reči, da problem klasifikacije dialektov slovenskega jezika doslej še ni bil načet.

Dialektov z ostro začrtanimi mejami namreč sploh ni, izraz »dialekt« je pravzaprav samo pomožen izraz. Ostro začrtane meje so lastne le jezikovnim, dialektičnim pojavom, posebnostim. Dva različna jezikovna pojava pa nikoli nimata prav iste zemljepisne obsežnosti. Večkrat se obmejne črte tega pojava močno približujejo obmejnim črtam onega, in če bi takih primerov bilo na istem ozemlju več, tedaj bi še mogli in smeli govoriti o dialektu. Obmejne črte jezikovnih pojavov pa se zdaj križajo, se na neki progji spremljajo, tu pa tam celo sovpadajo, se zopet med seboj oddaljujejo; pojavi, ki imajo isti vzrok, dosegajo različen obseg, včasih je bila pozitivna sila gibanja analogija, imamo pa še besede, ki niso nič drugega kot dialektične izposojenke. Da pa avtor kljub vsemu temu sme in more govoriti o dialektih, ga opravičuje dvojje: 1. vsak dialektičen pojav je na neki točki nastal in se od

tam širil zdaj bolj zdaj manj; če nam je znan njegov obseg, lahko slutimo, kje je njegov središče, kje razvojno ognjišče; 2. za vsakega člana neke jezikovne skupine eksistira nekaj, kar mu pravi, da je njegov govor iz tega dela, onega člana pa iz onega dela skupnega jezikovnega ozemlja. Kriterij je torej splošni akustični vtis govora, ki ga določa različna barva vokalov, različne artikulacijske nianse, različen ritem in tempo govora, intonacija, melodija, način artikulacije itd.

V tem smislu rabi Ramovš izraz »dialekt«, na tej bazi je določil meje posameznih dialektov. Vsak dialekt je definiral na ta način, da je določil njegove posebnosti. Črte posameznih se na neki način grupirajo, zdaj bolj plastično, zdaj bolj medlo, kar je za klasifikacijo dovolj. Pri sestavi te karte je uvaževal nad 1000 lingvističnih pojavov in njihov obseg. Sproti je tudi upošteval skupnosti med posameznimi dialekti, določal njihovo sorodstveno razmerje, sledil po razvojnih jezikovnih gibih premikanju ljudstva, zasledoval kolonizacijo slovenske zemlje, sploh fakta historične geografije in geomorfologije. Tako nam razširjenost (ali skupnost) lingvističnih potez, ki je plod prometa, ob strani zgodovine slovenskih pokrajin in strukture tal naše zemlje postane razumljiva in jasna. Na ta način je razdelil Ramovš slovenski jezik na dialektične skupine, dialekte in govore (podnarečja), kakor nam jih kaže karta in kakor jih je naštel na str. 23. sl.

Osnovnih tipov šteje avtor sedem: 1. panonski na severovzhodu slovenske zemlje; 2. štajerski v coni Pohorje—Bohor; 3. koroški; 4. gorenjski; 5. dolenski; 6. rovtarski; 7. primorski (na Krasu in ob zapadni meji slovenskega jezikovnega ozemlja). Nekako po sredi slovenskega jezikovnega ozemlja v smeri od severa proti jugu teče pas, preko katerega so obojestranski dialektični sosedje le rahlo med seboj povezani. S tem, da je določil v slovenskem jeziku sedem osnovnih dialektičnih tipov in da je pri opisu geografske ploskve posameznih narečij omenil, kakšno razmerje vlada med posameznimi sosedji, je pripravil že tudi pot za razmotrivanja, ki naj pokažejo, kako je promet širil lingvistične inovacije in ustvarjal dialektične skupnosti.

Če tudi je slovensko ozemlje tako malo obsežno in čeprav Slovencev po številu ni mnogo, združuje ime slovenskega jezika toliko dialektov, da kar obstrmiš, ko se zagledaš v to karto. Najbolj pisana je dialektična razčlenjenost slovenskega jugozapada. Vso to pisarnost slovenskih dialektov so povzročile naravne, politične, cerkvene meje, ki so razbile Slovence v veliko število majhnih edinic. In v teh edinicah se je jezikovni razvoj vršil po svoje.

Z dialektološko karto slovenskega jezika je Ramovš podal naziranje o jezikovni diferenciaciji, kakor pravi na str. 60., o eksistenci dialektičnih pojavov, o pojmu »dialekt« in »meja dialekta«, vse to pa na osnovi ugotovitve obsega najrazličnejših lingvističnih faktov. Podrobno karakterizacijo slovenskih dialektov bo objavil drugje, o rezijanskem dialektu je že napisal izborno razpravo »Karakterizacija slovenskega narečja v Reziji« v Časopisu za slov. jezik, književnost in zgodovino, VII, str. 107. sl. Kratko zgoščeno karakterizacijo posameznih dialektov pa najdeš k tej karti v njegovem članku »Slovenački jezik« v Stanojevičevi Narodni enciklopedaciji SHS, IV, str. 196. sl.

Ramovševa »karta« nam posredno prikazuje, kako se je vršilo prodiranje in naseljevanje Slovencev, v kakšnih odnosih so bile posamezne slov. pokrajine med seboj. Dialekti nam kažejo v ono davnino, o kateri nam zgodovinski viri malo ali prav nič ne povedo. Vse izpremembe v jeziku so bile spočete po času, različne razmere tega ali onega značaja pa so jim usmerjale pot. Zemljepisne, politične, cerkvene in druge razmere so že od vsega početka med seboj tako delovale in učinkovale, da je nastalo na slovenskem jezikovnem ozemlju sedem razvojnih smernic. Te usmerjevalne razmere, ki še do danes stalno in živo delujejo in ki jim je čas dodajal vedno še novih, so rodile današnje veliko število dialektov. Ta karta nam kaže živo življenje slovenskega jezika od naselitve Slovencev v Alpah do današnjih dni.

Hribernik Franc: Mesto Šoštanj. (Geološki uvod. Odmevi zunanjih dogodkov. Grad Katzenstein. Grad Forhtenek. Šoštanjski gradovi. Marovski grad. Razni zemljiški gospodje.) Šoštanj 1932. Samozaložba. 86 str.

Kakor prvi zvezek Hribernikovega »Šoštanja«, tako ima tudi pričujoči drugi zvezek značaj kronike. Avtor podaja v njem sliko posvetnega fevdalnega Šoštanja, zgodovino trga Šoštanja pa je prihranil za prihodnji, tretji zvezek.

V prvem poglavju si je avtor stavil pretežko nalogo, da poda geološki nastoj Šaleške doline; tu bi se na vsak način moral ozreti po deželopisni sliki pokrajine, kakor jo je v drugem primeru podal n. pr. R. Savnik za Celje. Drugo poglavje (Odmevi zunanjih dogodkov) pa bi kazalo strniti z naslednjimi, v kolikor imajo zunanji dogodki zvezo s Šaleško dolino. S tem bi bila cela knjiga enotnejša in preglednejša. Sedaj pa manjka zlasti prvima dvema poglavjema zveza s Šoštanjem samim, oziroma s Šaleško dolino, nadaljnjim poglavjem pa manjka zopet zveza z zunanjimi dogodki. Za zadnje je posebno škoda, ker je avtor zbral v nadaljnjih poglavjih obilo lokalnozgodovinskega gradiva, za katero mu bo hvaležen vsak zgodovinar in za katero bi mu bil hvaležen še bolj, ako bi avtor navedel vire, iz katerih je črpal navedene podatke. Obojemu bo krivo predvsem to, da je avtor uporabljal kronikalno metodo, in pa, da je izločil iz pričujočega zvezka zgodovino trga Šoštanja. Avtor deli gospodski Šoštanj od meščanskega, radi jasne zgodovinske slike pa bi storil boljše, ako bi oboje združil in združeno snov razdelil po kronoloških enotah v dva zvezka.

Cilj dela je zgodovinska slika Šoštanja. Kakšna bo ta, o tem bo mogoča končna sodba šele, ko izide tretji zvezek. Ob tej priliki izpregovorimo tudi o podrobnostih.

Franjo Baš.

Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Odkritje spominske plošče na Aškerčevem domu v Rimskih Toplicah. Za dvajsetletnico Aškerčeve smrti je profesor mariborske klasične gimnazije Anton Oven sprožil misel, da bi se na pesnikovem rodnem domu vzdala primerna spominska plošča. Na željo inicijatorja je izvedbo načrta prevzelo Zgodovinsko društvo v Mariboru. Osnoval se je v ta namen poseben odhor, v katerega sta se razen prof. Ovna in treh zastopnikov društva (Fr. Baš, J. Glaser, N. Vrabl) kooptirala še odvetnik in književnik dr. M. Šnuderl ter ing. arh. J. Černigoj. Načrt za ploščo, ki predstavlja kombinacijo marmorja in brastovine, je izdelal arhitekt Černigoj, ki je tudi sam nadziral njeno izvedbo in vzdavo.

Odkritje se je vršilo 12. junija. Ker je prošnja za četrtrinsko vožnjo bila odbita, ponovna prošnja za polovično vožnjo pa ugodno rešena šele zadnji dan pred proslavo, žal ni bilo časa za primerno razglasitev; kljub temu je bila udeležba zadovoljiva, predvsem iz Ljubljane, Celja in Maribora. Med gosti, ki so došli k proslavi, naj bodo posebej omenjeni: rektor ljubljanske univerze dr. A. Šerko, vseuč. profesor dr. Iv. Prijatelj s številnim zastopstvom slovanskega seminarja, književnik Juš Kozak kot zastopnik Slov. Matice in Društva slov. leposlovcev, novinar B. Borko kot zastopnik Vodnikove družbe, Aškerčeva osebna prijateljca Fr. Govekar in P. Zmitek, razen tega razni zastopniki oblasti in tiska. Udeleženci iz Ljubljane, ki so došli že par ur pred proslavo, so si v tem času deloma ogledali pokrajino ter obiskali dom pesnikovega brata Mihe, deloma pa posetili Aškerčev prvotni dom v Globokem, od katerega je ohranjenih le še nekaj razvalin.

Proslavo samo je vodil Aškerčev rojak dr. M. Šnuderl, ki je v imenu Zgodovinskega društva namesto odsotnega predsednika pozdravil navzoče, zlasti predstavnike znanosti, književnosti in oblasti. Za njim je izpregovoril Janko Glaser:

»V tej liši, ki smo se danes zbrali ob njej, je bil doma Anton Aškerc, eden najbolj svojevrstnih slovenskih pesnikov. Tukaj iz tega zatišja je zrastel — in tukajšnja zemlja je dala njegovi rasti začetno in odločilno smer.

Petra, slikovita je ta zemlja, bogata na kontrastih, polna živih barv. Strma pobočja ostro zarisanih stožcev očrtujejo obzorje, z značilnim skalovjem sredi zelenja, z belimi cerkvicami na vrhovih, jarko deleča solnce in senco. Nič mehkojnega, nič zabrisanega, vse ostro in jasno. Tako daleč, da bi zemlja v sinji neskončnosti se izgubljala v nebo, tako daleč svet tukaj ne sega: preblizu, preotipljivo ga odrezujejo obrisi hribovja, razstavljenega na okrog. Ves, kolikor ga je, se kaže v svoji neposredni konkretnosti, brez nadiha nestvarnosti ali nadstvarnosti.

Ali ni verno tak v svojih pesmih tudi Aškerc? Kako sočna in živa je njegova beseda, kako ljubi kontraste, slikovitost, pestrost! Nikoli mu čilim, v katerega tke svoje misli, ni pester dovolj. »Koliko hvaležnih prizorov, krajin etc. — vzklika v nekem pismu — vidim na vseh krajih. Kake krasne panorame gorá ob solnčnem zahodu ali vzhodu! Kako čudno nijansirane barve in tinte! Kak kolorit!« Žal mu je, da ni postal slikar, da bi v vsej prirodni svežosti in sočnosti mogel ujeti barvitost sveta, pestrost življenja, ki ga obdaja. In postal je slikar v besedi. Slikar z naturalističnim čopičem Vereščagina, slikar jarkih barv, ostrih kontur, krepkih, dramatičnih prizorov.

Ta žeja po barvitosti in jasni očrtanosti, ki je neutešna ostala v njem pač že izza mlada, ko se je tukaj, med tem zelenjem, tukaj, s teh obronkov napajal z lepotami barv in obrisov — ta žeja je pri Aškercu mnogo več ko samo slučajna zunanost, mnogo več ko samo slučajna značilnost oblike. To je osnovna črta njegovega bistva, potekajoča prav iz temeljev njegove duševnosti, iz njegovega odnosa do sveta, iz načina, kako pesnik svet gleda in kako ga vrednoti. Gleda ga docela konkretno, v njegovi neposredni resničnosti in snovnosti — in v vsej tej resničnosti in snovnosti ga tudi ljubi. Njegovo oko ne išče »zarje onstranske glorije«, v tukajšnji svet je uprto, z lepotami tega sveta hoče utešiti svojo žejo. Odtod njegov večni nemir, ki ga goni v svet, odtod njegovo hrepenenje po vedno novih, vedno daljnejših zemljah, njegova ljubezen do eksotičnega Vztoka. Čimbolj samotarsko, čimbolj pusto in enolično mu poteka njegovo lastno življenje, njegovo osebno življenje, najprej kot samujočemu kaplanu, v poznejših letih v zagrenjenosti staranja in literarnih preprirov, tembolj neugasljiva je v njem žeja po solncu, po luči, po barvitosti. Pisane perzijske preproge si prinaša domov s potovanja, da mu oko uživa ob njih, se napaja z njihovo lepoto. Vse njegovo hotenje se steka v en sam smoter: čim več objeti sveta, ki je tako pester in bogat, ki mu je tako ljub in drag, ki mu je — vse!

Naravno je, da je pesnik s takim odnosom do sveta bil bliže epiki ko liriki, bil bliže misli ko čuvstvu, bliže satiri ko elegiji. Kdor tako ljubi svet v njegovi zunanji pojavi, kakor ga je ljubil Aškerc, tistemu je bližje življenje, ki vrvi in polje okoli njega, ko tajne in subtilnosti človeške duše. Tako je Aškerc postal naš epik kat' eksohen: še do danes nedosežen pripovedovalec zgodb, ki jih jemlje hujne in pestre, kjerkoli mu jih življenje daje: iz vasi in iz mesta, iz zgodovine in iz bajeslovja, od blizu in od daleč, vesele in žalostne — najrajši pa od tam, kjer so najbolj dramatične: iz razgibanih dob prelomov in iskanj. Kjer si neizprosno stojijo nasproti sile in strasti, kjer »loj se bije, kri se lije«, kjer utriplje življenje polno in krepko — tam je Aškerčev svet. V tej neizčrpni mnogoličnosti epike — tu se svobodno, na široko in neomejeno izživlja njegovo nagnenje in njegova ljubezen do stvarnosti, plastičnosti in kolorita.

Ista ljubezen, ki je v svojem bistvu samo ljubezen do življenja, daje smer in barvo tudi Aškercu kot mislecu in borecu. Kakor je njegov pesniški pogled epski, obrnjen

v zunanji svet, tako je njegovo mišljenje in čutenje socialno, bolj posvečeno sočloveku ko sebi. Ponižanim in razžaljenim velja njegova beseda: z gorkim srcem spremlja zapuščeno Anko, ko mora na tuje od doma, spremlja pod zemljo rudarja, ko gre na svoje težko delo; v pretresljivih slikah razgrinja pred nami borbo za staro pravdo. Njegova pesem prva v slovenski knjigi brez olepšavanja odkriva socialno zlo, oznanja socialno misel. V protest se krči njegova pest, ko vidi svet, ta lepi svet, ki bi naj sreče dom bil človeku, kako je izkrivljen od krivic, sebičnosti in zlobe. Za pravico, resnico in svobodo se bori, a ko vidi, kako majhna je pri ljudeh njihova veljava, v groteskni podobah, z žolčem in porogom piše svoje satire. Preveč je včasih tega žolča v njem — takrat postaja pretrda njegova beseda, razglašena njegova pesem, le še odmev dnevnih bojnih klicev. A tam, kjer mu teče iz čistega, iz ljubezni, iz tiste gorke ljubezni, s katero je navezan na svet — kako čudovito se tam s to ljubeznijo staplja pesnikova borbenost in volja do življenja! Tam njegova pesem ni fanatična obtožnica — slavospjev je, slavospjev iz srca, ki se premagano od bogastva in lepote, vzhičeno in udano obenem, klanja življenju, kakor se mu klanja bog Višnu v indski legendi. Tisoč let je živel na zemlji, bil človek med ljudmi, z njimi delil žalost in veselje, up in brezup, kakor oni čutil strasti, kakor oni grešil in se kesal, padal in vstajal; živel je, trpel je — sedaj je konec njegovemu tisočletnemu trpljenju, odprto mu je zopet rajsko mesto Dvarakam, zopet je sprejet med bogove. A kaj stori on? Znova se vrne med ljudi: med njimi se mu hoče živeti, kot človek živeti, boriti se, trpeti.

To je Aškerc. Tisti Aškerc, ki je kakor malo pesnikov pri nas glasnik žive življenske radosti, trpke v svojem jedru, a ravno od te trpkosti močne in zdrave.

S to afirmacijo življenja in s svojim zdravim realizmom je dal Aškerc naši pesmi nov zvok, ki ga v taki jakosti do takrat ni poznala. Moški, krepek, odločen. Morda se nikjer ne kaže to bolj očitno ko v pesmih o domu in domovini, tem starem motivu slovenskih pesnikov. Aškerc ne poje elegij, ne toži, kakor so tožili pred njim — »Mi vstajamo!« se glasi njegova pesem, na boj kliče in k odporu. Ista moškost in odločnost se izraža v njegovi obliki. Ko se je pojavil v naši knjigi pod starim knežjim imenom Gorazd — kar je morda aluzija na materin priimek Knez —, je glas slovenske pesmi bil šibek in izpet: razen Gregorčiča vse samo brezvočno in brezsočno epigonstvo. V to izčrpanost in brezbarvnost je realistična Aškerčeva pesem zaplala kakor dotok nove, sveže krvi. Zapelo je v nji življenje samo. —

Kaj pesnika ustvarja in katere so sile, ki ga oblikujejo — kdo bi mogel in se drznil odgovoriti na to tako, da bi povedal vse in razkril skrivnost do zadnjega? Zadovoljiti se moramo, ako se nam posreči razbrati vsaj najbolj vidne od teh sil, tiste, ki leže izven pesnika in od zunaj sooblikujejo njegovo rast. Pri Aškercu je ena od teh zunanjih sil-oblikovalk brez dvoma bila njegova rodna zemlja. Iz sočnosti in plastičnosti te zemlje, sredi katere je preživel svojo mladost, je srkal v sebe tisto svežo in zdravo moč, s katero je klesal pozneje balade in romance. Klesal nesmrtnost sebi in svojemu domu.

Naj plošča, ki jo s tem odkrijem, priča, da je tukaj, iz te svojevrstne zemlje zrastel eden najbolj svojevrstnih pesnikov slovenskih — Gorazd-Anton Aškerc.

Po govoru je bila plošča odkrita, nakar jo je župnik-domačin J. Bohak v imenu župnega urada kot lastnik hiše prevzel v varstvo. Poklonili so se nato pesnikovemu spomenu še profesor dr. Iv. Prijatelj v imenu slovanskega seminarja, sreski šolski nadzornik Potočnik v imenu vzgojiteljev, profesor J. Kozak v imenu Društva slov. leposlovcev, ravnatelj J. Glaser v imenu mestne občine mariborske. Brzobjavne pozdrave so poslali vseuč. prof. dr. Gojmir Krek, inspektor J. Wester, ravnatelj dr. J. Tominšek, Triglavani in Hrvatska Matica v Zagrebu.

Popoldne se je vršil v Rimskih Toplicah sestanek jugoslovanskih geografov — iz Beograda, Celja, Ljubljane in Maribora —, ki so se ob tej priliki zbrali, da obravnavajo pravila o jugoslovanskih geografskih kongresih.

Poleg prof. Ovna in arhitekta Černigoja, ki sta bila — prvi kot inicijator, drugi kot tehnični izvršitelj — Zgodovinskemu društvu pri izvedbi načrta glavna pomočnika, so mu nudili svojo pomoč še sledeči: v denarju so darovali: dr. M. Šnuderl in trgovec F. Pinter po Din 250.—, dr. L. Boštjančič, dr. A. Juvan, trgovec R. Lenard, dr. Fr. Lipold in dr. V. Rapotec po Din 50.—, dr. Fr. Stamol Din 40.—, dr. M. Černič, dr. J. Leskovar in dr. I. Zorjan po Din 30.—, G. Bernhard, dr. J. Dernovšek, trgovec I. Koradžija, dr. K. Škapin in dr. M. Vauhnik po Din 20.—; Žensko društvo v Mariboru je oskrbelo za ploščo primeren nagelj, trgovec Fr. Majer zaveso, Mariborska tiskarna in Tiskarna sv. Cirila brezplačna vabila, nar. poslanec V. Spindler pa je posredoval za dovolitev polovične vožnje. Vsem se Zgodovinsko društvo najlepše zahvaljuje, enako župnemu uradu v Šmarjeti, da je prevzel ploščo v varstvo.

Muzejsko društvo v Ptujju.

(Poročilo o društvenem delovanju od občnega zbora dne 13. maja 1931 do 27. aprila 1932.)

Adapejska dela in arheološka raziskovanja. Zelo živahno je v minulemu letu društvo nadaljevalo čiščenje križnih hodnikov nekdanjega dominikanskega samostana in delo se bliža svojemu koncu. G. prof. M. Sternén iz Ljubljane je mojstrsko restavriral močno poškodovane gotske freske v severnem in vzhodnem križnem hodniku, ki so v sedanjem stanju pravi zaklad muzejskih prostorov.

Pri adapejskih delih za fotografsko temnico v zvoniku nekdanje dominikanske cerkve se je nepričakovano prikazala pod ometom nova, izborna ohranjena freska iz XIV. stol., predstavljajoča Zveličarja in nekega dominikanskega gvardijana z napisom: »Miserere mei Jesus«.

Tudi v minoritskem samostanu v Ptujju so pri popravilih ob levem križnem hodniku odkrili ostanke prav odličnih fresk z napisi iz XIII. stol. Po svoji sličnosti in kakovosti so zelo podobne dominikanskim freskam.

Druga arheološka raziskovanja so se omejevala večinoma na slučajnostne najdbe. Pri kopanju temeljev za palačo Kmetске posojilnice in hranilnice na prostoru nekdanje male kasarne so delavci zadeli na ostanke rimskih opek, posod, žar, mramornatih odlomkov, novcev; med temi je tudi denarius cesarja Trajana. Največjo pozornost je vzbudila najdba starega soda, zakopanega v precejšnji globini. Napolnjen je bil skoro do vrha z živalskimi kostmi, večinoma govejih. Na dnu tega soda se je nahajala poleg dveh predzgodovinskih žil ali nedovršenih lasnih igel koščena, prekrasno izrezljana rimska lasna igla z žensko glavico. Pronicanje talne vode je dviganje celega soda onemogočilo, vendar se je spravila celotna najdba v muzej. Čemu je omenjena najdba služila, je še nejasno.

Nadalje so našli na istem prostoru dve popolnoma ohranjeni glinasti posodici iz zgodnjega srednjega veka ter še neko kamenito, najbrž topovsko kroglo.

Na pol razpadlo in podrto gotsko okno na prizidku proštije so očistili in popravili ter ga rešili gotovega propada.

V gramozni jami na Zg. Hajdini, ob cesti Ptuj—Pragersko, kjer se nahaja ogromno rimsko grobišče, so delavci našli tekom leta precejšnje število rimskih predmetov, izmed katerih so popolnoma ali dobro ohranjeni sledeči: Odlomki velike amfore iz neke cesarske delavnice s pečatom IMP. AVGGR. Bila je ob najdbi še cela, a delavci so jo razdrobili na majhne kose. Na isti način so uničili mramornato ploščo z napisom in jo zasuli med gramozom. Nadalje so našli med kopanjem gramozu 2 velika glinasta vrča, nekaj manjših vrčev, skledic, lončkov, 1 krožnik, oljenko s pečatom in igralsko masko, manjšo posodico iz sive glinice, okrašeno z vencem in končno dve veliki žari s kostmi. Tudi steklenih predmetov je bilo nekaj, kakor stekleničica za kapljanje olja, steklena skleda in 3 solznice. Končno

so delavci še našli lepo okrašeno bronasto fibulo in več železnih zrebljev. Vsi predmeti so sedaj v muzeju.

Na Ornigovi pristavi so pred leti našli glinasto posodico z dvema nataknenima zapestnicama, lepo fibulo in navadno zaponko. Tudi ti predmeti se nahajajo sedaj v muzeju.

Pri kopanju jame za hencinski tank pred ptujskim magistratom so kopači našli odlomek rimskih opek, posod in večji odlomek rimskega nagrobnega spomenika nekega davkarja Avrelija Herm . . .

Druga notranja dela v muzeju. a) Pravkar preureja vrtnar z lepimi nasadi na gredicah notranji samostanski vrt ob križnih hodnikih. b) Gotovo največje delo v minulem letu je bila restavracija slovitega gotskega Laibovega oltarja po g. prof. Sternenu. Stoletja je stal neopažen v temni krstni kapeli mestne proštije cerkve. Bil je zaprašen, zamazan, skoraj uničen, sedaj pa stoji, očiščen in restavriran po mojstrski roki, kot pravi biser gotske umetnosti v refektoriju dominikanskega samostana. c) Nič manj ne zaostaja lesen gotski kip sv. Jurija, mestnega patrona, kiparsko delo s konca XIV. ali začetka XV. stol. Za oba znamenita gotska spomenika si je pridržala mest. župnijska cerkev lastninsko pravico. č) Za model dominikanskega samostana se je napravila lična omarica iz stekla. d) Mizar je izdeloval za kipe raznih svetnikov, stoječih v križnem hodniku, za kip sv. Jurija in dve voščeni podobi pod steklom, lesene podstavke. e) Močno razbiti lončeni kip, najbrž sv. Miklavža je bil rekonstruiran. f) V fotografsko temnico so namestili elektr. rdečo fotografsko svetilko. g) Povečal se je pisarniški inventar z mizo in drugimi nujnimi potrebščinami. h) Da so bile freske obiskovalcem dostopnejše, so se premestile velike steklene omare in preuredile muzejske zbirke. i) Numizmatična zbirka se je izpopolnila z rimskimi novci raznih dob. G. drog. Poberaj je muzeju daroval benečanski 1/2 dukat in nekaj novejših novcev. j) Tudi zbirka vojnih odlikovanj se je primerno povečala. k) Galerija slik je vsekakor postala v zadnjem času prav odlična, a žal ni za njo nobenega primerne prostora ter tako ne nudi nikakega skupnega pregleda. Gotske slike so se sicer namestile na primernejši prostor. G. slikar Luigi Kasimir je daroval muzeju troje prekrasnih slik (radirank), ki predstavljajo Ptuj, svetišče v Paestumu in gledališče v Sirakuzi. Društvo je kupilo oljnatu sliko iz Strahlove zbirke, prikazuje Admont pred požarom (Fr. Barbarini). Končno še nekaj ptujskih slik, fotografij in fotograf. kopijo naslovne strani ptujskega mestnega prava.

Pomnožitev knjižnice in arhiva. »Germania« XV. letn.; Mitteilungen der Numismat. Gesellschaft B. XVI.; Die Gallerien auf der Riegersburg I., II. in III. del.; Prirodoslovne razprave (Muzej. društvo za Slovenijo) I. knj. 1931; Dekanija Celje I. zv.; Narodna starina zv. 23, 25; Bonner Jahrbücher 117. zv.; Erinnerungen an die Orient-Eisenbahn (F. Raisp 1860), darilo g. Hellerja; Zbornik za umetnost. zgodovino X. letn.; Blätter für Heimatkunde I., 8., 9. in 16. letn.; Zeitschrift des histor. Vereins für Steiermark XXVI. letn.; Etnolog III. in IV. zv.; Archäologischer Anzeiger 1931; »Споменик« LXXI. zv. (darilo); Vodnik po zbirkah narodnega muzeja v Ljubljani; Časopis za ZN XXVI. in XXVII., 1.; Jahreshefte des österr. archäolog. Institutes B. XXVII.; Numismatische Zeitschrift B. 24; Акварели и цртези 2. zv.; Гласник етнографског музеја у Београду, књ. VI. (obe deli darilo Etnograf. muzeja); Le premiers habitants des pays yougoslaves (darilo g. min. n. r. dr. N. Zupaniča); Novci i medalje bana Jelačića 1932.; Slavonski banovci 1897 (darilo Numismat. društva); Sv. Venancije, prvi biskup Solinski i mučenik duvanjski; Rasprava povodom 50-godišn. jubileja »Vjesnika za arh. i histor. dalmat.« (obe deli darilo msgr. Don Bulića); Dobrovsky in slovenski prepoved njegove dobe; Kirchenschmuck (skoro popoln); Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XII. letn.; Nepoznati brončan medaljon cesarice Faustine Senior 1928.; Ptujška šolska kronika deš. osnov. šole (rokopis); S. Povoden: Bürgerliches Lesebuch II. del (prepis izvršil A. Smodič); Trgovska knjiga iz l. 1825. (darilo ge. Fürst); Življenje in svet 1931 (darilo g. not. Skrabarja); Bürgerrecht, Urkunde der k. k. Kammerstadt Pettau z dne 28. okt. 1837.; Wanderbuch des Johann Pletschka (darilo g. univ. prof. Sarie); Lovce XVIII.

letnik (darilo g. notarja Skrabarja); Alphabetischer Auszug von Siegel und Stempelgesätzen iz l. 1775.; nakup 50 starih slovenskih in hrvatskih knjig iz l. 1770 do 1860 ter nekaj starih nemških knjig; dve vabili ormoške čitalnice in slavnost. odbora v Središču.

Druga darila in pomnožitev raznih muzejskih zbirk. Dva rimska novca ces. Gordijana in Trajana (srebro); spominska plaketa grofa Radetzkega iz l. 1859. (darilo gdč. Strohbach); mala srebr. avstr. hrabrost. kolajna ces. Fr. Jožefa (darilo učenca Frid. Zupaniča iz Hajdine); fotografija štaj. dežel. zbora (darilo g. Vošnjaka); fotografija rimskih izkopavanj na Panorami (darilo mestne občine); viničarski rovaš; srebrna nagradna kolajna za zgodovino Štajerske (nakup); bronast privesek sv. Frančiška in sv. Antona Padovanskega; bronasta kolajna papeža Pija IX. (darilo učenca Avg. Repeca).

G. direktor dr. M. Abramič iz Splita je napravil natančen popis vseh še neobjavljenih rimskih spomenikov starega Poetovija s fotograf. posnetki ter je izvršil nekaj popravil na poškodovanih spomenikih.

Objave in predavanja. V ČZN daljša razprava g. direk. dr. M. Abramiča »Natpisi iz Starega Poetovija«. Društvo je dalo članek ponatisniti v 200 izvodih kot dopolnilo za vodnik »Poetovio«. Ilustracija III. l. št. 5. (majska šte. 1931) je prinesla nekaj člankov in slik o Ptuju. Tudi Slovenski gospodar (ilustr. priloga II. letn. 1931 šte. 8) je objavil nekaj ptujskih slik. Mariborer Zeitung je objavila dva daljša članka: Der gotische Flügelaltar aus der Stadtpfarrkirche in Ptuj in Gotische Meisterwerke in Ptuj. Dalje je izšlo več krajših člankov v Jutru, Slovincu, Mariborer Zeitung i. dr. ob vsakokratnih priložnostnih najdbah.

Predavanja. Dne 8. dec. 1931 je predaval g. ban. konz. dr. Fr. Stelè iz Ljubljane o gotskem Laibovem oltarju v slovenskem in nemškem jeziku. Istega dne se je vršil občni zbor mariborskega Zgodovinskega društva v refektoriju Ferkovega muzeja v Ptuju. Ob tej priliki je poročal g. prelat dr. Fr. Kovačič o znamenitih rimskih in predzgodovinskih najdbah v Mariboru.

Muzejsko društvo se je udeležilo tudi Tujsko-prometne razstave v Ljubljani.

Odborovih sej je bilo 6 rednih in ena izredna z Zgodovinskim društvom iz Maribora. Dopisov je bilo odposlanih 35, razen tega 12 vabil na odhorove seje.

Obiski. Poleg mnogih šol bližnje in daljne okolice so stalni obiskovalci akademiki ljubljanske in drugih univerz, Zgodovinsko društvo iz Maribora, Muzejsko društvo iz Varaždana i. dr. Preobširno bi bilo naštevati mnogobrojne obiskovalce tu- in inozemstva.

Blagajniško poročilo. G. blagajnik prof. R. Kanduč poroča, da šteje društvo 200 rednih in 14 častnih članov.

Celokupni dohodki so znašali	45.261— Din
Ostane iz l. 1930/31 (prebitek)	1.973·97 Din
Celokupni izdatki	41.263·65 Din
Trenutno stanje v blagajni znaša	5.971·22 Din

Za revizorja računov sta bila izvoljena g. nadz. J. Gorup in šol. upr. U. Peček, ki sta račune pregledala, našla vse v popolnem redu ter predlagala, da se dá blagajniku in celokupnemu odboru absolutorij, kar se je tudi soglasno sprejelo.

Volitev novega odbora. Za predsednika Muzejskega društva je bil soglasno izvoljen g. ravnatelj dr. Jos. Komljanec, za podpredsednika g. notar V. Skrabar, za tajnika učitelj A. Smodič, za blagajnika g. prof. R. Kanduč. Ostali odborniki so gg. prof. Stiplovšek, dr. Šalamun in sres. šol. nadz. J. Gorup. Mestna občina bo šele naknadno določila v odbor svoje zastopnike.

V minulem društvenem letu, so umrli člani gg. notar Kazimir Bratkovič, kom. svetnik Anton Jurca in hotelir Franc Osterberger. Slava jim!

A. S.

V oceno in zameno doposlane tiskovine.

Od 1. aprila do 30. junija 1932.

- Archeografo Triestino. XLIV. Trieste 1930—1931.
Arhitektura. I, 6—7. Ljubljana 1932.
Beseda o sodobnih vprašanjih. I, 5—6. Ljubljana 1932.
Bollettino dell'Associazione internazionale per gli studi mediterranei. II, 6. Roma 1932.
Čas. XXVI, 7—10. Ljubljana 1932.
Dom in svet. XLV, 3—4. Ljubljana 1932.
Centraljnaja Evropa. V, 4—7. Praga 1932.
Germania. XVI, 2. Frankfurt a. M. 1932.
Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu. V, 2. Novi Sad 1932.
Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Zgodovinska sekcija. XII. Ljubljana 1931.
Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. VII, 4. Breslau 1931.
Kidrič Fr., Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije. 3. Ljubljana 1932.
Kwartalnik historyczny. XLV, 2—4. Lwów 1931.
Lud. X, 3—4. Lwów 1932.
Lud slowiański. II. 2. Kraków 1931.
Marković Ž., Sreske holnice. U Zagrebu 1932.
Mentor. XIX, 6—10. Ljubljana 1932.
Popotnik. LIII, 8—10. Ljubljana 1932.
Prameny k dějinám vzájemných styků slovanských. I. Masaryk T. G., Studie o F. M. Dostojevském. V Praze 1932. — II. Kovařík F., Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství. V Praze 1932.
Slovenski pravnik. XLVI, 3—6. Ljubljana 1932.
Slovanský přehled. XXIV, 4—6. V Praze 1932.
Prevodi iz svetovne književnosti. XIV (recte XV). Tolstoj L. N., Vojna in mir. I. Ljubljana 1932.
Priroda. XXII, 2—5. Zagreb 1932.
Naši razgledi. Ljubljana 1932.
Čehoslovačko-jugoslovenska revija. II, 7—10. Praha 1932.
Nova revija. XI, 3—4. Makarska 1932.
Revue des études slaves. XI, 3—4. Paris 1931.
Rivista di letterature slave. VII, 1—2. Roma 1932.
Rozprawy historyczne. VIII, IX. Warszawa 1931.
Slavia. X, 2, 4. V Praze 1931.
Slavia occidentalis. X. Poznań 1931.
Spektorski E., Zgodovina socijalne filozofije. I. Ljubljana 1932.
Slovenski učitelj. XXXIII, 5—6. Ljubljana 1932.
Bogoslovni vestnik. XII, 2—4. Ljubljana 1932.
Zdravniški vestnik. IV, 1—3. Ljubljana 1932.
Franjevački vijesnik. XXXIX, 1—2, 4—6. Beograd 1932.
Wiener Zeitschrift für Volkskunde. XXXVII, 3—4. Wien 1932.
Ljubljanski zvon. LII, 4—6. Ljubljana 1932.
Žena in dom. III, 4—7. Ljubljana 1932.
-

Od publikacij ZDM so v zalogi še:

ČZN II—X; XIV—XXIV. Cena Din 60, za člane Din 40 (v inozemstvu Din 50). XXV, XXVI. Cena Din 75, za člane Din 50 (v inozemstvu Din 60). Kazalo ČZN I—XX. Cena Din 50, za člane Din 30 (v inozemstvu Din 40). Dolenc Metod, dr.: Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev. Din 10. — Košir P. — Mödendorfer V.: Ljudska medicina. Din 10. — Kovačič Fr.: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Din 50, po pošti Din 53. — Kovačič Fr.: Nadžupnija Sv. Križa pri Rogški Slatini. Din 25. — Marolt Marijan: Umetnostni spomeniki Slovenije. III. Dekanija Celje. I. Din 50, za člane Din 35. — II. Din 75, za člane Din 50. — Strmšek Pavel, dr.: Dramatično društvo v Mariboru. Din 10. — Štrukelj Karel, dr.: Historična slovnica slovenskega jezika. 1—2 à Din 10, 3 à Din 3. — Vrstovšek K., dr.: Dr. Matija Prelog. Din 3. — Zgodovinska knjižnica. I. 1.: Krajevne kronike. Din 3. — Zgodovinska knjižnica. II. 1.: Prazgodovinske izkopine. Din 3.

Poleg teh ima ZDM v zalogi tudi naslednje publikacije: Kragelj Jos.: Tolminski opravilnik. Din 3. — Mravljak Jos.: Vuzenica. II. Din 15. — Orožen Ignac: Das Dekanat Oberburg. Din 25. — Strmšek Pavel, dr.: Zur älteren Geschichte der westlichen Südslawen. Din 10.